

STATUT PAŠKE OPĆINE

STATUTA COMMUNITATIS PAGI

Uredio:

Dalibor Čepulo

Preveli:

Robert Leljak

Nella Lonza

Autori uvodnih studija:

Dalibor Čepulo

Miroslav Granić

Robert Leljak

Nella Lonza

Pag, Zagreb 2011.

Nakladnici

MATICA HRVATSKA PAG
PRAVNI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Za nakladnike

Jure Maržić (Matica hrvatska Pag)
prof. dr. sc. Željko Potočnjak, dekan (Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

Povjerenstvo za pripremu objavljivanja Statuta Paške općine

Ivo Fabijanić (predsjednik)
prof. dr. sc. Dalibor Čepulo
dr. sc. Miroslav Granić
Stjepan Kaurlo
Jure Maržić
Željka Zubović

U pripremanju izdavanja Statuta Paške općine sudjelovali su i prijašnji članovi Povjerenstva za pripremu objavljivanja Statuta Paške općine Andreja Bukša, Vlatko Majić, Boris Palčić, Franči Palčić, Dijana Vuleta

Recenzenti

prof. dr. sc. Mirjana Matijević Sokol
prof. dr. sc. Željko Radić

Lektori

dr. sc. Kristian Lewis (uvodne studije)
Branka Römer (prijevod Statuta Paške općine i prilozi)

Oblikovanje

Luka Gusić/Evoco d.o.o.

Tisak

Sveučilišna tiskara, Zagreb, 2011.

Naklada

1000 primjeraka

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem
774973

ISBN 978-953-9792-5-7-0 (Matica hrvatska Pag)

ISBN 978-953-270-057-2 (Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

©2011. Sva prava pridržana.

SADRŽAJ

Statut Paške općine
Statuta Communitatis Pagi

Dalibor Čepulo
PREDGOVOR 7

UVODNE STUDIJE

Miroslav Granić
OSAMOSTALJENJE PAŠKE OPĆINE 9
Dalibor Čepulo
PРАВНА BAŠTINA I DRUŠTVENO OKRUŽENJE PAŠKOG STATUTA 29
Nella Lonza
TRI SLIKE O PAŠKOM STATUTU: STARIJE PAŠKO PRAVO, TISKANJE STATUTA I
RUKOPISNI DODATCI (14.–17. STOLJEĆE) 119
Robert Lejčak
JEZIČNE OSOBITOSTI PAŠKOG STATUTA 145

STATUT PAŠKE OPĆINE: IZVORNIK I PRIJEVOD

Robert Lejčak, Nella Lonza
NAČELA NA KOJIMA SE TEMELJI PRIJEVOD 157

STATUTA COMMUNITATIS PAGI/STATUT PAŠKE OPĆINE
Preveli: Robert Lejčak, Nella Lonza 159

Nella Lonza
NOVČANE JEDINICE I MJERE SPOMENUTE U STATUTU 451

Nella Lonza, Robert Lejčak
KAZALA
PREDMETNO KAZALO 457
KAZALO IMENA MJESTA I ETNONIMA 475
KAZALO OSOBNIH I SVETAČKIH IMENA 477

UVOD

Izlaganje paškog statutarnog prava zacijelo je najsvrhovitije koncipirati vodeći računa o dvovrsnoj publici kojoj je namijenjen. Širu javnost zainteresiranu za pašku povijest statutarni propisi najviše će zanimati kao prizma kroz koju se prelamaju obilježja društvenog života Paga, dok će stručnoj povjesničarskoj publici pregled najvažnijih normativnih obilježja tog pravnog akata poslužiti kao osnova za vlastita istraživanja.

Zbog toga ćemo najprije sažeto izložiti neka opća obilježja dalmatinskog statutarnog prava i glavne odrednice Statuta Paške općine to jest Paškog statuta nužne za razumijevanje srednjovjekovnih pravnih oblika. Preostatak rada ćemo pak posvetiti izlaganju najvažnijih normativnih i društvenih sklopova i pravnih instituta karakterističnih za pravni i društveni život paške komune. One pravne cjeline koje su zbog vezanosti uz solarstvo, poljodjelstvo, stočarstvo, trgovinu, pomorstvo i ribarstvo bile posebno važne i karakteristične za paško gospodarstvo i društvo, razmotrit ćemo u posebnim poglavljima.

Iako u razmatranju Paškog statuta ne polazimo od samoga početka, valja reći da broj i razvijenost objavljenih istraživanja o Paškom statutu ne pružaju dovoljnu osnovu za sintetski pregled. Osnovne su obavijesti o Paškom statutu prisutne u djelu paškog pravника i polihistora Marka Laura Ruića s konca 18. i početka 19. stoljeća², od nekolicine naših povjesničara koji su Statut samo spominjali u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća treba izdvojiti Ivana Strohal³, a

1 Posebnu zahvalnost pri izradi rada dugujem pravnoj povjesničarki i suprevoditeljici Paškog statuta dr. sc. Nelli Lonza iz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku koja je sa mnim podijelila svoje bogato medijevističko znanje i istraživačko iskustvo te brojnim pojašnjenjima i sugestijama bitno doprinijela sadržaju rada. Zahvalnost za korisne obavijesti i sugestije dugujem i prof. dr. sc. Mladenu Ančiću s Filozofskog fakulteta u Zadru, Ivanu Milotiću s Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu kao i Borisu Palčiću, Željku Maržiću i drugim mještanima grada Paga.

2 Znanstvena knjižnica Zadar /dalje: ZKZ/, Ms. 772/1–2, Marko Lauro Ruić, *Delle riflessioni storiche sopra l'antico stato civile, ecclesiastico della città, et isola di Pago, o sia dell'antica Cissa fatte a diversi autori, diplomati, privilegi, et altre carte pubbliche, e private. Raccolte da Marco Lauro Ruić, Tomo secondo*, 76 — 78. Valja spomenuti i da je Paški statut proučavao već i utemeljitelj hrvatske historiografije Ivan Lučić (Lucius). Usp. Bare Poparić, „Pisma Ivana Lučića Trogirana“, *Starine* 32 (1907): 56.

3 Ivan Strohal, *Statuti primorskih gradova. Bibliografski nacrt*. Zagreb 1911., 48 — 52.

tek se nekoliko do danas objavljenih radova neposredno bavi Paškim statutom.⁴ Najvrjednije su pretpostavke za raščlambu pojedinih instituta Paškog statuta sadržane u sintezama srednjovjekovnog hrvatskog obiteljskog, nasljednog i građanskog prava pokojnog akademika Luje Margetića iz druge polovice 20. stoljeća,⁵ dok se dopunske spoznaje mogu naći u radovima historiografskog karaktera posvećenih paškoj i zadarskoj povijesti.⁶

STATUTARNO PRAVO SREDNJOVJEKOVNIH DALMATINSKIH GRADOVA

Statuti srednjovjekovnih gradova bili su zbirke propisa koje su donosili i provodili gradski organi, a vrijedili su na području njihove nadležnosti, odnosno za pripadnike gradske zajednice. Unatoč višedimenzionalnosti srednjovjekovnih gradova kao relativno zatvorenih upravnih, društvenih i gospodarskih sustava izdvojenih od ruralne okoline⁷, njihova je konstitutivna odrednica bilo pravno priznanje gradskog statusa⁸ čije je karakteristično obilježje bilo pravo na autonomiju i samoupravu, to jest pravo na samostalno organiziranje gradske vlasti i samostalno donošenje i provođenje pravnih pravila putem vlastitih organa.⁹ Još je u 14. st. Bartolus de Sassoferrato kao bitno obilježje grada istaknuo slobodnoga građanina s političkim pravima, zajednicu građana kao nosioca izvornog gradskog „suvereniteta“ te običajno pravo oblikovano prešutnom suglasnošću građana oko neke prakse i, dosljedno tome, pravo građana na izradu statuta kao pisanog prava.¹⁰

- 4 Lujo Margetić, „Nasljedno pravo descendenata po srednjovjekovnim statutima Šibenika, Paga, Brača i Hvara“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 22 (1972.): 339 — 366; Vilma Pezelj, „Pravni položaj žene u srednjovjekovnom Pagu“, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 58 (2010.): 187; Vilma Pezelj, „Pomorsko-pravne odredbe Paškog statuta iz 1433.“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 47 (2010.): 821 — 836.
- 5 Lujo Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo — stvarna prava*. Zagreb — Rijeka — Čakovec 1983.; Lujo Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo — obvezno pravo*. Zagreb — Rijeka 1997.; Lujo Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*. Zagreb 1996.
- 6 Osnovom proučavanja srednjovjekovne i moderne povijesti Paga još uvijek je sažeta monografija sintetske prirode Mate Suića, *Pag, Zadar — Pag 1953*, koji i u nekim drugim radovima daje zanimljive obavijesti i komentare o razvoju Paga. Važni elementi političke povijesti Paga u srednjem vijeku obrađeni su u radovima suvremenog povjesničara Paga Miroslava Granića koje citiramo u nastavku. Najmanje je pisano o gospodarskoj i društvenoj povijesti, u čemu se radovima posvećenima solarstvu i nekim drugim granama izdvajaju Nikola Čolak i Šime Peričić. S obzirom na izostanak širih obavijesti o društvenoj i gospodarskoj povijesti, vrlo je koristan i objavljeni neredigirani rukopis paškog povjesničara amatera don Blaža Karavanića, *Grada za povijest grada i otoka Paga*. Zadar 2006., nastao do 1940. sažimanjem arhivskih vrela i osobnih spoznaja. Obavijesti o nekima od paških toponima mogu se naći u magistarskom radu Ive Oštarića, „Srednjovjekovna topografija i toponimija otoka Paga prema arhivskoj i arheološkoj izvornoj građi“, magistarska radnja, Sveučilište u Zadru, Zadar 1992. Vrlo su važan izvor obavijesti o Pagu i radovi koji se bave zadarskom i dalmatinskom poviješću među kojima se izdvajaju monografije i članci Tomislava Raukara i Ivana Pederina.
- 7 O različitim dimenzijama srednjovjekovnog grada v. Leonardo Benevolo, *Grad u historiji Evrope*. Beograd 2004., 61 i d. [Leonardo Benevolo, *La città nella storia d'Europa*, Roma — Bari 1993.]; Lewis Mumford, *Grad u historiji. Njegov postanak, njegovo menjanje, njegovi izgledi*. Beograd 2001., 299 i d. [Lewis Mumford, *The City in History. Its origins, its transformations, and its prospects*. San Diego 1961.]. O gradovima na istočnom Jadranu usp. Tomislav Raukar, „Srednjovjekovni grad na istočnom Jadranu“ u Tomislav Raukar, *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku*. Split 2007., 11 — 23.
- 8 Lujo Margetić, „Srednjovjekovni pojam grada“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 28 (1991.): 900. U tom bi smislu osnovu gradskog statusa Paga trebali predstavljati privilegiji Bele IV. iz 1244., Ludovika Anžuvina iz 1376. i Sigismunda Luksemburškog iz 1397. Autentičnost tih akata osporili su pojedini naši medijevisti, ali je važno da ih je mletačka vlast 1409. prihvatila kao konstitucionalnu osnovu paške komune. V. Nella Lonza, „Tri slike o Paškom statutu, starije paško pravo, tiskanje Statuta i rukopisni dodatci (14. — 17. stoljeće)“, ovdje, 131–132.
- 9 Marko Kostrenčić, *Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava*. Zagreb 1956., 33 — 34.
- 10 Walter Ullman, *A History of Political Thought: the Middle Ages*. London — Harmondsworth 1965., 215 — 216.

Statuti kao zbirke pisanog prava tako se javljaju kao završni stupanj u oblikovanju srednjovjekovnih gradskih prava. Prije pojave statuta život se upravljao prema nepisanom i „općepoznatom“ običajnom pravu čija su pojedina pravila povremeno zapisivale gradske vlasti koje su pri tome stvarale i nove norme (*statuta*) kao dopunu ili modifikaciju običajnog prava i to posebice onih pravila čiji se sadržaj u sudskim ili upravnim postupcima pojavljivao kao dvojbena. Jednom zapisana takva su se kazuistički oblikovana pravila nastavila primjenjivati kao opće norme, a umnažanje sporadično zapisanih pojedinačnih odredaba i potreba za sustavnom i dostupnom regulativom vodila je kodifikaciji gradskog prava.¹¹

Potreba za kodifikacijom u dalmatinskim je gradovima bila odraz porasta trgovine i pravnog prometa koji je tražio sigurne pravne oblike, ali i izraz unutarnje društvene dinamike grada. Gradsko plemstvo koje je u unutrašnjim društvenim sukobima u komuni vlast preuzetu od skupštine svih građana pretvorilo u monopol svoje vlasti težilo je osigurati svoje interese sređivanjem i „zamrzavanjem“ prava. No, kodificiranje prava bilo je prihvatljivo i pučanima jer se na taj način onemogućavalo daljnje pogoršanje njihova položaja i ograničavao utjecaj plemstva na tumačenje nejasnih odredaba običajnog prava.¹²

Tako se od 13. st. (u Italiji i ranije) do tada zapisana najvažnija pravila običajnog prava i novostvorene norme sabiru u jedinstvene statutarne zbirke koje postaju osnova pravnih poredaka dalmatinskih gradova.¹³ Ti gradski statuti postaju neka vrsta gradskih ustava i općih pravnih zbornika koji obuhvaćaju sve grane prava, od javnog preko obiteljskog i nasljednog prava, stvarnog i obveznog te kaznenog prava do organizacijskog i postupovnog prava. No, takve zbirke ne obuhvaćaju sve običajno pravo koje ostaje vrijediti paralelno sa statutima.¹⁴

Kodifikacija prava pretpostavlja sistematizaciju i racionalnu obradu sakupljenih pravila, pa prikupljanje i obradu gradskog prava obično predvode učenici pravnici primjenjujući znanja koja su stekli pravnim obrazovanjem. Pri tome oni posežu i za postojećim modelima koje poznaju, najčešće statutarnim zbirkama drugih gradova te pravnim priručnicima, iz kojih uzimaju ono što im se čini potrebnim.¹⁵ Tako putem pravničkog utjecaja, ali i putem manje ili više prikrivenog utjecaja suverene državne vlasti, pri kodifikaciji gradskog običajnog prava stvarno dolazi i do njegove „nevidljive“ modernizacije i promjene. Utjecaj učenih pravnika bio je i jedan od načina na koji je u statute prodrlo opće pravo (*ius commune*) s osnovom u

11 O izrastanju statutarnih pravila iz običajnog prava v. Nella Lonza, „Uvod. Dubrovački statut, temeljna sastavnica pravnog poretka i biljeg političkog identiteta“ u *Statut grada Dubrovnika*. Dubrovnik 2002., 16 — 19. V. i Mladen Ančić, „Vrijeme i okolnosti postanka Novigradskog zbornika“, *Povijesni prilozi* 25 (2003.): 133 — 161.

12 Antun Cvitanić, „Prilog proučavanju specifičnosti dalmatinskog statutarnog prava“ u Antun Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*. Split 2002., 666. Usp. i Marc Bloch, *Feudalno društvo*, Zagreb 2001., 126.

13 Prvi je statut u Italiji bio onaj grada Pise iz 1142. nakon kojeg statute donose i drugi talijanski gradovi. Bloch, *Feudalno društvo*, 126. Na našem su današnjem području prvi gradski statuti bili Korčulanski statut iz 1214., Splitski statut iz 1240. (nesačuvana redakcija), Dubrovački statut iz 1272., Zadarski statut iz 13. st. (nesačuvana redakcija).

14 Ivan Beuc, „Statut zadarske komune iz 1305.“ u *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci II* (1954.), 547 — 549; Lonza, „Uvod. Dubrovački statut“, 13 — 14.

15 Najčešće navodeni primjeri u tom smislu su pravnici Gargan i Perceval iz Ancone i njihova uloga u stvaranju Splitskog statuta 1240., odnosno 1312. Antun Cvitanić, „Uvodna studija“ u *Statut grada Splita — splitsko srednjovjekovno pravo*. Split 1998., 36, 38; Usp. i Beuc, „Statut zadarske komune“: 542; Nella Lonza, „Pravna baština Dvigradskog statuta“ u *Statut Dvigradske općine — početak 15. stoljeća*. Pazin 2007., 34 — 35.

rimskom i kanonskom pravu koje je u većini europskih gradskih komuna vrijedilo kao supsidijarno pravno vrelo.¹⁶ Među iznimkama je bila Mletačka Republika koja zbog naglašavanja vlastite državne samobitnosti te posebnosti i samodovoljnosti svojeg pravnog poretka nije dopuštala pozivanje na *ius commune*.¹⁷ Zbog toga ni statutarni poreci dalmatinskih komuna pod mletačkom vlašću ne spominju *ius commune* kao supsidijarno vrelo, ali je njegova tiha recepcija jasno vidljiva u pojedinim statutarnim odredbama i u sudskoj praksi.¹⁸

Kazuistička osnova statutarnih zbirki razlog je da se iz današnjeg motrišta njihov sadržaj doima kao fragmentaran, nekonzistentan, nejasan i opterećen brojnim pravnim prazninama. Zbog toga valja naglasiti da se srednjovjekovni statuti ne mogu shvatiti u duhu modernog zakonodavstva kao relativno potpuni i zaokruženi sustavi pravila koje građanima i sucima pružaju jasnu i potpunu uputu o ponašanju. Umjesto toga statutarna pravila treba shvatiti kao norme koje su zabilježene zbog potreba životne i pravne stvarnosti, dok njihov sadržaj treba razumjeti kao orijentaciju, ponajprije sucima, u potrazi za najboljim rješenjem spora.¹⁹ Tako „pravne praznine“ u statutima — situacija da neki konkretni odnos nije bio uređen statutarnim propisima — uglavnom nisu znak da odgovarajuće pravno pravilo nije postojalo, već da je to pitanje bilo na zadovoljavajući i općepoznati način uređeno običajnim pravom pa nije postojala potreba za pisanim uređenjem. Statutarna norma imala je prednost u primjeni, ali ako nije davala zadovoljavajuće rješenje u nekom konkretnom slučaju, to je rješenje moglo biti potraženo i izvan same norme.

Sve su to bila zajednička obilježja statutarnog prava, ali su se ona u stvarnosti dalmatinskih gradova pojavljivala u širokom rasponu oblika uvjetovanih okolnostima nastanka, odnosno obilježjima društvenog i pravnog života pojedinoga grada. Takav je slučaj i s gradom Pagom i Paškim statutom. Izgradnja paškog komunalnog i urbanog identiteta odvija se kroz postupno učvršćivanje gospodarske osnove i pratećeg društvenog, političkog i upravnog strukturiranja paške zajednice u procesu postupnog emancipiranja od zadarske vlasti praćenog oslanjanjem na Veneciju. Taj proces kulminira 1433. donošenjem Paškog statuta i postizanjem komunalnog statusa u sustavu vlasti Mletačke Republike.²⁰ Ubrzo nakon donošenja Statuta nova je komuna 1443. počela gradnju novoga i utvrđenoga grada u koji će se preseliti 1474.²¹ čime će ostvarenje punog komunalnog identiteta na političkom planu biti dopunjeno i njegovim stvarnim urbanim ambijentiranjem.²²

16 Manlio Bellomo, *The common legal past of Europe 1000–1800*. Washington D.C. 1995. [Manlio Bellomo, *L'Europa dell diritto comune*, Roma 1988.], 55 — 77.

17 Gaetano Cozzi, Michael Knapton, Giovanni Scarabello, *Povijest Venecije. Svezak II* [Gaetano Cozzi, Michael Knapton, Giovanni Scarabello, *Storia d'Italia*, vol 12.2. *La Repubblica di Venezia nell'Era moderna. Dal 1517 alla fine della Repubblica*, Torino 1986.], Zagreb 2007., 375.

18 Lonza, „Uvod. Dubrovački statut“, 15.

19 Usp. Nella Lonza, „Vodnjanski statut u pravnom krajobrazu istarskoga kasnog srednjovjekovlja“ u *Vodnjanski statut*, Vodnjan — Pazin 2010., 84 — 167.

20 O formiranju paške komune usp. Suić, *Pag*, 36 i d.; Miroslav Granić, „Proces formiranja paške srednjovjekovne komune i velikog paškog vijeća do njegova ukinuća“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 26/13 (1986./87.): 237 — 256.

21 Suić, *Pag*, 55 — 57; Karavanić, *Grada za povijest grada i otoka Paga*, 159 i d.

22 O ambijentalnim odrednicama Paga v. Mate Suić, „Grad Pag — tipološka osobitost uz našu obalu“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 43 (2001.): 21.

OPĆA OBILJEŽJA PAŠKOG STATUTA

Donošenje i oblikovanje Paškog statuta odredio je splet vanjskih i unutarnjih političkih i društvenih utjecaja te dotadašnja pravna baština i vanjski pravni utjecaji. Iz te je me-
duigre ovdje moguće sažeto izdvojiti samo neke odrednice.

Do donošenja Paškog statuta i dovršenja procesa formiranja paške komunalne autonomije dolazi u doba punog stabiliziranja mletačke vlasti na istočnojadranskom prostoru, praćenog nastojanjem Venecije da konsolidira vlast u svojoj dalmatinskoj pokrajini. Potvrdom Paškog statuta Venecija konačno uspostavlja Pag kao novu komunalnu jezgru čime razrješava paško–zadarske sukobe te pod neposredni nadzor stavlja područje strateški bitno zbog proizvodnje soli. Iz tog je položaja moćna Republika, slično kao i kod svih drugih gradova pod svojom vlašću²³, bila jedan od bitnih činilaca u stvaranju i preinakama paškog statutarnog prava, kako putem otvorenijeg ili prikrivenijeg utjecaja na njegovo oblikovanje, tako i kroz gotovo puni nadzor njegove primjene. Na oblikovanje Paškog statuta utjecala je i društvena stratifikacija, odnosno utjecaj gradskog plemstva na sadržaj Statuta, čiji cijeli niz odredaba štiti društvene i gospodarske interese te političke elite.²⁴

Među pravnim utjecajima na sadržaj Paškog statuta uz utjecaj starije pravne baštine²⁵ valja izdvojiti i utjecaj vanjskih normativnih uzora. U tom smislu ponajprije valja upozoriti na upadljivu sličnost u strukturi i sadržaju Paškog statuta sa Šibenskim statutom iz 13. st.²⁶ s kojim Paški statut dijeli cijele sklopove identičnih odredaba (primjerice odredbe o skrbništvu, gotovo cjelokupno nasljedno pravo, jamstvo za evikciju, javnu dražbu itd.) te nešto manje sa Zadarskim statutom iz 1305.²⁷ Poodavno je akademik Lujo Margetić nakon raščlambe pojedinih pravnih instituta tih triju statuta obrazložio postavku da je njihova zajednička osnova bio nesačuvani Zadarski statut iz 13. stoljeća.²⁸ Iako je genetska slika Paškog statuta zacijelo ipak nešto složenija²⁹, njegova očita podudarnost ili sličnost ponajviše sa Šibenskim, a onda i sa Zadarskim statutom, upućuje na postojanje prethodnog uzora.

Paški statut počinje proslavom (*Proboemium*), karakterističnim pravno–političkim uvodom u srednjovjekovne statute, koji objašnjava potrebu donošenja statuta i njegovu idejnu osno-

Pravna baština i društveno
okruženje Paškog statuta

23 Antun Cvitanić, „Lokalne zajednice na području splitske gravitacijske zone do kraja XVIII. stoljeća“ u Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, 32 — 33.

24 O diskriminaciji pučana u dalmatinskim gradovima v. Antun Cvitanić, „Diskriminacija pučana u Hvarskom statutu“ u Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, 487 i d.

25 O starijem paškom pravu v. Nella Lonza, „Tri slike o Paškom statutu“, ovdje, 120 i d.

26 Šibenski statut v. u *Knjiga statuta zakona i reformacija grada Šibenika: s popisom poglavlja* (prijevod: Zlatko Herkov). Šibenik 1982.

27 Zadarski statut v. u Josip Kolanović, Mate Križman (ur.), *Zadarski statut sa svim reformacijama odnosno novim uredbama donesenima do godine 1563. / sada ponovo izdali, kritičkim aparatom opskrbili te kazalom osoba, mjesta i stvari obogatili i na hrvatski jezik preveli Josip Kolanović i Mate Križman*. Zadar 1997.

28 Margetić, „Nasljedno pravo descendenata“, 342 — 346; Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, 172 — 176, 215 i dr.

29 Svoju početnu postavku o nesačuvanom zadarskom statutu kao osnovi Šibenskog, Zadarskog i Paškog statuta akademik Margetić je, nakon poredbenih istraživanja više drugih različitih institucija, dopunio pretpostavkom o postojanju još nekog drugog zajedničkog uzora koji međutim nije i identificirao. Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, 216, bilj. 80.

vu.³⁰ Proslov donošenje Paškog statuta objašnjava uobičajenim obrazloženjem vezanim uz pravno-tehničke potrebe te navodi da su zatečene statutarne odredbe bile u „zbrkanom stanju, neodgovarajuće sastavljene i nedostatne“, što je sudovima stvaralo probleme u njihovoj primjeni te ih je trebalo urediti. Takvo objašnjenje govori o interesu paške zajednice, kao i Venecije za pravnim uređenjem nove komune koje je moralo poći i od zatečene pravne baštine.³¹ Dvojica zastupnika paške komune (Rastinja Palčić i Juraj Karleta) u razdoblju uprave kneza Michelea Leona (1431. — 1433.)³² podnijela su prijedlog paškom Vijeću da izabere osmeročlano povjerenstvo koje će dotadašnje odredbe ispraviti, dopuniti, skratiti i prilagoditi. Iz proslova nam je poznat sastav tog povjerenstva, ali ne i kako je u stvarnosti teklo donošenje Paškog statuta. Međutim, sigurno je da taj postupak nije mogao proći bez sudjelovanja mletačkih vlasti koje su mogle čak stajati i iza inicijative o donošenju statuta. Posve je zamislivo da su mletačke vlasti npr. pružile stručnu pravnu podršku, dok je paško povjerenstvo osiguravalo poznavanje lokalnog prava i moglo uputiti na smjer potrebnih zahvata.³³ U svakom slučaju, redaktori su se uz zatečene propise i običaje obilato koristili drugim uzorima među kojima je bliskost sa Šibenskim statutom najuočljivija, a u pojedinim je odredbama vidljiv posredan ili neposredan utjecaj starog hrvatskog, langobardskog, bizantskog, mletačkog te općeg prava (*ius commune*) koji su u Statut mogli prodrijeti različitim kanalima. Dakako, tek se mukotrpnom pojedinačnom raščlambom mogu rekonstruirati slojevi starosti pojedinih normi, ali na novine u Statutu obično upozoravaju pravnotehnička doradenost pojedinih odredaba atipična za stariju regulativu³⁴, pojava konzistentnih sklopova od više dobro obrađenih normi³⁵ ili norme koje su očito naknadno umetnute na nelogična mjesta³⁶, a ponekad i formulacije koje upućuju na inovaciju zatečenog prava.³⁷

Izvorni sadržaj Statuta prihvaćen na paškom Vijeću počeo je vrijediti nakon potvrde Senata 28. rujna 1433., a tijekom vremena mijenjan je i dopunjavan novim odredbama donesenima u Vijeću i potvrđenima od dužda. Te su reformacije upisivane u posebni „Crveni registar“ (*Register rubeus*) u kojem se već prije bilježilo paško pravo, dok su u posebni pergamentski registar (*Registrum bergamenum*) upisivane odluke središnjih mletačkih vlasti (najčešće odluke dužda i Senata odnosno Vijeća umoljenih) koje su se neposredno ili posredno odnosile na Pag.³⁸ Paški statut nije sadržavao najvažnije kaznenopravne odredbe zbog čega je tek 1460. kao poseban akt donesen Kazneni statut koji je nakon potvrde mletačkih vlasti proglašen u Pagu 1462. Posljednja stuba u razvoju paškog statutarne prava bilo je njegovo objavljivanje u tiskanom izdanju.

30 O proslovima dalmatinskih statuta v. Antun Cvitanić, „Proemiji statuta naših primorskih komuna — specifičan koncentriran izraz srednjovjekovnog shvaćanja političke vlasti i prava“ u Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, 693 — 699.

31 Nella Lonza, „Tri slike o Paškom statutu“, ovdje, 12.4 i dr.

32 Podatke o redosljedu paških knezova i duljini njihova mandata v. u Karavanić, *Grada za povijest grada i otoka Paga*, 312 — 316.

33 Slično kod donošenja Vodnjanskog statuta. Usp. Lonza, „Vodnjanski statut u pravnom krajobrazu istarskoga kasnog srednjovjekovlja“, 88, 90.

34 V. npr. odredbe Paškog statuta o pravu prvokupa odnosno otkupa (III, 40 — 43) i o javnoj dražbi (IV, 32, 34 — 41).

35 V. odredbe Paškog statuta o uređenju javne dražbe (IV, 32, 34 — 41).

36 V. npr. odredbe Paškog statuta o plaćanju obraničkih sudaca (VI, 62) i o kolektivnoj odgovornosti sela u slučaju krađe (VI, 63).

37 Izrazi koji upućuju na aktivnost zakonodavca poput „pobrinusmo se propisati“ (I, 5), „odlučismo propisati“ (I, 9, 10) „od sada ubuduće“ (III, 42; IV, 66; VI, 41, 59) ponekad, premda ne i uvijek, upućuju na to da je riječ o novostvorenoj normi.

38 Lonza, „Tri slike o Paškom statutu“, ovdje, 125–126.

Tiskanje paških statutarnih propisa i odluka mletačkih državnih tijela naložio je paškim vlastima, i to u roku od šest mjeseci, generalni providur Dalmacije Alvise Mocenigo za posjeta Pagu 5. kolovoza 1636. Potrebu tiskanja paških statutarnih propisa taj je mletački dužnosnik obrazložio trošnošću izvornika, ali je vjerojatno važniji razlog bilo konsolidiranje mletačke uprave na istočnojadranskoj obali.³⁹ Već 20. rujna iste godine, to jest niti dva mjeseca poslije, ti su dokumenti pripremljeni za tisak.⁴⁰ Tako je nastalo tiskano izdanje Paškog statuta iz 1637. koje pod nazivom *Statuta Communitatis Pagi* obuhvaća Paški statut iz 1433., zatim reformacije, to jest njegove izmjene i dopune iz Crvene knjige (D), Kazneni statut (KS) iz 1462. te odluke državnih tijela iz pergamentskog registra (P). Reformacije i predstavke koje je paška komuna upućivala središnjim vlastima upućuju na to da unatoč ograničenoj autonomiji, karakterističnoj za gradove pod mletačkom upravom, paška komuna nikako nije bila pasivni subjekt, već se ozbiljno trudila oko unaprjeđivanja svojeg položaja i zaštite svojih prava i interesa.

Paški statut, i paško pravo općenito, vrijedilo je na području Paške općine, to jest na području nadležnosti paškog kneza. Paška je općina obuhvaćala cijeli južni i središnji dio otoka te se pružala do područja nadležnosti rapskog kneza na sjevernom dijelu otoka. Razgraničenje između dviju općina mijenjalo se kroz povijest, a granične sporove između Zadra i Raba od polovice 14. st. zamijenili su paško-rapski sporovi koji su rješavani pred različitim instancama mletačke vlasti.⁴¹ Godine 1450. zadarski je knez kao sudac potvrdio već postojeću vlast Paga nad spornom uvalom Caska, a slična će crta biti zadržana i u konačnom rješenju iz 1538.⁴², pa se zaleđe Caske može uzeti kao stabilna sjeverna granica paške jurisdikcije u razdoblju u kojemu je vrijedio Statut. I iz samih je statutarnih propisa vidljivo da se Paška općina pružala do pred samu Novalju i obuhvaćala tadašnje selo Slatina (VI, 63), uvalu Caska i njezino neposredno zaleđe (VI, 59) te cjelokupno područje Barbata (IV, 68). Preostatak otoka od te granice pa do rta Lun na sjeveru bio je pod jurisdikcijom rapskog kneza.⁴³

No, unatoč tome Paški statut u proslavu i u nizu odredaba izričito govori kako se jurisdikcija paškog kneza proteže na „otok“ te upotrebljava nazive „knez i njegov otok“ „paški otok“ „cijeli otok“, „Pag i njegov otok“, „otok“ (npr. I, 3, 15; II, 19; IV, 68; VI, 44 itd.). Dakako, pod tim se izrazima ne podrazumijeva zemljopisni pojam otoka, već područje Paške općine koje se izjednačava s otokom. Zapravo iz dikcije takvih odredaba proizlazi dojam da se preostali dio otoka i nije smatrao paškim otokom već nečim drugim, moglo bi se reći „rapskim otokom“. Tako su na tom jedinstvenom otoku dugotrajne granice srednjovjekovnog komunalnog poretka proizvele dva odvojena poretka i mentalnu sliku dvaju otoka — „našeg“ paškog otoka i onog drugog (rapskog) otoka. Odredba koja govori o krađama Novaljaca na paškog

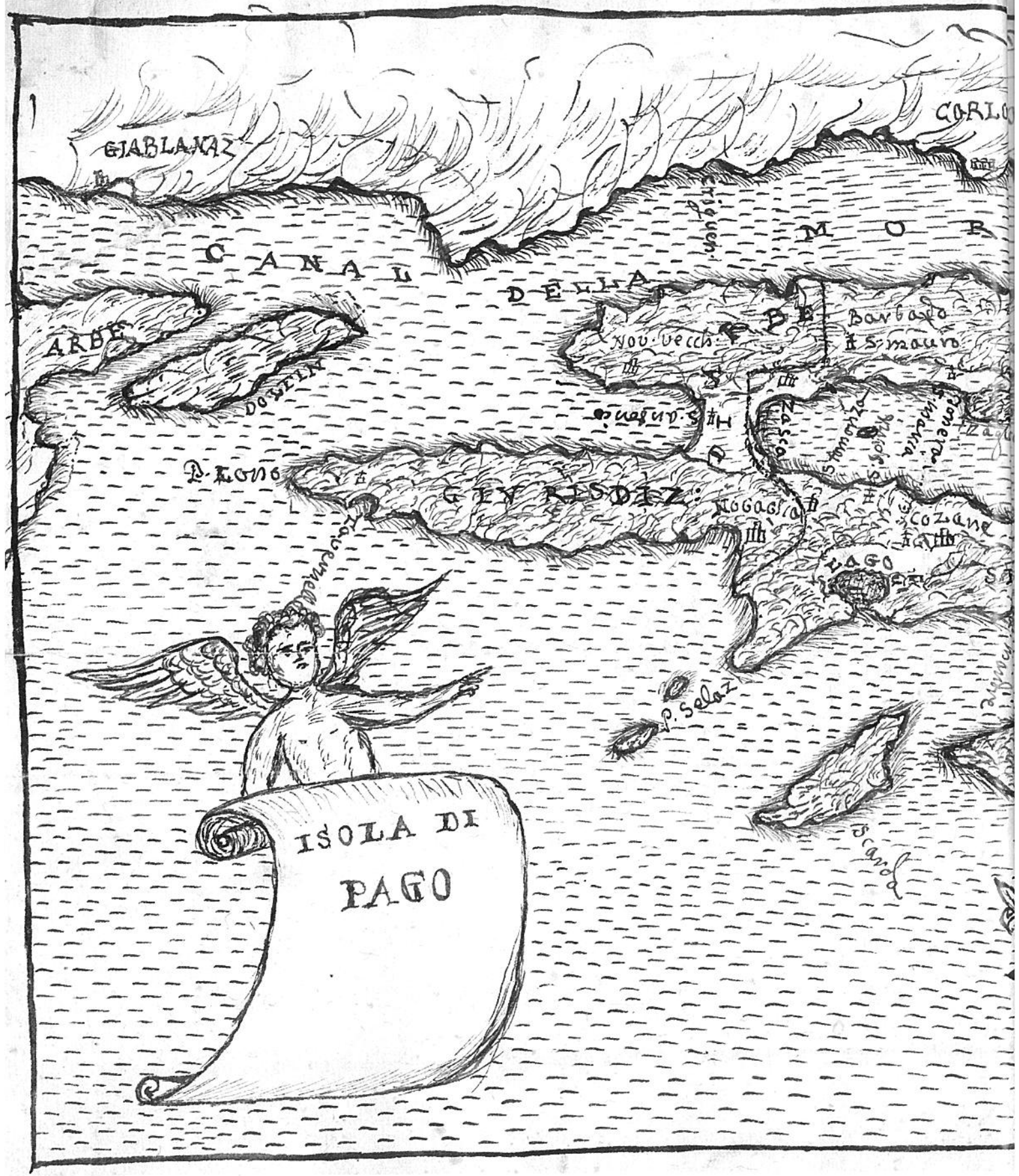
39 *Ibidem*, 127.

40 Paški statut, *Proboemium*.

41 Granić, „Proces formiranja srednjovjekovne paške komune“: 243, 246; Suić, *Pag*, 44, 49.

42 Čini se da je polovicom 15. st. zadarski knez potvrdio razgraničenje kojim Rabljani prethodno nisu bili zadovoljni. Zadarski je knez tada postavio međaše kod zidina uz crkvu sv. Jurja u Caskoj, na rubu lokaliteta Niza jama, kod crkve sv. Mauricija u Gajcu. No, sporenje oko Caske nastavilo se sve do 1538. kada je ona konačno dosuđena Pagu. Usp. Ruić, *Delle riflessioni storiche*, 135 i d.; Suić, *Pag*, 58; Marko Šunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*. Sarajevo 1967., 251.

43 V. Ruićev zemljovid otoka Paga s granicom između paške i rapske komune, ovdje 36–37.

GIABLANAZ

CORLO

CANALI DELLA

M O R

ARBE

DORSODURO

Nou. Vecch.

Barbado
S. Mauro

P. LONGO

GEYRISOLIZ

LAGO

ISOLA DI
PAGO

P. Selaz

Scand

Zemljovid otoka Paga s
 granicom između Paške
 i Rapske općine. Marko
 Lauro Ruić, *Notizie storiche
 della città di Pago*, Pag
 1773., L. [2], Znanstvena
 knjižnica u Zadru, 15876,
 Ms. 391.

strani, nemogućnosti paških vlasti da tome stanu na kraj te najvjerojatnijem nehaju rapskog kneza (P 3) doprinosi takvoj slici i upozorava na složenosti paško-rapskih odnosa.

Statut se načelno odnosio na sve stanovnike komune i strance koji su se nalazili na tom području. Broj stanovnika Paga kao i cijelog otoka kroz povijest je znatnije varirao, a slabije uvjete za poljodjelstvo pratila je i rjeđa stopa naseljenosti⁴⁴ — karakteristična boljka i drugih osobito otočkih komuna — koja nije podignuta ni unatoč poticajnim mjerama mletačkih vlasti usmjerenima na doseljavanje novog stanovništva.⁴⁵

Na području paške komune vrijedile su različite vrste pravnih normi jer je pravni sustav Paga obuhvaćao pisano pravo različitog porijekla te običajno pravo koje je uređivalo široki spektar odnosa koji nije bio obuhvaćen pisanim pravom. U tom se sustavu Paški statut može označiti središnjim, iako ne i hijerarhijski najvišim vrelom prava. Postojanje različitih vrela na istom prostoru pak otvara pitanje njihova odnosa koje je uglavnom riješio sam Statut.

Po prirodi su stvari odluke mletačkih državnih tijela imale prednost pred lokalnim pravom, pa je tako i Paški statut u šesnaestoj glavi prve knjige propisao da odluke paškog Vijeća ne smiju biti u suprotnosti s državnim propisima (I, 16). Odluke Vijeća nisu smjele biti ni u suprotnosti s Napatkom paškom knezu (*commissio*)⁴⁶ (I, 3, 5, 16) kao posebnim propisom (*lex specialis derogat legi generali*) kakav su mletačke vlasti i inače izdavale poglavarima drugih gradova.⁴⁷ Izmjene i dopune pojedinih odredaba Statuta za koje je bilo nadležno paško Vijeće po prirodi su dolazile prije odredaba Statuta (*lex posterior derogat legi priori*). Po formalnim je obilježjima na istoj razini s Paškim statutom iz 1433. i reformacijama bio Kazneni statut iz 1462. koji je također donijelo paško Vijeće i potvrdila ga nadležna mletačka tijela. Iako Paški statut na to ne upućuje, treba uzeti da se pravna praznina popunjavala metodom uobičajenom u srednjem vijeku to jest zaključivanjem po analogiji i stvaranjem pojedinačne norme za neki konkretni odnos prema postojećim statutarnim normama koje su bile najbliže konkretnom slučaju (*de similibus ad similia*). Tek ako se iz Statuta i njegovih izmjena, Kaznenog statuta, Napatka i odluka Vijeća te tumačenjem po analogiji nije moglo izvesti odgovarajuće rješenje, ono se tražilo u primjeni običaja koji je trebalo dokazati „utvrđenim načinom i postupkom“ (III, 39). Takva formulacija očito nije bila dovoljno jasna pa je reformacijom precizirano da sadržaj običaja, „kao što se uvijek poštivalo“, na prijedlog zaintere-

- 44 Karavanić daje pregled više vrela koja sadržavaju procjene o 1590 stanovnika novog Paga 1494. godine, dakle dvadeset godina nakon preseljenja, zatim 1800 stanovnika Paga 1773. godine i 2100 stanovnika 1795. godine. Tursko razaranje Karlobaga 1525. i turska prisutnost u podvelebitskom primorju rezultirali su i na Pagu ljudskim žrtvama, gospodarskim zastojećem i smanjenjem broja stanovnika pa izvješća iz 1535. govore o 700 stanovnika grada Paga sa stotinjak radno sposobnih, a izvješće iz 1575. navodi 874 stanovnika grada od kojih 232 radno sposobna. Na koncu spomenimo i rezultate popisa stanovništva iz 1807. koji govori o 2041 stanovniku grada Paga i 3177 stanovnika na cijelom otoku. Karavanić, *Grada za povijest grada i otoka Paga*, 262 — 264. Suić moguću brojnost stanovnika novog grada Paga na temelju urbanističkih kriterija procjenjuje između 2000 i 4000 stanovnika. Suić, *Pag*, 21.
- 45 Venecija je nastojala osigurati proizvodnju soli kao osnovicu otočnoga gospodarstva, ponkad je brodovljem štitila otok, a poticala je i davanje beneficija poput oslobođenja od tlake onima koji bi se trajno doselili na Pag. Usp. Paški statut, I, 15; Šime Peričić, „Proizvodnja i prodaja paške soli u prošlosti“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 43 (2001.): 50.
- 46 Za sada nam nije poznat ni jedan napatka izdan paškim knezovima, ali je uobičajeni sadržaj takvih akata uključivao zabranu primanja poklona, zakupa daća, kupovanja nekretnina u mjestu službovanja itd. Šunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*, 113 — 114.
- 47 Lanza, „Tri slike o Paškom statutu“, ovdje, 120, 122. V. i Danko Zelić, „*Proclamationes* šibenskoga kneza Fantina de Cha de Pesaro (1441. — 1443.)“, *Povijesni prilozi* 35 (2008.): 162.

sirane stranke utvrđuje Vijeće dvotrećinskom većinom. Tako utvrđeni običaj obvezivao je sud, ali nije mogao derogirati Statut niti zakon (D 12).⁴⁸ Konačno, ako spor nije bilo moguće riješiti ni primjenom pisanog pravnog vrela ni običaja, tada se predmet rješavao prema „slobodnoj prosudbi i mišljenju suda“ (III, 39). Takvo je utjecanje pravnom nahodanju suda bilo karakterističan način na koji su komune u Mletačkoj Republici izbjegavale upućivanje na *ius commune*. U konačnici se može utvrditi da je hijerarhija pravnih vrela u paškom slučaju bila sljedeća: propisi državnih tijela Mletačke Republike, uključujući Naputak paškom knezu (kao *lex specialis*), statutarne odredbe (Paški statut iz 1433., reformacije i Kazneni statut), zaključivanje po analogiji, običajno pravo utvrđeno od Vijeća, pravna prosudba upravnih i sudskih tijela.

Proslov Paškog statuta razlaže svrhu donošenja i osnovu Statuta. Proslov upućuje na vjerske i moralne temelje zakona (to jest pisanog prava) koji su nužni kako bi osigurali poredak i zaštitu božanskih i svjetovnih vrijednosti. U srednjem se vijeku smatralo da je pisano pravo božanskog porijekla nastalo posebnim nadahnućem osoba koje su ga zapisale te da zbog toga vrijedi trajno, a zadaća mu je da čovjeka koji je zemaljsko i grešno biće slobodnog opredjeljenja zauzda u njegovoj sklonosti zlu te zaštititi nevine. Zbog toga su zakoni ponajprije pisani za zle⁴⁹, a jedna je od posljedica tog stajališta da statuti ne proglašavaju, već štite pravo propisivanjem sankcija za povrede pravne norme. Zbog toga Paški statut naglašeno upozorava da, prema nauku iz Svetog pisma, oni koji primjenjuju pravo i sami moraju biti moralno neupitni. U svojoj prosudbi oni, sukladno riječima rimskog pravnika Ulpijana, moraju svakome dodijeliti pravo koje mu pripada⁵⁰ te svaku presudu zasnovati na temeljito ispitanim dokazima, a ne na svojem osjećaju — pravo na moralnu prosudbu ima samo Bog, a ne i čovjek. Iako je u Paškom statutu, kao i u drugim srednjovjekovnim statutima, značenje pravednosti od Ulpijanova racionalnog određenja prebačeno u sferu nadracionalne Božje objave⁵¹, ipak se kod podjele pravde, odnosno primjene zakona inzistira na tome da presuda bude utemeljena na racionalnoj spoznaji do koje se dolazi raspravljanjem i dokazivanjem u sudskom postupku. Tako se pravo, iako božanskog porijekla, u primjeni dijelom odvaja od morala i vjere te postaje relativno autonomno, što je jedno od karakterističnih obilježja procesa racionalizacije prava preko kojega se izgrađuje europska pravna kultura.⁵² Tako su sadržaji karakteristični

48 Vrijedi upozoriti da je takav način utvrđivanja običaja bio još 1342. potvrđen odlukom mletačkog Vijeća umoljenih koja ujedno dobro oslikava položaj običaja u komunalnom pravnom sustavu. Naime, mletačko je Vijeće umoljenih te godine riješilo spor između Pažana i paškog kneza postavljenog iz Zadra o načinu utvrđivanja običaja koji nisu zapisani, a na koje bi se pred paškim sudom pozvala jedna ili obje paške stranke. Vijeće umoljenih tada je usvojilo paške tvrdnje te utvrdilo da je u takvom slučaju paški sud bio dužan podnijeti paškom Vijeću formulaciju običaja na koji se stranka pozivala. O tome je Vijeće uz osobnu nazočnost kneza trebalo donijeti odluku koja je bila obvezujuća za suce. Odlukom Vijeća umoljenih istodobno je zabranjeno paškom Vijeću da bilo kojom odlukom stavi van snage običaje koji su vrijedili. *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike*, prir. Šime Ljubić, II. Zagreb 1870., 101.

49 V. i Cvitanic, „Proemiji statuta dalmatinskih gradova“, 696.

50 V. Marko Petrak, „Recepcija Ulpijanove definicije pravednosti u hrvatskim srednjovjekovnim izvorima“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 57 (2007): 968 — 969.

51 *Ibidem*, 970.

52 O obilježjima europske pravne kulture kroz prizmu racionalizacije prava v. Franz Wieacker, „Foundation of European Legal Culture“, *The American Journal of Comparative Law* 38 (1990.): 1 — 29.

za proces izgradnje europske pravne kulture bili prisutni i u izgradnji pravnog poretka male paške komune.

Nakon proslova slijedi šest knjiga (poglavlja) koje se, iako ne posve dosljedno, odnose na ustroj vlasti (I), građanski postupak, statusno pravo i skrbništvo (II), dokazni postupak, presudu i priziv, pojedine vrste ugovora i dosjelost (III), vlasništvo i stvarna prava, obvezno pravo, ovrhu i javnu dražbu (IV), nasljedno i obiteljsko pravo te opće pravne standarde (V) povrede prava i sankcije (VI), a zatim slijede reformacije, Kazneni statut i više odluka središnjih mletačkih tijela.

OSNOVA VLASTI: KNEZ, VIJEĆE, JAVNE FINANCIJE

Ustroj vlasti u Pagu slijedio je obrazac karakterističan za sustav vlasti u većini dalmatinskih gradova pod mletačkom vlašću. Osnovno je obilježje gradskih komunalnih sustava bilo dvojstvo državne i komunalne vlasti. Državna je vlast oličena u knezu i državnim činovnicima, a komunalna u plemićkom Vijeću i komunalnim dužnosnicima i službenicima. Te dvije strukture susrele su se na vrhu, ali s jasnom prevlašću državne vlasti, dok su na nižim razinama obično funkcionirale u odvojenim, ali dopunjujućim nadležnostima. Druga je bitna osobitost svih političkih sustava u srednjem vijeku, pa i komunalnih, bila izostanak modernog načela diobe vlasti. Zakonodavna, upravna i sudska funkcija isprepletale su se u nadležnostima različitih tijela, pa je knez uz upravnu obnašao i sudsku vlast, suci su s njim obavljali upravne i sudske poslove, dok je gradsko vijeće uz odluke zakonodavnog karaktera donosilo i odluke upravne prirode.

Ključni je položaj u Pagu, kao i u svim gradovima pod mletačkom vlašću, zauzimao knez (*comes*) biran u mletačkom Velikom vijeću iz redova mletačkog plemstva. Imenovan je bio na razdoblje od dvije godine, ali je njegov mandat po potrebi mogao trajati i dulje.⁵³ Plaćan je iz prihoda komune, ali mu je plaća bila određena mletačkim propisom, kao i broj osoblja koji je bio dužan dovesti na svoj teret.⁵⁴ Knez je bio predstavnik suverene mletačke vlasti s osnovnom zadaćom da zastupa državne interese i nadzire lokalnu autonomiju, a njegove su nadležnosti bile propisane spomenutim Naputkom. S obzirom na takav položaj kao i s obzirom na činjenicu da mu lokalne vlasti nisu mogle postavljati ograničenja, knez je uživao velik ugled.⁵⁵ Ipak, valja imati na umu da knez nije bio svemoćan jer su njegovu upravu te rad ostalih tijela kontrolirale središnje vlasti preko povremenih inspekcijskih putovanja sindika

53 Šunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*, 111. Usp. već navedeni popis paških knezova koje donosi Karavanić, v. ovdje bilj. 33.

54 Paški je knez imao plaću od 300 dukata, a više su plaću od njega dobivali zadarski (800 — 1000), šibenski (700 — 800), trogirski i splitski (600) te rapski knez (300 — 400), dok su manje dobivali creski i ninski knez (250), hvarski (250 — 300), brački (100 — 200) i korčulanski knez (120 — 130). Paški je knez sa sobom bio dužan dovesti i izdržavati jednog pomoćnika, notara, troje slugu i tri konja, slično kao i ostali dalmatinski knezovi, osim zadarskog koji je imao daleko veću pratnju od ostalih. Šunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*, 103, 107.

55 *Ibidem*, 112.

s velikim ovlaštenjima, a od početka 17. st. nadzor je provodio generalni providur Dalmacije kao stalni službenik sa sjedištem u Zadru.⁵⁶

Dominantni položaj kneza napose je dolazio do izražaja u odnosu prema Vijeću (*Consilium*) kao nosiocu autonomne komunalne vlasti. Knez je mogao neposredno utjecati na Vijeće sudjelovanjem na sjednicama tog tijela koje su se mogle održavati jedino uz njegovu nazočnost, a bez njega jedino u slučaju odsutnosti i uz njegovu suglasnost (I, 16). Iako Statut ne predviđa nikakva posebna prava za kneza, jasno je da je već i sama njegova prisutnost na Vijeću djelovala ograničavajuće na izražavanje mišljenja članova Vijeća, a njegovi prijedlozi i intervencije imali su posebnu težinu.⁵⁷ Knez je posredno utjecao i na sastav Vijeća jer je sudjelovao u postupku primanja novih članova tog tijela.

Knez je s dvama paškim sucima koje je biralo Vijeće tvorio sud (*Curia*) (I, 3), svojevrsnu komunalnu vladu koja je objedinjavala upravnu i sudsku funkciju te je s njima upravljao gradom i sudio u građanskim sporovima. U tom su se tijelu na najvidljiviji način susretale dvije komplementarne strukture vlasti uz jasnu prevlast kneza čije su nadležnosti i ovlasti bile presudne, dok su suci vjerojatno imali ulogu pomoćnika i savjetnika.⁵⁸ U kaznenim je pak postupcima knez sudio sam uz tek iznimno predviđeno savjetovanje sa sucima (KS 16; KS 22). Uz to je knez samostalno obnašao i druge nadležnosti vezane uz sudsku funkciju⁵⁹ i izvršno-redarstvene funkcije⁶⁰, kontrolirao je javne financije i gospodarsku politiku⁶¹, zapovijedao oružanom silom⁶² i obavljao druge funkcije.⁶³

Kneževe su ovlasti bile ograničene Naputkom te drugim propisima središnjih mletačkih tijela, dok sam Statut sadržava samo dva nebitna ograničenja. Jedno je zabrana knezu da nekoga prisili na tlaku ili drugu osobnu službu bez odgovarajuće naknade (VI, 54), a druga je nemogućnost da knez bude postavljen za obraničkog (izbranog) suca (II, 37). Međutim, bez obzira na takav raspored nadležnosti i moći paška komuna nije bila samo pasivni subjekt. Njezin posebni subjektivitet i prava u odnosu na kneza izražavali su se u pritužbama na račun ponašanja kneza te drugim zahtjevima koje je komuna upućivala središnjim mletačkim tijelima koje su u nekim slučajevima na takve predstave reagirale nalozima knezu popraćenima i prijetnjom visoke novčane kazne.⁶⁴

56 Ivan Beuc, „Osorska komuna u pravno-povijesnom svijetlu“, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci* 1 (1953), 61 i d.

57 Granić navodi da je jedno od pravila Statuta koje nije preuzeto u njegov tiskani oblik bilo da su nevažeće odluke Vijeće donesene bez sudjelovanja kneza. Miroslav Granić, *Blasone genealogico Marka Laura Ruića iz 1784. godine*. Pag 2011., 17.

58 Usp. Beuc, „Osorska komuna“: 72.

59 Knez je samostalno izricao privremene mjere osiguranja, npr. uzimanje stvari u zalog u slučaju neplaćanja najamnine za stanovanje (II, 50), postavljao je do dvojice obranika u slučaju kada se stranke nisu mogle sporazumjeti (D 10), a stranke sa sela na sud se pozivalo predočenjem kneževa pečata (II, 3).

60 Knezu su predavane osobe koje su izvršile najteže zločine i koje je svatko mogao uhititi (II, 5).

61 Knez je davao dozvolu za izvoz namirnica s Paga (VI, 4.4) te za iskrcaj uvezenog vina (VI, 55).

62 Knez je davao naloge brodicama s naoružanim posadama (KS 9).

63 O nadležnostima knezova dalmatinskih gradova v. Šunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*, 99.

64 Mletačke pokrajinske vlasti u povodu zahtjeva Paške komune 1499. zabranile su knezu da se miješa u pitanje kancelarovih pristojbi uz prijetnju globom od dvjesto dukata (P 9). Još je zanimljivija bila odluka Vijeća četrdesetorice iz 1633. koje je na zahtjev Paške općine pod prijetnjom globe od 500 dukata naložilo knezu da uključi paške suce pri „donošenju presuda“, što je on bio zanemario protivno Statutu i „protivno razumu i javnom interesu“ (P 6). Vrijedi navesti i da su se već 1412. Pažani pobunili protiv prakse da svojega kneza opskrbljuju ogrjevom jer su primijetili da susjedne komune nisu imale takvu obvezu. Prigovor Pažana bio je usvojen, a Pažane je slijedio Brač. *Ibidem*, 107.

Pa dok je knez bio neposredni predstavnik mletačke vlasti u Pagu, središnje i glavno tijelo paške autonomije bilo je spomenuto plemićko Vijeće koje Statut ponekad naziva i Veliko vijeće to jest *Consilium generale* (v. *Proboemium*; I, 8, 16, 23).⁶⁵ Statut je potvrdio zatvaranje članstva pedeseteročlanog Vijeća na tamo zatečene obitelji izvršeno 1422. te propisao da članovi Vijeća ubuduće mogu postati samo zakoniti sinovi i braća članova Vijeća i njihovi zakoniti muški potomci. Dobna granica za ulazak u Vijeće od 20 godina (I, 17) bila je osjetno iznad granice punoljetnosti od 15 godina (II, 27) jer je važnost koja se pripisivala Vijeću tražila životnu zrelost potrebnu za kvalitetno odlučivanje. Međutim, osim naglašene dominacije kneza, stvarna je važnost Vijeća u Pagu, jednako kao i u ostalim dalmatinskim komunama pod mletačkom vlašću, bila simboličke naravi s osnovnom funkcijom očuvanja staleške izdvojenosti u odnosu na druge slojeve stanovništva⁶⁶ i zapravo je služila zadržavanju privida vlasti plemstva.⁶⁷

U Vijeće se moglo ući na redovit i izvanredan način. Redovitim se putem ulazilo tako da je kandidat pred knezom i sucima trebao dokazati da ispunjava gore navedene uvjete, to jest da pripada navedenom rodbinskom krugu i da ima propisanu dob (I, 17). No, primjer te odredbe dobro pokazuje složen put stabiliziranja novih normi u stvarnosti te stvarni utjecaj Venecije na paške komunalne poslove. Naime, vjerojatno je navedena odredba potaknula veći broj neopravdanih zahtjeva za ulazak u Vijeće, na koje je ono reagiralo dopunom čija je očita svrha bila redukcija takvih zahtjeva. Po toj su dopuni oni koji su sudskim putem htjeli ostvariti priznanje članstva u Vijeću trebali položiti novčani polog koji je u slučaju neuspjeha trebao pripasti Paškoj općini. Mletačke su vlasti 1470. potvrdile predloženu dopunu s time da su prepolovile visinu novčanog pologa na 50 libara i dopustile davanje novčanog jamstva (D 5). Činjenica da su mletačke vlasti bez ikakva sustezanja izmijenile odluku paškog Vijeća kao nosioca lokalne vlasti rječit je, iako ne i jedini, primjer prevlasti državnog središta i položaja lokalne autonomije u mletačkom razdoblju.

Uz taj redoviti put ulaska novih članova u Vijeće postojao je i izvanredni način u vidu proširenja Vijeća novim članovima izvan kruga gradskoga plemstva. Jedini propisani uvjet je bio da tražilac članstva bude Pažanin ili stanovnik Paga (*habitor*) trajno nastanjen u gradu Pagu s cijelom obitelji. Ni pod kojima uvjetima članom Vijeća nije mogao postati stranac (*forensis*), ali ni stanovnik paškog kotara, to jest stanovnik sela (I, 23). Međutim, iako Statut ne propisuje nikakav drugi uvjet za članstvo osim trajnog boravljenja u Pagu, po prirodi bi stvari proizlazilo da je novi član Vijeća koji bi bio primljen izvanrednim putem i sam po nečemu trebao biti zaslužan i ugledan. Na to, *a contrario*, upućuje i izričita zabrana članstva u Vijeću za profesije koje se ne smatraju uglednima. Tako pastiri (čobani, ovčari), mesari i krčmari nisu mogli postati članovima Vijeća „ni pod kojim uvjetima“ jer to „ne bi priličilo dobrobiti, koristi i ugledu nijednog područja, utvrđenog naselja, grada ni mjesta“ (I, 18). Pri-

65 Iz sadržaja statutarnih odredaba u kojima se pojavljuju nazivi Vijeće i Veliko vijeće vidljivo je da je riječ o tijelu načelno jednakog sastava i položaja, a nije zamjetna nikakva razlika u nadležnosti. Pridjev „veliko“ vjerojatno je trebao naglasiti važnost i razliku u odnosu na Vijeće dvanaestorice, to jest Malo vijeće (v. dalje).

66 Tomislav Raukar, „Komunalna društva u Dalmaciji u XV. i u prvoj polovici XVI. stoljeća“ u Raukar, *Studije o Dalmaciji*, 184 — 185.

67 Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje — prostor, ljudi, ideje*. Zagreb 1997., 216 — 217.

jezir prema nosiocima tih zvanja zacijelo je bio uvjetovan njihovim načinom života i ponašanja koji je bitno odudarao od urbanog načina života — tako su npr. zbog prirode svojeg posla pastiri u gradu boravili samo noću, dok su danju bili sa stadom, a uobičajene su bile njihove međusobne krađe i neuzdržani obračuni. No, činjenica da se u Statut morala ugraditi posebna zabrana članstva pripadnika tih profesija u plemićkom Vijeću razlog vjerojatno ima u razmjerno kasnom društvenom raslojavanju i zatvaranju Vijeća u Pagu tek desetak godina prije donošenja Statuta s odgovarajućim posljedicama na stabiliziranje društvenih odnosa. Vjerojatno je to razlog zbog kojeg se moglo računati da će čak i pastiri i mesari još misliti da imaju pravo na članstvo u Vijeću, pa ih je u tome trebalo izričito onemogućiti.⁶⁸

U slučaju molbe za ulazak u Vijeće izvanrednim putem kandidat se najprije morao osobno pojaviti pred knezom i dvojicom sudaca te ih „skrušeno“ zamoliti da postane član. Ako bi sva trojica prosudila da je tražilac poćudan za članstvo u Vijeću, taj bi zaključak prosljedili Vijeću dvanaestorice (I, 23). To je jedini slučaj u kojem Statut izričito propisuje suglasnost kneza i svih sudaca kao uvjet za donošenje neke odluke — primjena načela da knežev glas ima presudnu ulogu u tom bi slučaju bila otvorena negacija komunalne autonomije. No, svejedno je tom odredbom knezu osiguran ključni utjecaj na odlučivanje o članstvu u Vijeću jer je eventualno kneževo protivljenje imalo faktičnu snagu veta. Pozitivnu odluku tročlanog kolegija zatim je dvotrećinskom većinom trebalo potvrditi Vijeće dvanaestorice te takav zaključak prosljediti Velikom vijeću koje ga je također trebalo potvrditi dvotrećinskom većinom.⁶⁹ Vijeće je moglo članstvo dodijeliti molitelju osobno ili pak zajedno s njegovim potomcima (I, 23). Čini se da je unatoč određenom unutaršnjem dinamizmu u pogledu članstva⁷⁰ paško Vijeće ostalo vrlo zatvoreno te više od dva stoljeća nije u svoje redove primilo nove članove, što je doprinijelo njegovu ubrzanom odumiranju.⁷¹

Vijeće nije imalo predviđeni kalendar zasjedanja, već je zasjedalo „kadgod bude potrebno“, a sazivalo se zvonjenjem zvona na zgradi općinske vijećnice (*Palatio communis*) koja se u starome Pagu nalazila na trgu blizu obale.⁷² Vjerojatno se u novome Pagu, kao i u drugim dalmatinskim gradovima⁷³, Vijeće sastajalo u Kneževu dvoru, koji i sada ima omanje zvono, ili pak u crkvi. Sudjelovanje je za svakog vijećnika bilo obvezno pod prijetnjom globe, osim u slučaju opravdane spriječenosti (I, 16). Odluke Vijeća morale su biti u skladu s „Bogom, pravdom i čašću“ dužda te nisu smjele biti u suprotnosti s Naputkom paškom knezu i s propisima Mletačke Republike pod prijetnjom ništavosti *ipso iure* (I, 16).

68 Ni 30 godina nakon zatvaranja Vijeća pučani još nisu mogli prihvatiti ideju zatvaranja Vijeća, kako svjedoči žalba pučana podnesena 1451. mletačkim vlastima protiv takvog „zlomamjernog i potajnog postupka“. Granić, „Proces formiranja srednjovjekovne paške komune“: 252; Šunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*, 167.

69 Granić spominje molbu za primanje u Vijeće Aurelija Tagliapietra kojem su 1713. podršku dali knez i paški suci i Vijeće dvanaestorice, ali je odbijen u Velikom vijeću. Granić, *Blasone genealogico*, 18.

70 Granić navodi da je neke članove Vijeća „ugurala“ Venecija, da su neke obitelji, odnosno članovi bili isključeni zbog konstantnog izostajanja sa sjednica Vijeća, odnosno zbog drugih razloga, pa opet primljeni u članstvo. *Ibidem*, 17, 49, 60.

71 Čini se da je do „agregiranja“ novih članova dolazilo u 15. st., a 1780. primljeno je šest novih članova. *Ibidem*, 18, 32, 52.

72 Ta se vijećnica nalazila između obale i razmjerno prostranog trga u podnožju današnjeg Staroga Grada, kako je vidljivo na Ruićevoj veduti starog Paga, v. ovdje, 28.

73 Šunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*, 170.

Statut nije utvrdio nadležnost Vijeća na izričiti i opći način, ali se ona može izvesti iz pojedinih odredaba i prirode takvog tijela. Preko Vijeća je Paška općina ostvarivala svoj položaj političkog subjekta i pravne osobe jer je Vijeće utjelovljivalo komunu prema van putem predstavnika koje je podnosilo središnjim vlastima, npr. žaleći se u ime Općine na postupke kneza ili pučana (P 3, P 6, P 13), te putem pogodbi i sporazuma pravne važnosti koje je u ime Općine sklapalo s trećima (I, 24).⁷⁴ Najvažnija nadležnost Vijeća bila je donošenje izmjena i dopuna Statuta koje su stupale na snagu nakon što bi ih potvrdile mletačke vlasti. Osobito je važan bio izbor komunalnih dužnosnika i službenika iz reda članova Vijeća jer je preko njih Vijeće sudjelovalo u obavljanju poslova gradske uprave.

U Pagu je postojalo i Malo vijeće ili Senat koji su činila dvanaestorica najstarijih članova koje je Veliko vijeće biralo iz svojih redova na doživotni mandat.⁷⁵ Može se pretpostaviti da je Malo vijeće po prirodi stvari imalo izvršnu i delegiranu nadležnost jer je ono bilo neka vrsta operativnog tijela Velikog vijeća, na što upućuju i prigovori o uzurpiranju ovlasti tog tijela koncem 15. stoljeća.⁷⁶ No, Malo se vijeće zbog opadanja broja plemića ugasilo u 18. stoljeću.⁷⁷ Začudujuće je da Statut uopće ne spominje tako važne nadležnosti koje su vjerojatno pripadale Vijeću dvanaestorice, već jedino utvrđuje njegovu ulogu u postupku primanja novih članova (I, 23).

Važniji akti komune koji su upućivani trećima ili su sadržavali sporazume s trećima ili pak utvrđivali nadležnost paških dužnosnika morali su biti ovjereni službenim pečatom Paške općine sa zaštitnikom grada svetim Jurjem koji se čuvao kod zastupnika Općine (prokuratora) u općinskoj škrinji (I, 24).

Iako Statut sadržava odredbe financijske naravi, iz njega nije vidljivo kako je izgledao sustav javnih financija.⁷⁸ No, čini se da su javne financije u Pagu, kao i u drugim dalmatinskim gradovima, počivale na porezu na promet.⁷⁹ Vidljivo je da su postojale zaštitne carine, odnosno daća na uvezano strano vino koja se plaćala pri iskrcaju vina (VI, 46, 55), kao i to da su ubiranje komunalnih daća pojedinci mogli uzeti u zakup (VI, 61) u svrhu povećanja prihoda komune.⁸⁰ Statut spominje i pristojbe za izvozne dozvole i izvozne carine te pristojbe za

74 Tako je 1662. paško Vijeće zastupano po izaslaniku Petru Palčiću sklopilo sporazum s *Collegio del sal*. Ivan Pederin, „Sporazum paških proizvođača soli s Collegiom del sal u Mlecima 1662. g.“ u Ivan Pederin i dr., *Prinosi za gospodarsku povijest otoka Paga*. Pazin — Rijeka 1988., 5 — 17.

75 Miroslav Granić, „Norma nobilium generalis consilii civitatis Pagi iz 1455. godine“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 45 (2003.): 74. U vrelima je zabilježeno da se Malo vijeće 1435. sastalo u crkvi sv. Andrije na općinskom trgu. Miroslav Granić, „Bilješke iz povijesti i topografije Staroga Grada na Pagu“ u Miroslav Granić (ur.), *Svetište gospe od Staroga Grada na Pagu. Zbornik radova sa znanstveno-stručnog kolokvija održanog u Pagu 13. kolovoza 2005. godine. Zadar 2005.*, 31. O pojedinim članovima Malog vijeća v. Granić, *Blasone genealogico*, 43, 50, 59, 61, 70.

76 Granić, „Proces formiranja paške srednjovjekovne komune“; 252.

77 *Ibidem*; 252.

78 Najvjerojatnije se i na Pag odnosila odluka Mletačke Republike da za gradove od Raba do Trogira — ponekad uz njihovu suglasnost, a ponekad i bez nje — preuzme komunalne daće i njihovo utjerivanje, a da zauzvrat financira komunalne službe. Šunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*, 222 — 223.

79 Uz davanja navedena u Statutu u Pagu se plaćao i porez na klaonice, mesarnice, ribarnice, na konje te dodatak od 30 % na travarinu. Ivan Pederin, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409.–1797.)*. Dubrovnik 1990., 15, 195.

80 Venecija je još 1416. dozvolila davanje u zakup daća u Dalmaciji. Bez dozvole zakupnika se npr. nije smjela iskrcati roba s broda nakon čega je odlazila u carinarnicu. Šunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*, 265 i d.

prijepise sudskih spisa koje je naplaćivao kancelar (I, 9; P 9). U strukturi prihoda sigurno su zamjetan udio imale i novčane sudske i upravne kazne propisane Statutom od kojih je dio, u pravilu, išao u komunalnu blagajnu. Vjerojatno su među važnijim izvorima komunalnih prihoda bila sredstva od prodaje soli, čije je određene količine Mletačka Republika prepuštala paškoj komuni u strogo određene namjene financiranja komunalnih potreba.⁸¹ Izdašnu daću na sol koja je nekoć pripadala paškoj komuni još je 1347. prisvojila Mletačka Republika⁸², pa je Statut zato i ne spominje, jednako kao ni pašarinu koja je predstavljala prihod države.⁸³

Financijska nadležnost Vijeća u Statutu se tek nazire (I, 4; KS 2.4). Posebna pozornost koja se u Statutu pridaje Crkvi, vidljiva npr. u propisanoj obvezi komune na davanje zavjetnih darova za pojedine crkve⁸⁴, upućuje da se na lokalnoj razini Crkva shvaćala kao partner u vlasti, a ne kao konkurentna institucija, kao u politici Mletačke Republike.⁸⁵ No, to nije spriječilo financijski nadzor Vijeća nad trošenjem općinskih sredstava odvojenih za izgradnju dviju najvećih crkava u novom Pagu (KS 2.4).

DUŽNOSNICI I SLUŽBENICI

Upravni i sudbeni aparat u Pagu sastojao se od dužnosnika i službenika koje je biralo paško Vijeće ili ih je imenovao knez odnosno mletačke vlasti. S obzirom na to da je preko izabranih dužnosnika i službenika Vijeće na posredan način sudjelovalo u obavljanju komunalnih poslova, bilo je važno osigurati da na ta mjesta budu izabrani najbolji. No, istodobno trebalo je osigurati i da se u Vijeću koje je činio mali broj različitim rodbinskim vezama povezanih članova izbjegne pojačani utjecaj pojedinih obitelji na izbor, a time i na rad pojedinih nositelja funkcija.

Iz tih je razloga Statut pridao posebnu pozornost uređenju izbora dužnosnika pa normativni dio Statuta i počinje s takvim odredbama. Uočljiva je kazuistička priroda tih odredaba očito nastalih u povodu stvarnih ili očekivanih konkretnih slučajeva. Tako je Statut zabranio međusobno predlaganje između oca i sina te između braće odnosno polubraće (I, 1), što je već prvom izmjenom Statuta protegnuto i na tazbinske i krvne srodnike, a svima je

81 Tako je prema ugovoru Paške komune s *Collegio del sal* 151 modija soli (oko 12 tona) bilo namijenjeno plaći liječnika, 36 modija (oko 2,5 tona) plaći učitelja i 69 modija (oko 5,5 tona) za isplatu plaća ostalih službenika Komune, a još se 126 modija (oko 10 tona) odvajalo za biskupa i pojedine crkve u Pagu. Pederin, *Mletačka uprava*, 143; Pederin, „Sporazum paških proizvođača soli“, 6. O modiju i ostalim mjerama za sol u Pagu v. Marija Zaninović–Rumora, „Mjere otoka Paga u mletačkom razdoblju“ u Pederin i dr., *Prinosi za gospodarsku povijest otoka Paga*, 21 i d.

82 Nikola Čolak, „Proizvodnja i pomorska trgovina paškom soli do pada Paga pod mletačku vlast g. 1409.“ u *Pomorski zbornik* 1(1963.): 503.

83 Karavanić, *Grada za povijest grada i otoka Paga*, 191 — 192.

84 Paški su dužnosnici prisezali da će pomagati Crkvi (I, 19), posebno je propisana bila obveza davanja zavjetnih darova pojedinim crkvama u Pagu (III, 4.4), pojedini crkveni blagdani bili su propisani kao javni blagdani (II, 15) i predstavljali osnovu za računanje početka ili završetka pravno relevantnih činjenica (III, 2.2; IV, 3.4; VI, 10).

85 Usp. Lonza, „Vodnjanski statut u pravnom krajobrazu istarskoga kasnog srednjovjekovlja“, 100.

njima zabranjeno sudjelovanje u izbornom postupku (D 1).⁸⁶ Težnja da glasovanje bude što nepristranije i oslobođeno i od pasivnih pritisaka vidljiva je u odredbi da se predloženici i njihovi bliži rođaci moraju povući prigodom samog postupka biranja (I, 2). Potonja je nejasna odredba izmjenom precizirana i ograničena na rodbinu u prvom i drugom koljenu (D 1) jer bi širi kriterij u maloj patricijskoj zajednici isprepletenej rodbinskim vezama u stvarnosti onemogućio provedbu izbora. U praksi je dolazilo i do poništenja nekih izbora obavljenih suprotno tako postavljenim pravilima, ali i do samovoljnih izbora unutar rodbinskog kruga koji, čini se, nisu bili osporeni.⁸⁷ Pod konac Mletačke Republike Vijeće, čiji je brojčani sastav bio drastično umanjen zbog odumiranja plemstva, više nije moglo popuniti sve službe⁸⁸ pa je 1780. imenovanje službenika preuzeo knez uz potvrdu generalnog providura i uz klauzulu da to pravo pripada Vijeću.⁸⁹

Vijeće je biralo dvojicu sudaca (*iudices*) (I, 3), dvojicu zastupnika Paške općine (*procuratores communis*) (I, 4), dvojicu ovjeritelja isprava (*examinatores*) (I, 5), dvojicu sudskih službenika (*tribuni*) (I, 6), tri suca justicijara (*iusticiarii*) (I, 7), četiri odvjetnika (*advocati*) (I, 8), četiri trgovačka posrednika (*messeti*) (I, 9), tri dužnosnika noćne straže (*officiales de nocte*) (I, 10) te *ad hoc* poslanike (*oratores*) (I, 12).⁹⁰ Ti su dužnosnici uglavnom birani na šest mjeseci uz zabranu reizbora kod najvažnijih funkcija, a jedino su neutralnije službe imale dulji mandat. Kratkoća mandata osiguravala je izmjenljivost nosilaca funkcija, čime se onemogućavala koncentracija vlasti koja je uvijek plodno tlo mogućih uzurpacija i pristranosti njezinih nosilaca. Time se ujedno osiguravalo i da u malobrojnoj plemićkoj zajednici dužnosti ne terete uvijek iste osobe, a novčane sankcije za one koji ne bi htjeli prihvatiti izbor upućuju na to da se izbori nisu uvijek rado prihvaćali. Naime, izbor na dužnost je bio načelno obvezujući, ali se mogao opetovano otkloniti u roku od tri dana i uz plaćanje Općini novčane kazne koja je bila deset puta veća (50 solada) ako se radilo o otklanjanju neplaćene službe (VI, 51). Kratkoća funkcija ujedno je onemogućavala stvaranje jakih lokalnih struktura koje bi bile smetnja nadzoru iz mletačkih središnjih vlasti.⁹¹

86 Iako Paški statut ne opisuje izborni postupak, gore navedene odredbe sugeriraju da je i u paškom Vijeću vrijedio jednaki izborni model koji se primjenjivao i u drugim dalmatinskim gradovima, Dubrovniku i samoj Mletačkoj Republici. Postupak se sastojao u ždrijebanju izbornika koji su zatim predlagali kandidate za neku funkciju. Potom su za predložene glasovali svi članovi Vijeća putem anonimne „balotaže“, odnosno ubacivanjem kuglice u jednu od dviju ponuđenih kutija, a glasove su prebrojavali suci. Općenito se u gradskim vijećima glasovanje za sva pitanja provodilo na taj način. U nekim je gradovima postojala i treća kutija za „suzdržane“. V. Sunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*, 173 — 174; Nella Lonza, „Izborni postupak Dubrovačke Republike“, *Analni Dubrovnik* 38 (2000.): 22–24, 26 — 30.

87 Granić, *Blasone genealogico*, 17.

88 Godine 1512. paško je Vijeće imalo 52 člana, 1614. imalo je 28 članova, 1632. generalni providur određuje popunu Vijeća do broja 28 članovima mladima od propisane dobi, zatim generalni providur odobrava da se Vijeće može sastati i s 20 članova, a 1713. Vijeće ima svega 19 članova koji moraju popuniti 31 službu. Granić, „Proces formiranja paške srednjovjekovne komune“: 253.

89 Granić, *Blasone genealogico*, 19.

90 Veći dio tih službenika pojavljuje se još u dukali iz 1410. koja dopušta postavljenje dužnosnika „prema starim običajima“. V. Granić, „Proces formiranja srednjovjekovne paške komune“: 247. Razlika je u tome što se u Statutu više ne pojavljuju dva sakramentara (Statut spominje i dva procjenitelja vrijednosti poznata 1410., ali ne određuje način na koji se biraju, KS 8), a službenici koji se ne spominju 1410. dužnosnici su noćne straže i poslanici — iako je posve moguće da su noćni stražari postojali i 1410., a paška je komuna već i prije toga slala *ad hoc* poslanike u Zadar, Veneciju ili na sabor u Nin 1369. V. Granić, *Blasone genealogico*, 26, 46, 50, 55 i dr.).

91 Lonza, „Dvigradski statut“, 37.

Uz tu preventivnu mjeru Statut predviđa i sankcije za zlorabu funkcija. Kazna za dužnosnika koji bi počinio prijevaru u obavljanju službe nije bila samo smjenjivanje s funkcije i novčana kazna, već i trajna zabrana obavljanja javne dužnosti (VI, 42) — u maloj je zajednici taj trajni moralni biljeg zacijelo bio i teži od jednokratnog plaćanja globe. Nastojanje da se onemogućiti korupcija vidljivo je i u visokoj kazni od 50 libara predviđenoj za zakupnika koji bi dio neke komunalne daće dao mletačkim dužnosnicima ili službenicima (VI, 61).⁹²

Najvažniji komunalni dužnosnici bila su prethodno spomenuta dvojica sudaca te je izbor na taj položaj smatran najvećom čašću koja se u gradu mogla postići.⁹³ Suci su s knezom trebali „suditi, vladati i upravljati područjem otoka Paga“ (I, 3), ali je srž njihove nadležnosti ipak bila sudbena funkcija. Statut suce ponajprije promatra u okviru njihove sudbene nadležnosti, dok je njihovu širu nadležnost riješio upućivanjem na Napatuk paškom knezu (I, 3). Suce je u obavljanju dužnosti posebno štitio propis koji je inkriminirao njihovo vrijeđanje pri suđenju ili obavljanju druge službe i izvan samoga suda (VI, 2).⁹⁴

Suce je Vijeće biralo „na uobičajeni način“ na rok od šest mjeseci, a postavljeni uvjeti i ograničenja trebali su zajamčiti zrelost i objektivnost sudaca. Tako su suci i drugi službenici s nadležnošću u sudbenim poslovima morali imati najmanje 25 godina (I, 20), nakon isteka mandata prijašnji sudac godinu dana nije mogao biti izabran na istu dužnost, a šest mjeseci ni na bilo koju plaćenu službu (I, 21) — opasnost od ugleda i utjecaja te osobne „umreženosti“ koje je neka osoba stekla obavljanjem sudačke funkcije trebalo je istopiti vrijeme.

Svečanom prisegom na Sveto pismo izabrani suci i ostali službenici obvezivali su se na vjernost i zastupanje interesa mletačke države i lokalne zajednice te na obvezu skrbi o nemoćnima (udovice, siročad, Crkva) koja se na našim područjima oblikovala u prepletu utjecaja kršćanskog svjetonazora te rimskog i bizantskog prava.⁹⁵ Dio prisege o pravičnom obavljanju posla i odbacivanju mržnje, pristranosti, straha, molbe i mita, koji je bio standardni sadržaj prisege različitih službi u komunalnim porecima mletačke države, upućuje pak na izazove s kojima se suočavala tadašnja, kao i današnja uprava (I, 19).⁹⁶

Suce justicijare Vijeće je biralo na šest mjeseci, a oni su sudili kao suci pojedinci u građanskim predmetima manje vrijednosti (I, 7; D, 2). Na isti je rok Vijeće iz svojih redova biralo i (ko-

92 Iako je Venecija nastojala rigorozno nadzirati svoju upravu na dalmatinskom području, ona nikako nije bila oličenje perfekcije te joj ni korupcija nije bila strana. Primjerice, središnje su vlasti pregledom računskih knjiga 1416. otkrile da je paški knez Jacobus Caucho odnosno Giacomo Cocco (1409. — 1412.) pronevjerio sredstva ubrana od daće za sol. Na nekim je dalmatinskim otocima zabilježeno više slučajeva fizičkih napada, pa i ubojstava kneževih pomoćnika zbog njihova ostionog ponašanja, bespotrebnog uhićivanja i naplaćivanja kazni. U Pagu je 1644. hicem iz puške ubijen knez Andrija Barozzi. Karavanić, *Grada za povijest grada i otoka Paga*, 312, 315; Šunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*, 117, 120 i d.

93 Šunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*, 131 — 132.

94 Vrijeđanja, prijetnje pa i napadi na suce bili su zabilježeni u nekim drugim gradovima, a vjerojatno je do njih dolazilo i na Pagu. *Ibidem*, 132.

95 Usp. Mirjana Matijević Sokol, „Item iurabant ipse potestas et sui officiales ... facere et obseruare equaliter iusticiam et specialiter ecclesiis, pauperibus, orphanis, uiduis et miserabilis personis...“ u *Istarski povijesni biennale 1* (2005.), 273–276. V. i Željko Rapanić, „Ponovno o epitafu kraljice Jelene“, *Opuscula Archaeologica, Radovi Arheološkog zavoda* 23–24 (2000.), 1: 309 i d. Usp. i formular prisege Ivana iz Viterba koji je kolao i našim prostorima u Mirjana Matijević Sokol, „Regimen Latinorum arhidakona Tome“, *Historijski zbornik* 52 (1999.): 22 — 23.

96 Usp. Šibenski statut, I, 31; Zadarski statut, III, cap. 11; Skradinski statut, 111 u *Statut grada Skradina*, Zagreb — Skradin, 2002., 220. Usp. i gore navedeni formular Ivana iz Viterba, Matijević Sokol, „Regimen Latinorum arhidakona Tome“: 20 i d.

munalne) odvjetnike koji su bili na raspoložbi građana (D 3) te dvojicu sudskih službenika koji su u Pagu imali i nadležnost koju su u nekim drugim gradovima imali mjernici⁹⁷ jer su trebali čuvati sve mjere i utege Paške općine i svaka tri mjeseca provjeriti i žigom kneza potvrditi njihovu ispravnost (I, 6).

Dvojicu zastupnika komune Vijeće je, vjerojatno iz svojih redova, biralo na godinu dana. Njihova je osnovna nadležnost bila skrb o ubiranju općinskih prihoda i nadzor nad njihovim trošenjem. Tako su od tri ključa kojima se zajedno otvarala općinska blagajna dva bila kod tih zastupnika, a treći kod kneza. Prokuratoru su, zajedno sa sucima, bili i svojevrсни čuvari pečata Paške općine, pa je svaki od njih držao ključ općinske škrinje (to je bila arhiva spisa Paške općine), dok su drugi ključ držali suci (I, 4; I, 24).

U pravnim porecima svih dalmatinskih gradova posebno važne i ugledne javne službe bile su one javnog bilježnika (*notarius*)⁹⁸ i ovjeritelja isprava (*examinator*).⁹⁹ Javni je bilježnik trebao imati određena pravna znanja, a posebnim je postupkom imenovanja dobivao status osobe čije je službeno djelovanje uživalo javnu vjeru koje je u dalmatinskim gradovima bilo dijelom ograničeno nadležnošću ovjeritelja isprava.¹⁰⁰ Od 1613. javni su bilježnici u Dalmaciji postavljeni *veneta auctoritate*, to jest od mletačkih vlasti, a do tada su bili postavljeni *imperiali auctoritate*, to jest od cara ili pape ili od njih ovlaštena palatinskoga grofa, što je bio naslov koji je predstavljao iznimnu čast.¹⁰¹ Javni bilježnik je na zahtjev stranke sastavljao ugovore, oporuke i druge isprave i to tako da je najprije sastavljao koncept dokumenta, a na zahtjev stranke izrađivao ispravu sa svim potrebnim formalnostima. I Paški statut je službi javnog bilježnika posvetio zamjetnu pozornost te je radi osiguranja zaštite interesa stranke i javnog poretka utvrdio elemente javne isprave i način njezine izrade (III, 26), kao i postupanje s prethodnim zabilješcima u slučaju smrti bilježnika (III, 25). U Pagu su priznavane samo javne isprave izrađene u Pagu, a one izrađene u drugom gradu samo pod uvjetom da su ih izradili „zakoniti i dobri“ bilježnici u tim gradovima i potvrdile vlasti toga grada (III, 30). Bilježnici su bili dužni voditi računa o nekim elementima zakonitosti sadržaja svojih isprava, pa su ih na temelju položene prisega stizale sankcije ako bi, na primjer, u ugovor unijeli klauzulu o (zabranjenoj) ugovornoj kazni višoj od četvrtine ugovorene vrijednosti (III, 29). Valja reći da su čak dvije paške obitelji i jedan svećenik nosile čast palatinskoga grofa¹⁰², a uočljivo je da

97 Usp. Šibenski statut, I, 32; Vodnjanski statut, I, 7 u *Vodnjanski statut*, 349.

98 O notarima u Zadru v. Branka Grbavac, „Notari kao posrednici između Italije i Dalmacije — studije, službe, seobe između dvije obale Jadrana“, *Acta Histriae* 16 (2008.): 503 — 526.

99 Šire o ovjeritelju isprava v. u Lujo Margetić, „Funkcija i porijeklo službe egzaminatora u srednjovjekovnim komunama Hrvatskog primorja i Dalmacije“, *Stavine* 55 (1972.): 191 — 210.

100 Pretpostavka za imenovanje na položaj javnog bilježnika bilo je završeno pravno obrazovanje na učilištu na kojem se predavala „ars notaria“ (Bologna, Padova), a u nas (alternativno) završetak kaptolske škole u svojem mjestu u sklopu koje su obično predavane i osnove prava. Dubravko Knežić, „Marko Antun de Dominis kao promotor bilježnika ‘imperiali auctoritate’ u Vesna Tujina (ur.), *Marko Antun de Dominis, splitski nadbiskup, teolog i fizičar, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog od 16. do 18. rujna 2002. godine u Splitu*. Split 2006., 21 — 23; Miroslav Granić, „Privilegij cara Sigismunda rapskoj obitelji Dominis iz godine 1437.“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio društvenih znanosti* 9 (1980./81.): 60 — 61.

101 Pederin, *Mletačka uprava*, 103; Knežić, „Marko Antun de Dominis“, 21–22.

102 Čast palatinskoga grofa 1470. dobio je Juraj Mišolić, 1503. braća Mate i Nikola Mirković, a 1674. taj je naslov dodijeljen paškom nadžupniku dr. Augustinu Rakamariću, ali je u tom slučaju bila riječ o ispraznoj tituli s obzirom na to da je taj način imenovanja javnih bilježnika u Mletačkoj Republici bio ukinut 1613. Granić, „Privilegij cara Sigismunda“, 56 — 57.

se nakon dodjele tog naslova paškom plemiću Juraju Mišoliću 1470. u Pagu javlja cijeli niz javnih bilježnika Pažana.¹⁰³

Međutim, u dalmatinskim su gradovima isprave koje je sastavio notar tek potvrdom ovjeritelja isprava stjecale snagu javne isprave koju više nije bilo moguće pobijati drugim dokazima. Ovjeritelj isprava bila je funkcija koja je iz Venecije vrlo rano prodrila u dalmatinske gradove te u njima zadobila navedenu nadležnost koja je bitno nadilazila važnost te službe u Veneciji i ujedno donekle umanjivala važnost službe javnog bilježnika.¹⁰⁴ Pag je pak bio među dalmatinskim gradovima u kojima je služba ovjeritelja isprava najranije zabilježena¹⁰⁵, a spomenuta specifična nadležnost tog službenika bila je utvrđena i Paškim statutom. U Pagu je prema Statutu ovjeritelj isprave bio dužan ovjeriti svaku ispravu koja je samo njegovim potpisom stjecala snagu javne vjere, od čega su bile izuzete oporuke koje su bile u isključivoj i potpunoj nadležnosti notara (I, 5; V, 2 — 4). Uz ovjeru vjerodostojnosti dokumenata ovjeritelji isprava provjeravali su i samom ovjerom potvrđivali da nije riječ o „zelenoškim“ ispravama, kamatnim zlorabama i poslovima štetnima za Općinu, siročad i Crkvu (I, 5).¹⁰⁶ Ovjeritelji isprava osim toga zamjenjivali su i suce u slučajevima u kojima oni nisu mogli suditi zbog rodbinskih veza sa strankama ili zbog drugog opravdanog razloga. Mjesto spriječenog suca popunjavalo se ždrijebom među ovjeriteljima, dok je odsutnog ovjeritelja privremeno zamjenjivao netko od članova Vijeća (I, 5).¹⁰⁷

U Pagu je, kao i u drugim dalmatinskim gradovima, jedna te ista osoba znala obavljati dužnost javnog bilježnika te službu kancelara (*cancelarius*) (I, 2) kojeg je iz Venecije dovodio knez uz potvrdu dužda.¹⁰⁸ Tako je Andrija iz Perugie koji je bio bilježnik „po mletačkoj ovlasti“ i kancelar Paške općine sudjelovao u izradi i ovjeri prijepisa Statuta pripremljenog za tiskanje (v. *Prohoomium*). Paško je Vijeće potvrđivalo bilježnike, „izuzevši kancelare“, pa se čini da potvrda Vijeća za službu bilježnika nije bila potrebna ako bi jedna te ista osoba obavljala obje funkcije (D 11).

Kancelar je bio knežev službenik, a prema odluci mletačkih pokrajinskih vlasti iz 1499. nije mogao biti domaći stanovnik (P 9). Dužnostima kancelara Statut je posvetio znatno manje pozornosti, zacijelo zato što je njegova osnovna djelatnost bila vezana uz kneževu upravnu funkciju koju Statut ne uređuje. Iz Statuta je vidljivo da je kancelar sudjelovao u sudskim postupcima izrađujući pisane pozive strankama te da je sudjelovao kod izrade presude, kao i u postupku priziva protiv sudskih odluka (II, 2, 45). No, ne treba dvojiti da je zbog široke

103 Prvi paški plemić kojega Granić spominje kao javnog bilježnika bio je don Luka de Luca i to od 1475. (to jest pet godina nakon što je Juraj Mišolčić imenovan palatinskim grofom), a zatim slijedi niz paških javnih bilježnika koji su bili Pažani. Granić, *Blasone genealogico*, 40, 53, 57, 60, 61, 67 i d. Zanimljivo je i da je, barem za sada, prvi zabilježen paški student prava bio Benedikt Jurjev Mišolčić koji je naslov doktora rimskog prava stekao u Padovi 1474. Lanza, „Tri slike o Paškom statutu“, ovdje, 123, bilj. 34.

104 Margetić, „Funkcija i porijeklo službe egzaminatora“: 202 i d.

105 Prvu pojavu ovjeritelja isprava u dalmatinskim gradovima Margetić bilježi u Rabu 1228., a u Pagu 1347. Margetić, „Funkcija i porijeklo službe egzaminatora“: 202. Međutim, Granić spominje da je u Pagu još 1311. Miroslav Disičević obavljao tu službu. Granić, *Blasone genealogico*, 29.

106 Usp. Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo — obvezno pravo*, 214 — 215.

107 Imena pojedinih paških plemića koji su obavljali službu ovjeritelja isprava v. u Granić, *Blasone genealogico*, 29, 62, 66, 67, 68, 69, 74 i d.

108 Pederin, *Mletačka uprava*, 27.

nadležnosti i svojeg pravnog znanja kancelar bio vjerojatno drugi najmoćniji službenik u komuni nakon kneza.¹⁰⁹

Valja navesti i službu potkneza (*vicecomitus*)¹¹⁰ koja se u Statutu spominje tek na dva mjesta, iako je očito bila riječ o starijoj paškoj instituciji koja je nosila odgovarajući ugled. Na to upućuje čak i diskriminatorni zadarski Kapitular paškog kneza iz 1372. koji obvezuje paškog kneza postavljenog iz Zadra da nakon preuzimanja dužnosti izabere potkneza među uglednijim Pažanima.¹¹¹ Potknez Lovro Palčić u proslavu Statuta naveden je kao prvi od osam članova Vijeća koje je knez izabrao radi izrade Statuta te je možda i vodio te poslove s paške strane. Može se pretpostaviti da je potknez nastupao kao zamjenik kneza u krugu poslova koje mu je knez delegirao za odsutnosti ili u drugim prilikama, a i njemu je, kao i knezu, bilo zabranjeno obavljati funkciju obranika (II, 37). Da je potknez nastupao u okviru delegiranih kneževih ovlasti, ali ne i u punini njegove časti, upućuje odredba po kojoj je uživao jednaku zaštitu od uvreda i napada kao i suci (VI, 2). Iz toga je očito da je potknez sudjelovao u suđenju s drugim sucima (zacijelo umjesto samoga kneza) i da je po časti bio izjednačen sa sucima, ali ne i s knezom. Čini se da nakon smrti Jurja Kašića 1457. potknez više nije biran, ali se ta funkcija i dalje spominje u vrelima.¹¹² Tako se u proslavu navodi da je potvrdu vjerodostojnosti prijepisa Statuta pripremljenog za objavljivanje 1636. dao Nicolò Michiel, „kamerlengo i potknez Paga“. Kamerlengo (*camerlengho*) je bio državni službenik, u pravilu mletački patricij, imenovan od mletačkih vlasti i zadužen za prihode i rashode te se skrbio o porezima i carinama, prihodima od zakupa pašnjaka i prihodima od soli¹¹³, a 1499. je npr. bio zadužen za nadzor naplaćivanja pristojbi kod kancelara nakon paških pritužbi o njegovim prekomjernim naplatama (P 9).

Među važnijim općinskim službenicima bila su i četiri trgovačka posrednika zadužena za nadzor nad trgovinom soli, sukna i čohe sa strancima koje je sukladno prijašnjim običajima iz svojih redova ždrijebom biralo Vijeće (I, 9).

Javni odnosno općinski glasnik (*praeco communis*) bio je glavno sredstvo komunikacije vlasti prema podanicima. On je objavljivao sudske pozive (II, 1, 4) te pozive za otkup imovine (II, 40) ili pozive na javnu dražbu (IV, 34, 38). Iz Statuta nije jasno tko ga je postavljao, ali s

109 Podaci o službi kancelara u osorskoj komuni pružaju detaljniju sliku rada tog službenika koji sudjeluje u gotovo svim upravnim postupcima, privatnom pravnom prometu te velikom dijelu građanskih i kaznenih postupaka koji se odvijaju u komuni. Iako se kancelar naizgled pojavljuje kao pisar, činjenica da je ujedno bio i jedan od rijetkih poznavalaca prava u komuni morala mu je davati posebnu težinu. Slično je vjerojatno bilo i u paškoj komuni gdje je položaj kancelara morao biti još važniji s obzirom na to da je u Pagu on obnašao i notarsku službu te je tako na vrlo učinkovit način mogao utjecati i na oblikovanje prava. Ivan Beuc, „Osorska komuna“: 84 — 87.

110 Valja spomenuti da Beuc za funkciju osorskog potkneza pretpostavlja da je prenesena s hrvatskog područja. *Ibidem*: 43.

111 Miroslav Granić, „Capitulare comitis Pagi“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Zadru* 39 (1994.): 270 — 271.

112 Prema Graniću čast potkneza je u slučaju smrti ili odreke kneza dobivao gradski komornik (blagajnik). Granić, „Proces formiranja paške srednjovjekovne komune“: 253. Čini se da vrela u još dva navrata spominju potknezove (i to po dvojicu u istom mandatu) i to nakon 1637. i nakon 1650. u vezi sa slučajevima optužbi podignutih protiv knezova koje su očito zamijenili drugi mletački službenici. Karavanić, *Grada za povijest grada i otoka Paga*, 315.

113 O službi kamerlenga usp. Pederin, *Mletačka uprava*, 15, 25; Suić, *Pag*, 61. I današnji naziv „kamerlengo“ za najistureniju kulu u sklopu zidina novoga grada Paga vjerojatno upućuje na službenika koji je u njoj službovao.

obzirom na to da je bila riječ o komunalnom službeniku, vjerojatnije je da je to bilo Vijeće ili sud.

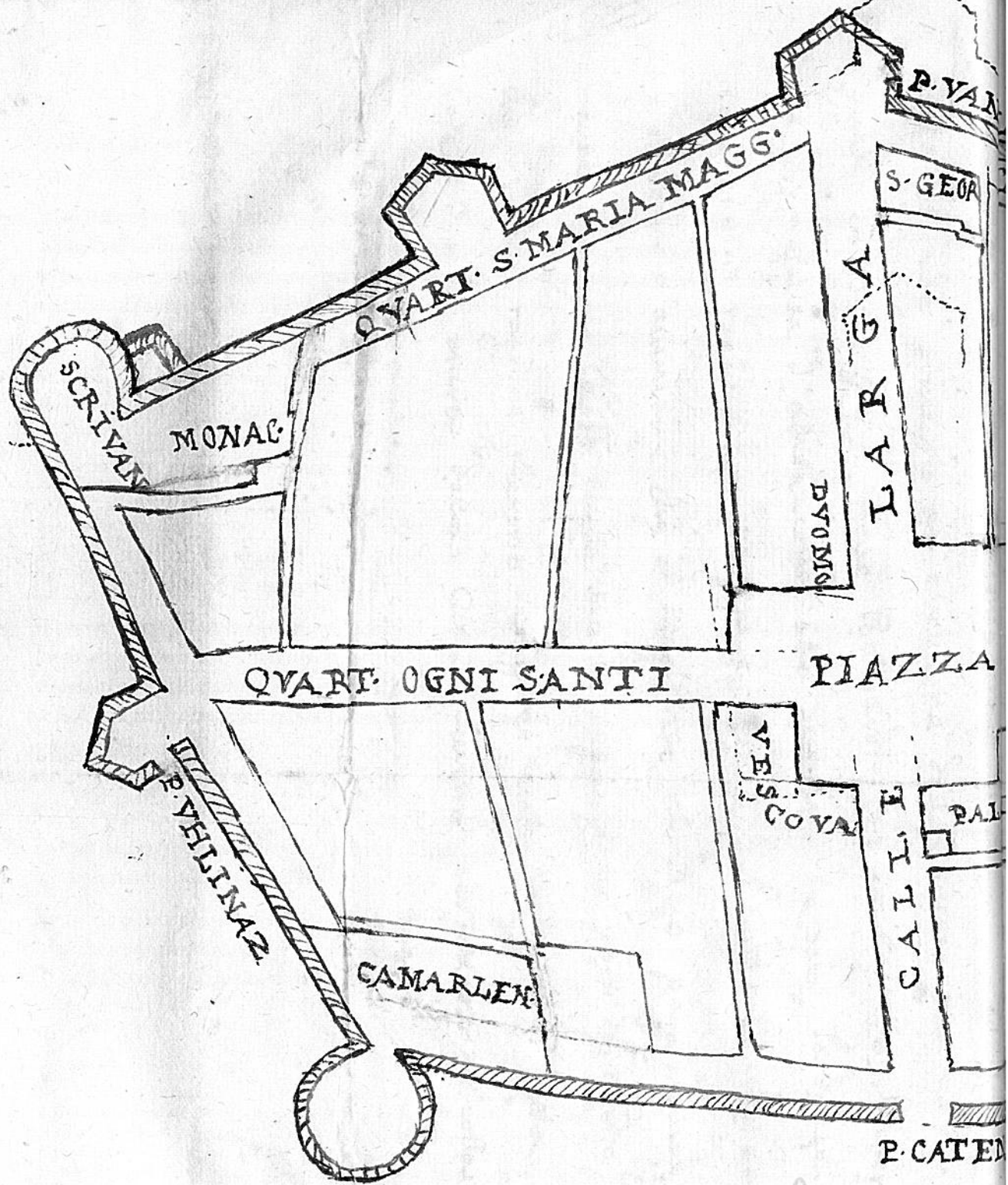
Jedan od vijećnika osam je noći trebao obavljati dužnost zapovjednika noćne straže čije je središte bilo na paškom trgu. Straža je nadzirala javnu sigurnost, išla u ophodnje i izvršavala naloge suda. U njezin sastav ulazili su svi koji su prebivali na području Paga, mijenjali su se nakon osam dana, a za izbjegavanje stražarske službe plaćala se globa — dvostruka u slučaju izbjegavanja dužnosti kapetana (I, 13).

Trojicu protupožarnih redara Vijeće je biralo na godinu dana, a njihov naziv *officiales de nocte* sugerira da su teren obilazili noću. Ti su službenici bili dužni najmanje jednom mjesečno obići paško područje i zaći u domove svih građana, „imućnih i siromašnih“, radi provjere ispravnosti ognjišta i eventualne opasnosti od požara, a čini se da su pri tome mogli izreći i mandatne kazne. Očito je bila riječ o nepopularnoj službi jer Statut predviđa da se izbor na tu funkciju nije mogao odbiti. Naglašavanje činjenice da osoba izabrana na tu dužnost može obnašati druge službe (I, 10) možda upućuje na načelnu zabranu kumuliranja funkcija u jednoj osobi koje je, dakle, samo iznimno dopušteno. No u samome Statutu takve izričite zabrane nema.

Općinske šume štitila su dvojica općinskih prisežnika (*iurati communis*) koje su za svaki općinski gaj na godinu dana postavljali knez i sud (odnosno sam sud u izočnosti kneza, ali uz njegovo znanje). Oni su, uz obveznu prisegu, trebali prijaviti svakog tko bi napasao marvu u gajevima, a njihova su izvješća uzimana kao vjerodostojna i nije ih trebalo dokazivati (I, 11).

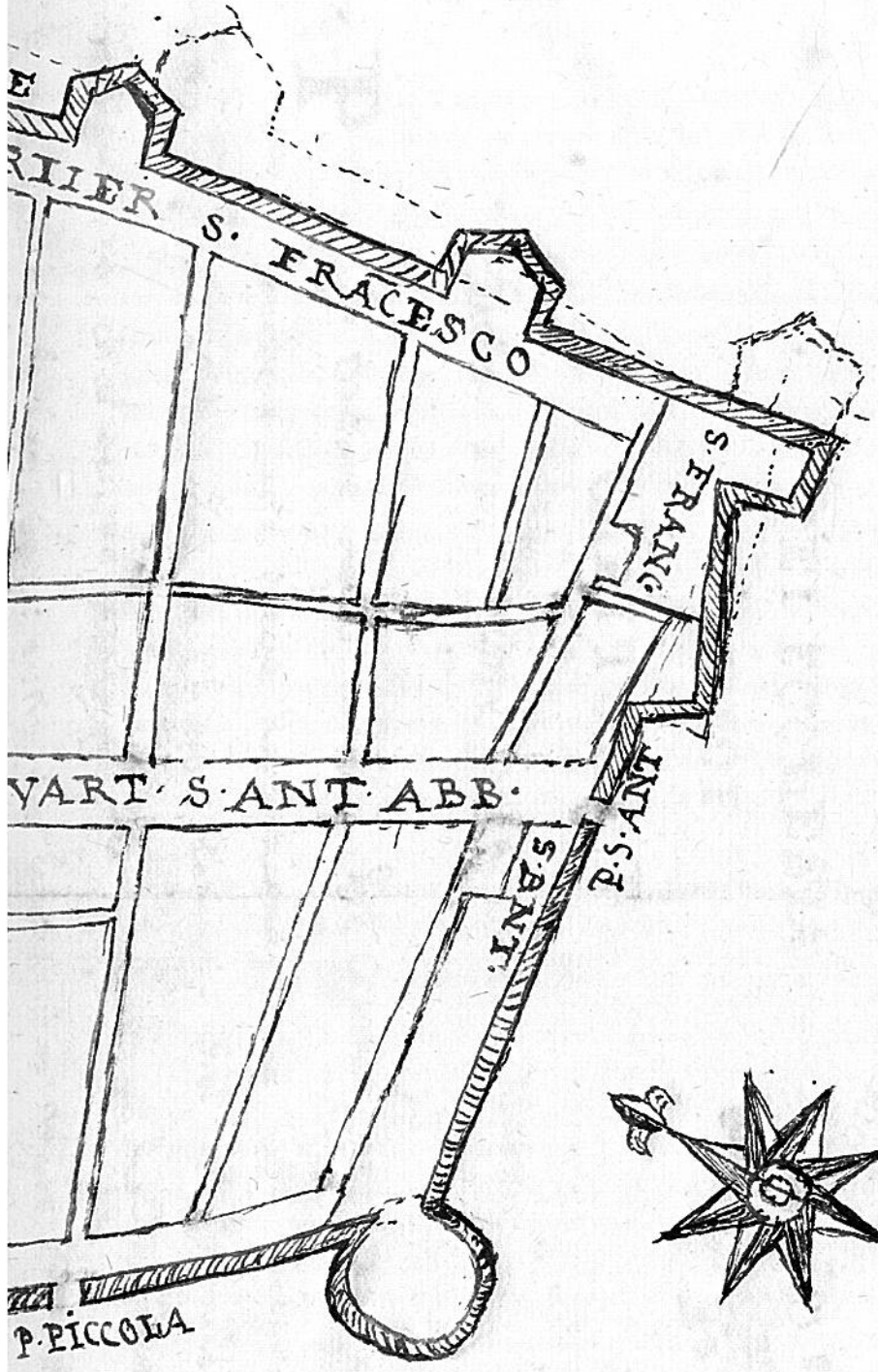
Ad hoc poslanike Vijeće je biralo „kao što se biraju i ostali dužnosnici“ onda kada ih je trebalo nekamo uputiti (I, 12).¹¹⁴

114 Paška komuna, odnosno paško Vijeće je upućivalo svoje izaslanike u Veneciju i na druga mjesta i prije donošenja Statuta. Usp. Granić, *Blasone genealogico*, 56, 76, 72.

PIANTA DELLA C

Fabbricata l'ann. 17

CITTÀ DI PAGO

Statut Paške općine
Statuta Communitatis Pagi

Plan novog grada Paga
podignutog 1443.-1474.
Marko Lauro Ruić, *Notizie
storiche della città di
Pago*. Pag 1773., L. [10],
Znanstvena knjižnica u
Zadru, 15876, Ms. 391.

MJESTA JAVNOG I DRUŠTVENOG ŽIVOTA — TRG, TRIJEM, CRKVE, KRČME

Statut Paške općine
Statuta Communitatis Pagi

Komunalna zajednica — i kao skup institucija vlasti, ali i kao zajednica ljudi — živjela je životom koji je presudno obilježavala neposredna i osobna priroda komunikacije koja je tražila otvorene prostore dostupne svim pripadnicima komune. Javne objave, suđenja pa i izvršenje pravde svoj su puni učinak postizali ako su bili preneseni ili su se odvijali pred širokim krugom onih na koje su se potencijalno odnosili. Javnost postupka općenito je u maloj zajednici bila i jamstvo njegove korektnosti, a javno odvijanje sudskih postupaka i izvršenja kazne imali su i dodatnu ritualnu dimenziju u vidu „očišćenja“ zajednice od zločina, odnosno u preventivnom zastrašivanju potencijalnih budućih delinkvenata.¹¹⁵

Iz Paškog je statuta jasna važnost koju su u javnoj komunikaciji imala mjesta najšireg i koncentriranog javnog okupljanja — trg, trijem i crkve. Posebno je važan bio trg oko kojeg su u starome Pagu bile smještene središnje institucije civilne vlasti — općinska palača, a vjerojatno i knežev dvor, te trijem i nekoliko manjih crkvi, dok je crkveno središte bilo odvojeno u akropoli zaštićenoj bedemom.¹¹⁶ Zbog konfiguracije novog Paga važnost glavnoga gradskog trga bila je još izraženija ne samo zbog toga što se on nalazio u simetričnom središtu grada i sjecištu četiriju glavnih ulica, nego još i više zbog toga što su ga uokvirivale ili trebale uokviriti sve najvažnije civilne i crkvene institucije (Knežev dvor, predviđeni biskupski dvor, zborna crkva, predviđeni trijem).¹¹⁷

Najvažniji su propisi proglašavani „na uobičajenim mjestima na znanje svima“ (D 16), a može se pretpostaviti da je to bilo na trgu, kao i s prozora, odnosno balkona kneževe palače, poput proglašenja Kaznenog statuta 30. svibnja 1462. s prozora Kneževog dvora u Pagu. Činjenica da je taj propis na latinskom čitao knežev kancelar, a na hrvatski prevodio član Vijeća Juraj Mišolić (KS, formula ovjere) plastično govori o hrvatskom stanovništvu Paga. Na trgu je bilo smješteno i postolje s kojega je javni glasnik trebao obznaniti prodaju nekretnina (II, 40), utvrđenu slaboumnost neke osobe te privremenu zabranu sklapanja poslova s njome (IV, 24), a na trgu (ili ispod trijema) oglašavala se i provodila i javna dražba (IV, 34, 37, 38) te javnom objavom provodila uredna dojava sudskog poziva odsutnom vlasniku koji je bio stranac (III, 38). Na trgu se također spaljivala patvorena roba (VI, 43) — jasna poruka ostalim trgovcima koji bi htjeli takvu vrstu zarade. No, i tegleća životinja nepoznata vlasnika zatečena u nečijem vinogradu dovodila se na trg (VI, 5), gdje je svatko mogao identificirati odgovornog vlasnika.

Jednako je važan javni prostor bio trijem (*loggia*) ispod kojega su se stanovnici svakodnevno okupljali radi druženja. Iako Statut o tome ništa ne govori, gotovo je sigurno da je, kao i u drugim gradovima, u starome Pagu trijem služio i kao sudnica.¹¹⁸ Osim što su ispod trije-

115 Usp. Lonza, „Dvigradski statut“, 57, 58; Nella Lonza, *Pod plaštem pravde*. Dubrovnik 1997., 142 i d.

116 Granić, „Bilješke iz povijesti i topografije Staroga Grada na Pagu“, 25 — 26.

117 O organizaciji prostora u novome Pagu v. Suić, „Grad Pag — tipološka osobitost“, 13 — 28.

118 Suić, *Pag*, 55; Granić, „Bilješke iz povijesti i topografije Staroga Grada na Pagu“, 25.

ma oglašavane prodaje nekretnina te se provodila javna dražba (IV, 37), na istom je mjestu do namirenja duga prisilno držan i osuđeni dužnik (IV, 15). Statut ne precizira gdje su se izvršavale tjelesne kazne (šibanje, žigosanje, mutilacija, smrtna kazna), ali je s obzirom na ritualnu prirodu izvršenja sankcija u to doba to zacijelo bilo na mjestima dostupnima javnosti i određenima običajem.¹¹⁹ Trg je zacijelo bio najbolje mjesto za stup srama (VI, 1; KS 1, 17) čija je svrha upravo i bila izlaganje osuđenika poruzi što šireg kruga ljudi.¹²⁰

Trg je bio i središte društvenog života i jedino je na trgu, i to samo danju, bilo dopušteno kockanje za novac kockama „na zare“ (VI, 34).¹²¹ Ta ograničenja (trg, danju) svrhu vjerojatno imaju u faktičnom javnom nadzoru nad kockanjem, čime se smanjivao rizik od svađa i zaludnoga gubljenja imovine i osiromašenja.¹²² No, već i sama potreba za donošenjem takve norme upućuje na to da se u Pagu, kao i drugdje, najvjerojatnije kockalo na različitim mjestima i noću kada je izazov veći.¹²³ Činjenica da je razmjerno visokom novčanom kaznom inkriminirana upotreba lažnih kocki (VI, 12) možda upućuje na to da su oni koji se bavili kockom plaćali davanja.¹²⁴

Vjerojatno se kockalo i u krčmama, ali su one trebale biti zatvorene noću, „poslije trećeg otucaja zvona“, kada je bila zabranjena i prodaja vina (VI, 35). Krčme su morale biti zatvorene i prije mise, a „krčmar ili krčmarica“ (formulacija upućuje na to da su žene ravnopravno držale krčme) za kršenje te odredbe plaćali su novčanu kaznu (VI, 13).

Danju se po gradu moglo kretati s oružjem koje je bilo „uobičajeno nositi“, dok je onaj koji je nosio drukčije oružje, čime je nekoga izazivao ili mu prešutno prijetio, kažnjavan novčanom kaznom. Noću se pak gradom moralo kretati sa svjetlom, manje radi vlastite, a više radi sigurnosti drugih koju je osiguravala noćna straža koja je bila dužna prijaviti prekršitelja (VI, 33).

Opću sigurnost u gradu štiti je i rani urbanistički propis koji ovlašćuje sud da vlasniku ruševne zgrade koja predstavlja opasnost naloži da je u roku od osam dana sruši ili popravi, dok

119 Kazneni statut propisuje da se osuđenik „prema običaju išiba po cijelom području Paga“ (KS 6), a pudar koji ne bi platio nanese štetu gospodaru trebao je biti „išiban po uobičajenim mjestima“ (VI, 27). Radi ilustracije u Dubrovniku su se smrtno kazne redovito izvodile na prostorima izvan zidina koji su mogli primiti veći broj promatrača, a iznimno u atriju Kneževa dvora, obilježavanje užarenim žigom provodilo se na stratištu na Dančama, batinanje se izvodilo nedjeljom na više središnjih gradskih prostora ili na ciljanim lokacijama, npr. blizu mjesta na kojem je bilo počinjeno kazneno djelo, dok je stavljanje glave u klade i jezika u procijep izvršavano unutar gradskih prostora ili u selima pred crkvom itd. Lonza, *Pod plaštem pravde*, 142 i d.

120 U Zadru je kao stup sramote služila antička kolona na Forumu, u Dubrovniku je za sramotno izlaganje služio Orlandov stup, simbol grada smješten uz institucije gradske vlasti, u Lastovu je stup srama bio smješten između crkve sv. Kuzme i Damjana i lože, dok je u Hvaru u tu svrhu do 15. st. služio standarac na Pjaci pred Lodom. Stupovi sramote sačuvani su ili zabilježeni u cijelom nizu mjesta na našoj obali. Lonza, *Pod plaštem pravde*, 161 — 162; Nenad Cambi, „Reljef na stupu sramote na Forumu u Zadru“ u *Petriciolijev zbornik I: Zbornik radova posvećenih sedamdesetogodišnjici života Ive Petriciolija / Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 35* (1995.): 285 — 292; Joško Kovačić, „Uz prošlost hvarske pjace“, *Grada i prilozi za povijest Dalmacije 13* (1997.): 87 — 88. I u novome se Pagu, prema predaji, na Pjaci nalazio standarac te nije nezamislivo da je služio kao mjesto izlaganja osuđenika poruzi. Zanimljivo je i da su, prema navodu moje majke Antice Čepulo, još u razdoblju između dva svjetskih ratova žandari po Pagu vodili kradljivce s obješenim natpisom oko vrata „Ja sam kradljivac“ uz njihovo istodobno izvikivanje jednake poruke.

121 *Zare* je bila igra s tri kocke u kojoj je pobjeđivao onaj koji je postigao prethodno najavljeni zbroj. Sabine Florence Fabijanec, „*Ludus zardorum*: moralni i zakonski okviri kockanja na Jadranu u srednjem vijeku“ u *Na rubu zakona: društveno i pravno neprihvatljiva ponašanja kroz povijest, Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija Dies historiae održanog 13. prosinca 2007. u Zagrebu*. Zagreb 2009., 26.

122 Fabijanec, *Ludus zardorum*, 39.

123 Prema statutarnim odredbama istočnojadranskih gradova može se zaključiti da su kockali praktično svi, uključujući i žene. Fabijanec, *Ludus zardorum*, 30.

124 Usp. Fabijanec, *Ludus zardorum*, 36 — 37.

je u slučaju nastanka štete sud po službenoj dužnosti trebao naložiti rušenje zgrade na teret vlasnika (VI, 14). Općoj sigurnosti na području paškoga kotara doprinosila je opća obveza o odazivanju na znak zvonom na uzbunu u polju ili selu (VI, 15). Zacijelo je glavna prijetnja bio požar koji je u srednjem vijeku bio najveća opasnost za svaku sredinu¹²⁵, pa tako i za sam grad Pag u kojem je dio kuća bio od drva.¹²⁶ Na ozbiljnost opasnosti od požara u Pagu upućuje i spomenuta služba protupožarnih redara s preventivnom funkcijom (I, 10). Izostanak normi o požaru u Paškom statutu pak može značiti jedino to da su one postojale kao dio običajnog prava i svakome bile dobro poznate te u praksi nesporne.

Statut tako uređuje svakodnevni život u gradu pokušavajući ostvariti ravnotežu između društvenih potreba građana i moralnih vrijednosti, između privatnih i općih interesa te uklopiti funkcioniranje institucija i cjelokupnog pravnog poretka u ambijentalni okvir.

PAŽANI

Područje paške komune činio je prostor grada i izvangradskog kotara, dok je komuna kao zajednica ljudi bila „zajednica stanovnika u gradu i kotaru“ (*Proboemium*). Komuna se prema van pojavljivala kao jedinstvena cjelina. No, iznutra komuna nije bila jedinstvena, iako su svi koji su obitavali na području komune uživali pravnu slobodu te imali pravnu sposobnost i bili nosioci prava i obveza neovisno o društvenom položaju. Po pravima i obvezama su se u komuni razlikovali punopravni građani (*cives*) te stanovnici Paga, odnosno stranci trajno nastanjeni u Pagu (*habitatores*). Od tih su se pripadnika paške komune razlikovali stranci ili tuđinci (*forenses*), to jest osobe koje su bile podložnici vlasti onog područja u kojemu su imali prebivalište, a u Pagu su se nalazili bez namjere trajnog prebivanja. Ta kategorija nije uživala neka prava rezervirana isključivo za pripadnike komune. Kler (svećenici, redovnici i redovnice) je bio podložan crkvenoj jurisdikciji, a kneževa se nadležnost na nj odnosila samo u manjem broju civilnih pitanja.

No, mogućnost sudjelovanja u javnim poslovima, pa i mogućnost sklapanja pojedinih pravnih poslova, i među članovima komune ovisila je o različitim okolnostima, uključujući i društveni položaj pojedinca.

Osnovna je društvena podjela pripadnika komune koju poznaje Statut bila na plemstvo (*nobiles, genthiluomini*) i pučane (*populares*). Plemići su bili pripadnici obitelji čiji su muški članovi imali pravo na sudjelovanje u Vijeću i jedini imali sva prava paškoga građanstva, uključujući i sva politička prava. Iako su plemići imali monopol vlasti, u ukupnom su broju

125 Šunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*, 254.

126 Granić, „Bilješke iz povijesti i topografije Staroga Grada na Pagu“, 27.

stanovništva bili izrazita manjina.¹²⁷ Ostali su stanovnici grada, ako nisu bili stranci, uživali građanska prava, ali su se među njima izdvajali građani koji su se po društvenom položaju (npr. javni bilježnici, službenici, trgovci, učitelji itd.) težili razlikovati od običnog puka (pastiri, mesari, ribari, ljudi, bez stalnog zanimanja itd.).¹²⁸

Pučani su tako bili isključeni iz upravljanja gradom. Ipak, oni su kao svojevrsni institucionalni produžetak nekadašnje jednakosti građana komune ustanovili pučku Skupštinu (*congregatio*). Ona nije imala javnopravnu važnost, već je bila agregirano tijelo pučana koji su preko nje povremeno ipak uspijevali dobiti određene nadzorne ovlasti nad gradskim financijama i upravom.¹²⁹ U Statutu se Skupština spominje jedino u zahtjevu paškog Vijeća iz 1475. upućenog središnjim mletačkim vlastima da zbog protivnosti običajima poništi zaključak tog tijela o formiranju pučkog Malog vijeća i nadzoru nad radom gradske uprave, čemu je dužd djelomično udovoljio (D 17).¹³⁰ Takav odnos plemstva prema pučanima upućuje na to da je i u Pagu, kao i u drugim dalmatinskim gradovima, između tih dviju skupina vladala izrazita nesnošljivost.¹³¹ U obrani svojeg položaja paško je plemstvo osporilo i zajedničko ždrijebanje plemića i pučana za službu veslača za mletačke galije, nakon čega su mletačke vlasti odvojile te dužnosti plemića i pučana (D 17).¹³² Zapravo je osnovni sukob u Pagu tinjao oko pitanja raspodjele pašnjaka, ali ni taj kao ni drugi sporovi nisu u Pagu imali radikalne izljeve kao u nekim drugim komunama.¹³³

Statut nije izričito utvrdio kako se stjecalo paško građanstvo, ali se može pretpostaviti da se ono derivativno stjecalo porijeklom djeteta od paških roditelja. Originarnim je putem paško građanstvo zacijelo na temelju odluke Vijeća mogao steći stanovnik Paga (*habitor*) s cijelom obitelji nakon deset godina stanovanja na paškom području.¹³⁴ Status stanovnika tako je bio pretpostavka i neka vrsta prijelaznog položaja za dobivanje građanstva.¹³⁵ No, posjedovanje pretpostavki za dobivanje građanstva nije značilo da će ga takva osoba i dobiti, pa je u Pagu, kao i u drugim dalmatinskim gradovima, vjerojatno bilo obitelji stanovnika koji su generacijama zadržali taj status.¹³⁶

127 Granić procjenjuje da su 1443. plemići činili oko 20 % gradskog stanovništva Paga. Međutim treba reći da se ta procjena temelji na raspodjeli parcela za kuće u novom gradu Pagu koji se te godine počeo graditi, ali nije jasno ni ukupno stanje gradskog i otočnog stanovništva niti brojčano stanje plemstva. Granić, *Blasone genealogico*, 102.

128 Usp. Šunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*, 259.

129 V. Granić, *Blasone genealogico*, 16.

130 Slična su formiranja pučkih skupština u 15. st. zabilježena na Braču i na Rabu. Šunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*, 213 i d.

131 Pederin, *Mletačka uprava*, 22.

132 Usp. gotovo istovjetan slučaj u Splitu četrdeset godina prije koji je rezultirao oslobođenjem plemstva od te osobne obveze. Raukar, „Komunalna društva“, 206.

133 Karavanić, *Grada za povijest grada i otoka Paga*, 194 i d.; Pederin, *Mletačka uprava*, 11; Suić, *Pag*, 60.

134 Na derivativni način stjecanja paškoga građanstva posredno upućuje povlastica dana novopridošlim stanovnicima Paga o oslobođenju od komunalne obveze vršenja stvarne ili osobne tlake kroz 10 godina stanovanja u Pagu (I, 15). Nakon proteka 10 godina takva je osoba postajala obvezana na tlaku, ali bi se moglo zaključiti i da je s preuzimanjem svih paških obveza tada mogla zatražiti i primanje u punopravno građanstvo. Srodna norma u Šibenskom statutu izričito predviđa da je nakon 12 godina trajnog boravka i snošenja tereta u Šibeniku takav stanovnik uz potvrdu četvorice građana Šibenika mogao zatražiti i od Vijeća dobiti šibensko građanstvo, a slično je i u Zadarskom statutu. Usp. Šibenski statut, II, 81; Zadarski statut, V, 9. cap. 35.

135 Tomislav Raukar, „*Cives, habitatores, forenses* u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima“ u Raukar, *Studije o Dalmaciji*, 45.

136 *Ibidem*, 48.

Stanovnici paških sela po slobodnom se statusu nisu razlikovali od stanovnika grada. No, vjerojatno su i u Pagu građani, bez obzira na unutarnju podijeljenost, gajili jedinstven prijezir prema seoskom stanovništvu, karakterističan i za druge dalmatinske gradove, kao i obrnuto.¹³⁷ To je osobito došlo izražaja u isključenju mogućnosti da stanovnik paškog sela postane član Vijeća (I, 23). Za stanovnike kotara vrijedila su i neka posebna prava i dužnosti vezani uz udaljenost od grada i njegovih službi te očekivani slabiji stupanj pismenosti. Tako je stanovnik kotara mogao oporuku napraviti i usmenim putem (V, 4), a vrijedila su i posebna pravila kod pozivanja na sud (II, 3).

Statut spominje različite profesionalne kategorije (pastiri, ovčari, čobani, mesari, krčmari, seljaci, solari, mornari), ali pripadnost nekoj od tih kategorija nije povlačila statusne posljedice, izuzimajući spomenutu zabranu članstva u Vijeću za nosioce nedostojnih profesija.

Na koncu navedimo da su prema Statutu Pažani imali javnu obvezu „termu“, to jest radnu obvezu (tlaku) koja se odnosila na svako domaćinstvo na području paške jurisdikcije.¹³⁸ Domaćinstvo je za tu obvezu trebalo dati po jednog muškog člana, a propis po kojem je člana domaćinstva koji je navršio 60 godina mogao zamijeniti drugi član domaćinstva (I, 14) očito upućuje na to da je postojao određen redosljed pa je na termu možda bio obavezan glavlar obitelji. Od obveze terme kroz deset su godina bili izuzeti stranci koji bi se trajno nastanili na paškom području (I, 15).

STRANCI

Stranci ili tuđinci (*forenses*) bile su osobe rođene izvan područja komune podložne jurisdikciji područja izvan Paga u kojemu su imali prebivalište.¹³⁹ Među njima su bili i „Slaveni“ iz zaleđa, to jest „došljaci s planine, podanici hrvatskoga vladara i ugarskoga kralja“ (D 17), ali su položaj stranca imali i pripadnici drugih mletačkih komuna unatoč činjenici da su bili podanici iste krovne države (Mletačke Republike) kao i Pažani. Uređenju položaja stranaca u Statutu je posvećena zamjetna pozornost, što upućuje na važnost tog pitanja za komunalni poredak. Osnovni je razlog bio da su u srednjem vijeku pojedinci svoja prava i obveze ostvarivali ponajprije u sklopu zajednica kojima su pripadali pa je odnos sa strancima ujedno bio odnos s njihovom zajednicom. Zbog toga bi izjednačavanje stranaca u pravima s lokalnim stanovništvom narušilo sam komunalni sustav. Osim toga, u društvu u kojemu su se svi članovi međusobno osobno poznavali i bili uključeni u mreže različitih javnopravnih i interesnih odnosa stranci su bili nepoznat pa i rizičan činilac nepredvidljivog ponašanja, vođen drukčijim interesima i motivima. Zbog svega toga Paški statut ograničava ne samo

¹³⁷ Šunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*, 261; Tomislav Raukar, „Društvene strukture dalmatinske komune u srednjem vijeku“ u Raukar, *Studije o Dalmaciji*, 33, bilj. 15.

¹³⁸ Statut ne govori ništa o sadržaju terme, ali na jedan od njezinih oblika možda upućuje podatak da su paški solari zbog prirode i važnosti tog posla bili oslobođeni od tlake veslanja na mletačkim galijama. Pederin, *Mletačka uprava*, 147.

¹³⁹ Usp. definiciju stranca u Raukar, „*Cives, habitatores, forenses*“, 44.

javnopravni položaj stranaca, već i njihovu mogućnost nastupanja u pravnom prometu. S druge su pak strane stranci unaprjeđivali gradsku ekonomiju pa je Statut prema njima i otvoren te relativno potpunom regulativom jamči njihovu pravnu sigurnost i štiti ih od arbitrarosti. Spomenutim oslobođenjem od općinskih tereta za deset godina težilo se potaknuti doseljavanje novog stanovništva na slabo napučen otok, a sličnu su politiku mletačke vlasti provodile na cijelom dalmatinskom području.¹⁴⁰

Ograničenja položaja stranaca napose su dolazila do izražaja u pogledu prometa zemljištem, odnosno nekretninama, bitnom vrijednošću srednjovjekovnog društva i male otočne komune. Statut načelno zabranjuje otuđenje nekretnina strancima pravnim poslovima *inter vivos* i *mortis causa*, a napose ističe zemljišta, vinograde, seoska gospodarstva, solane, mlinice i kuće. Dosljedno tome, Pažani su i Zadrane tretirali kao strance i zabranjivali im kupnju zemlje.¹⁴¹ No, da je u praksi do prodaje nekretnina strancima dolazilo, svjedoče norme koje idu za tim da onemogućće takav promet u konkretnim slučajevima. Tako Statut određuje da je nekretninu koju je netko pravnim poslom za slučaj smrti ili na drugi način želio prenijeti u vlasništvo stranca sud trebao prodati Pažaninu, a strancu predati novac dobiven prodajom (IV, 31). I stvari ponuđene na javnoj dražbi mogao je kupiti samo Pažanin, dok je prodaja strancu bila ništava, a sudjelovati na dražbi nisu mogla mješovita društva Pažana i stranaca (IV, 32). Također su samo Pažani i stanovnici Paga imali pravo prvokupa, zapravo pravo otkupa prodane nekretnine „po bližini“, čime je bilo gotovo onemoguććeno da zemljište dođe u ruke nekoga izvan Paga (III, 40 — 42). U srednjovjekovnom su komunalnom društvu vlasništvo i vlast, kao i danas, bili vrlo blizu pa je komuna onemoguććivala ili ograničavala mogućnost stjecanja vlasništva ne samo od stranaca, već i od pripadnika Crkve, moćne korporacije koja je imala vlastita pravila i interese (V, 10, 32).¹⁴²

Pažani su bili privilegirani i u pogledu trgovine. Tako je samo Pažanin ili stanovnik Paga mogao dognati životinje na otok radi klanja, odnosno prodaje (VI, 50, 68), dok je stranac jedino mogao provesti preko otoka sitnu marvu (IV, 69). Već spomenuti trgovački posrednici nadgledali su trgovinu određenim proizvodima između Pažana i stranaca (I, 9), ali ne i ako je tu robu kupovao i izvezio Pažanin.

Rizičnost poslovanja sa strancima zbog mogućnosti da su prodavali ukradenu robu napose je došla do izražaja u odredbi da se stvar ili životinja koja se kupuje od nekog „Slavena ili stranca“ mora kupiti javno, po danu i u nazočnosti dvojice ili trojice svjedoka građana ili stanovnika Paga, a ukradena se stvar načelno morala vratiti (IV, 30).

140 Šunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*, 278 — 279.

141 *Ibidem*, 252.

142 U ograničavanju prava Crkve i njezinih pripadnika na stjecanje imovine Paški statut nije ni blizu toliko rigorozan i detaljan kao neki drugi statuti. Tako je Zadarski statut onemoguććio da se izigravanjem prenosi vlasništvo na redovnike i samostane putem darovanja i oporućnog disponiranja. Usp. Zadarski statut, III, 14, Reformacije, 181. V. i Beuc, „Statut zadarske komune“: 664 — 665, 705 — 706.

STATUSNO I OBITELJSKO PRAVO

Pravnu sposobnost u Pagu su imale sve osobe koje su pripadale pod jurisdikciju paškog kneza, ali je opseg ipak bio umanjen kod osoba pod očinskom vlašću, osoba u zavisnom položaju, to jest sluga i sluškinja, te pripadnika samostanskih redova.

Poslovna sposobnost, to jest sposobnost samostalnog istupanja u pravnim poslovima, načelno se stjecala punoljetnošću koja je za žene nastupala s 14, a za muškarce s 15 godina (II, 27). Time Paški statut nebitno odstupa od uobičajenije granice iz rimskog i kanonskog prava od 12, odnosno 14 godina, formirane prema vremenu nastupa spolne zrelosti. Određenu zabunu unosi odredba Statuta prema kojoj su oporučnu sposobnost žene stjecale s 14, ali muškarci tek sa 16 godina i to zato „jer do tada prema našem Statutu nisu punoljetni“ (V, 6). Ta očita kontradikcija nastala je zato što je u potonjem slučaju riječ o odredbi koja je bez izmjena preuzeta iz Šibenskog statuta prema kojemu se punoljetnost stjecala s 14, odnosno 16 godina.¹⁴³ Zbog male razlike između dvaju pravila ta nedosljednost sigurno nije izazivala probleme u praksi u kojoj se dob ionako računala prema sjećanju i „po prilici“. Greška je vjerojatno nastala prilikom izrade Statuta 1433. zbog površnosti kakva nije bila strana ni puno razvijenijim sredinama.¹⁴⁴ Paški zakonodavci nisu je ispravili ni 1636. prilikom pripreme Statuta za tisak zacijelo zato što uz stabiliziranu pravnu praksu u kojoj se nisu pojavljivali nikakvi problemi nije ni bilo potrebe ispravljanja kontradiktornih iskaza.¹⁴⁵

Međutim, puna pravna i poslovna sposobnost nije se stjecala nastupom prirodne činjenice, to jest punoljetnošću, već emancipacijom to jest slično kao u rimskom pravu. Emancipacija je predstavljala odricanje oca od očinske vlasti i izlazak djeteta iz obiteljske zajednice (II, 23). Do emancipacije bi stvar koju bi kupilo dijete pod očinskom vlašću (očito od novca koji mu je dao otac) postajala vlasništvo oca (II, 22), ali iz istog razloga dijete nije odgovaralo za očeve ugovorne ili obveze *ex delicto* (II, 25), dok je ugovorom koji bi netko bez suglasnosti oca sklopio s djetetom nastajala tek *naturalis obligatio* bez sudske zaštite (III, 27). Tek su emancipacijom punoljetna djeca postajala ravnopravni članovi komune s pravom samostalnog nastupanja u pravnom prometu bez prethodne očeve suglasnosti. Osnovni način emancipacije bio je putem javne isprave izdane na osnovi izjave očeve ili majčine volje, ali se emancipirati moglo i sudskom odlukom te *ex lege*, to jest na temelju samog Statuta. Naime, ako otac i majka nisu

143 Usp. Šibenski statut V, 9 te cijelu petu glavu Šibenskog statuta.

144 Usp. Gherardo Ortalli, „Tra normativa cittadina e diritto internazionale: Persistenze, intrecci e funzioni“ u *Legislazione e prassi istituzionale nell'Europa medievale. Tradizioni normative, ordinamenti, circolazione mercantile (secoli XI–XV)*, Napoli 2001., 16–19.

145 Kontradikcija koju gore spominjemo mogla je nastati prilikom izrade Statuta 1433. ili pak prilikom dopunjavanja izvornog teksta kod pripreme za tiskanje 1636. U prilog potonjeg datiranja govorila bi na prvi pogled teško shvatljiva pasivnost paškog zakonodavca koji tako uočljivu grešku nije ispravio u razdoblju od čak dvjesto godina. No, takvo datiranje nosilo bi još neke posljedice. Naime, navedena je odredba dio većeg sklopa nasljednopravnih normi koje su, najvjerojatnije „u paketu“, prenijete iz pete glave Šibenskog statuta. Tako bi opredjeljenje za nastanak greške 1636. impliciralo da je te godine došlo do opsežne inovacije Paškog statuta prijenosom odredaba iz Šibenskog statuta. Međutim, gotovo je nevjerojatno da bi tako opsežan zahvat bio poduzet u niti dva mjeseca pripreme Statuta za tisak i to još preuzimanjem tri stotine godina starih propisa. I sam proemij govori o „usklađivanju“ zatečenih propisa koji se „ni u čemu ne razlikuju od svojih vjerodostojnih izvornika“, što je i bilo u skladu s naredbom generalnog providura da se propisi tiskaju „bez ikakvih izmjena“ (v. *Proboemium*). Zbog toga je puno vjerojatnije da je bila riječ o normi iz Šibenskog statuta preuzetoj pri izradi Paškog statuta 1433. koja nije bila izmijenjena jer u praksi nije stvarala probleme.

željeli sinu dati traženu emancipaciju, sin je mogao zatražiti da o tome odluči sud, pa se u tom slučaju emancipacija zasnivala sudskom odlukom. Sin se smatrao emancipiranim i bez ikakve isprave (to jest na temelju Statuta) ako je uz očevu prešutnu suglasnost, bilo oženjen ili neoženjen, dulje od šest mjeseci stanovao u drugoj kući (II, 23; D 9). Posljednja je norma konačno oblikovana reformacijom (D 9) koja je ukinula neke nejasnoće i ograničenja iz prvotne norme (II, 23). Zacijelo je to bila posljedica narasle potrebe za „automatskom“ emancipacijom protekom vremena. U tome se mogu nazrijeti i odrazi izraženije individualizacije obitelji, čime je relativizirana važnost dotadašnje svečane emancipacije i ovisnosti o očevoj volji, a ujedno se pokazuju i praktične prednosti nenaplatne emancipacije *ex lege* umjesto putem javne isprave koja se plaćala. Sve to upućuje na vjerojatnost da je u praksi prevladavala emancipacija na temelju Statuta, a ne na temelju javne isprave. No, i u slučaju emancipacije po bilo kojoj osnovi sud je mogao obvezati sina na uzdržavanje siromašnog oca (II, 23; D 9). Međutim, sam čin emancipacije, odnosno formalni izlazak iz obiteljske vlasti nije nužno značio i odlazak iz zajedničkog kućanstva.

Paški je statut obuhvatio cjelokupnu materiju obiteljskog prava (osobne i imovinskopravne odnose bračnih drugova, odnose roditelja i djece te skrbništvo), ali je pri tome vrlo malo pozornosti posvetio osobnim odnosima, a veću je pozornost dao imovinskopравnim pitanjima.

Razlog zanemarivanja osobnog bračnog prava u Paškom statutu, jednako kao i kod drugih dalmatinskih statuta, jest u tome što su do 15. st. ti odnosi bili gotovo u cijelosti uređeni kanonskim pravom te su pripadali u nadležnost crkvenih sudova.¹⁴⁶ Civilnom je pravu tako ostalo samo uređenje posebnosti koje nisu bile obuhvaćene kanonskim pravom.

Ipak, pojedine odredbe Paškog statuta bacaju svjetlo na osnovni izgled paške obitelji i odnose unutar nje. Vidljivo je tako da je paška obitelj u osnovi bila kognatskog tipa, to jest zasnovana na krvnom srodstvu članova. No, zamjetni su i ostaci agnatskog tipa obitelji rimskopravnog porijekla, zasnovane na pravnoj podložnosti članova vlasti glavarova obitelji.

Tako je paška obitelj obuhvaćala bračnu zajednicu s djecom, ali je mogla postojati i kao skup više bračnih zajednica. U potonjem je slučaju obitelj mogla obuhvatiti bračne zajednice oca i majke i bračne zajednice njihovih sinova s djecom koji su se svi smatrali pripadnicima jedinstvenog domaćinstva (I, 14; II, 23 *a contrario*¹⁴⁷; D 9 i dr.). Javna obveza terme odnosila se na takvo domaćinstvo kao na jedinstvenu obiteljsku cjelinu (I, 14). No, sin je oženjen ili neoženjen mogao živjeti i u drugoj obitelji (II, 23).

Članovima obitelji su, kao i drugdje u to doba, smatrani i sluge (*servi*) i sluškinje (*ancillae*) „pod vlašću“ kućedomaćina (IV, 28).¹⁴⁸ Oni su zbog svojeg dugogodišnjeg služenja u obitelji u zamjenu za uzdržavanje, najčešće još od malih nogu, stvarno postajali članovi obitelji.

¹⁴⁶ James A. Brundage, *Medieval Canon Law*. London — New York 1997., 71 — 75.

¹⁴⁷ Usp. i Beuc glede slične, iako nešto drukčije odredbe Zadarskog statuta. Beuc, „Statut zadarske komune“: 564.

¹⁴⁸ O položaju serva i ancila u komunalnim društvima, a posebice u Zadru v. Neven Budak, „Pravni položaj serva i famula u komunalnim društvima na istočnom Jadranu“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 19 (1986.): 51 — 68 i Vilma Pezelj, „Naznake pravnog položaja žene u srednjovjekovnom Zadru“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 43 (2006.): 528.

Zbog ovisnosti o „gospodarevu kruhu“ sluge su sa svojom djecom bili podložni i djelomično zavisni od vlasti gospodara. Stoga ih je gospodar nekažnjeno mogao tući, ali ne tako da ih pri tome osakati (VI, 18) — sakaćenje je prelazilo granice stegovnih mjera i zbog okrutnosti i zbog toga što je lišavalo sluge mogućnosti da žive od svojeg rada.¹⁴⁹ Na položaj serva kao člana obitelji upućuje i protezanje na njih zabrane da se sina tereti za očeve obveze iz ugovora ili *ex delicto* (II, 25). No, uključenost serva u obitelj otvarala je mogućnost da netko iskoristi njihovu lakoumnost na štetu imovine obitelji pa Statut izričito zabranjuje pozajmljivanje novca od serva, kao i kockanje s njima za novac. Prekršitelj je uz novčanu globu pozajmljeni novac bio dužan vratiti gospodar, a ne servu (IV, 4). Iz sličnog je razloga servu zabranjeno da otuđi nešto od gospodarevih stvari bez njegova dopuštenja (IV, 28). Da se serv smatrao članom obitelji, potvrđuje odredba prema kojoj je imovina serva ili ancile koje je gospodar oslobodio, a umrli su bez oporuke i bez nasljednika, trebala u polovici pripasti prijašnjem gospodar, ili njegovim nasljednicima, dok je drugu polovicu sud trebao rasporediti za spas duše pokojnika (V, 30).¹⁵⁰

O formi i pretpostavkama za sklapanje braka Paški statut ništa ne govori s obzirom na to da je ta materija bila pokrivena kanonskim pravom. Nije do kraja jasno ni to jesu li u Pagu plemići mogli sklopiti brak s pučankama bez gubitka političkih prava i članstva u Vijeću — koje je uostalom bilo nasljeđivo po očevoj, odnosno djedovskoj liniji (I, 17), a to je bio slučaj i u Zadru¹⁵¹ — ili je pak prevladao imperativ ekskluziviteta, za što postoje indiciji u praksi paškog Vijeća.¹⁵² U svakom slučaju, sin i kći načelno nisu smjeli sklopiti brak bez očeve suglasnosti, ali ta zabrana nije imala karakter bračne zapreke pa je i brak sklopljen bez roditeljskog pristanka bio valjan. No, djeca koja bi tako sklopila brak gubila su pravo na neoporučno nasljeđivanje dijela koji im je trebao pripasti iz očeve ili majčine imovine (V, 41). Otac je imao pravo i obvezu na udaju kćeri uz davanje miraza, a ta je obveza nakon njegove smrti prelazila na sinove, odnosno braću (D 14). No, ako bi braća odgađala udaju u želji da izbjegnu davanje miraza koji je njihovoj sestri oporučno ostavio otac, ona je pomoć u udaji mogla potražiti i od drugih rođaka, pa i od paških vlasti (D 14).

Do sklapanja braka moglo je doći i svojevrsnom prisilom na brak u slučaju zavođenja i obljuje djevojke. Naime, ako je netko imao spolni odnos s nečijom kćeri ili sestrom djevicom bez oca u njezinu domu, Statut je od njega očekivao da se tom djevojkom oženi (osim ako ga djevojka ne bi htjela za muža) ili da joj plati miraz. Ako ne bi imao sredstava za miraz, počinitelj je trebao biti osuđen na godinu dana zatvora i zatim protjeran s otoka na pet godina (KS 20). U ovom slučaju nije riječ o silovanju — ono je predviđeno u drugoj odredbi (KS 19) — već o odnosu koji pretpostavlja neki stupanj uključenosti „žrtve“ koja je počinitelja primila u dom bez znanja glavar obitelji. Svrha propisa je, međutim, jednaka kao i u sličnim odredbama o

149 Usp. Beuc, „Statut zadarske komune“: 564.

150 *Ibidem*: 563 — 564.

151 *Ibidem*: 588.

152 Granić navodi da je 1474. Dragonja Ruić bio isključen iz Vijeća zbog ženidbe s kćeri jednog od najljućih pučkih neprijatelja paškog plemstva, ali je opet primljen u Vijeće 1480. Osim toga, Ivanu Jadruliću bio je uskraćen ulazak u Vijeće jer je njegova majka i žena njegova oca, koji je bio član Vijeća, bila pučanka. No, dvojica sinova Ivana Jadrulića koji su oženili sestre iz ugledne obitelji Mirković primljeni su u Vijeće 1666. uz pomoć njihova svekra. Granić, *Blasone genealogico*, 38, 68.

ekskulpaciji počinitelja kod silovanja¹⁵³, to jest prisiliti počinitelja da oženi „označenu“ djevojku koja će u maloj sredini teško naći muža te će opterećivati zajednicu. Nije nezamislivo da se takvo rješenje koristilo i kao legalna „otmica djevojke“ u slučaju protivljenja roditelja braku.

U brak se unosila imovina (miraz, a ponekad i uzmirazje) čija je svrha bila osigurati osnovu za zajednički život obitelji. Zbog toga za trajanja bračne zajednice unesenu imovinu nije mogao jednostrano otuđiti pa ni opteretiti ni onaj s čije je strane unesena i u čijem je vlasništvu nominalno ostajala. Tako je miraz ostajao ženino vlasništvo, ali je ona s njim mogla raspolagati samo oporučno, dok ga za života nije mogla opteretiti čak ni uz suglasnost muža (V, 9; D 14).¹⁵⁴ Isto je vrijedilo i za uzmirazje (imovinu koju je žena mogla dobiti od budućeg muža, odnosno njegovih roditelja) koje se pripajalo mirazu (V, 9). Tako je komunalna vlast u skrbi za održanje materijalnih pretpostavki obitelji kao temelja zajednice i miraza kao jedinog jamstva ženine socijalne sigurnosti stajala čak i iznad konsenzualne volje nosilaca obitelji.

U doba kada je Paški statut donesen pravno relevantan je sigurno bio samo crkveno sklopljen brak. Međutim, i dijete rođeno izvan braka od osoba koje nisu bile u braku moglo je biti pozakonjeno sklapanjem braka između roditelja te je ono moglo nasljeđivati i oporučno i neoporučno (V, 35). Dijete rođeno u preljubu se, dakle, nije moglo pozakoniti. Zakonito očinstvo ili majčinstvo djeteta nije se dokazivalo ako je o roditeljstvu postojalo odgovarajuće javno mnijenje (V, 35). Javno mnijenje bilo je dostatan dokaz i kod pitanja o nečijem očinstvu i za to nisu bili potrebni drugi dokazi — jasan primjer društvene kontrole privatnosti u maloj zajednici u kojoj je svima bilo jasno tko je otac djeteta. No, kod utvrđivanja veze daljeg krvnog srodstva ipak je sud bio taj koji je većinom glasova odlučivao je li javno mnijenje dostatno za donošenje odluke (III, 3).

Prema kanonskom je pravu brak bio nerazrješiv, ali je crkveni sud mogao rastaviti supružnike od stola i postelje. Ako je do takve rastave došlo zbog ženina preljuba, za nju je nastupala civilna sankcija u vidu gubitka miraza. Eventualni zahtjev takve žene za izdvajanjem miraza sud je odbacivao, a ženu je trebao otjerati „strogim pogledom“. Pravo na miraz žena je ponovno stjecala ako bi njezin muž bio „tako bijedan“ te se s njom pomirio, odveo je kući i prema njoj se odnosio „kao prema časnoj i dobroj ženi“ (V, 43).¹⁵⁵ Sadržaj te glave upućuje na u srednjem vijeku uobičajen diskriminirani položaj žene, a dikcija upućuje ne samo na pravne, već i na društvene sankcije ženskog preljuba koje su se na neki način protezale i na muža.

Po Paškom je statutu udana žena imala suženu poslovnu sposobnost i bila pod muževim autoritetom. Akademik Margetić ustvrdio je da takvo stanje odstupa od rimsko–bizantsko–mletačke individualističke tradicije te možda potiče iz langobardskog i starog hrvatskog

¹⁵³ Usp. Šibenski statut, VI, 41.

¹⁵⁴ Splitski statut obrazlaže zabranu mužu i ženi da otuđuju imovinu iz miraza, kao i ženine nekretnine time što bi žene „ako bi postale siromašne, mogle lako doći u opasnost da zgriješe dušom i tijelom“. Splitski statut, III, 72 u *Statut grada Splita*.

¹⁵⁵ Jednaka je norma sadržana i u Šibenskom statutu (V, 50), vrlo je slična u Zadarskom statutu (III, 20, cap. 94), a slično je i u Splitskom statutu (IV, 38). Na Lastovu je preljubnica postajala robinja dubrovačkog kneza te je micana s otoka. Josip Lučić, „Prošlost otoka Lastova u doba Dubrovačke Republike“ u *Lastovski statut*. Split 1994., 36.

običajnog prava.¹⁵⁶ Razlog tomu bila je ženska „nepostojanost i neukost“ (IV, 16) koja je mogla ići na štetu obitelji.¹⁵⁷ Zbog toga je ženi za sklapanje bilo kakvog ugovora bila potrebna posebna muževa suglasnost (IV, 7). Žena pak ni na koji način nije mogla biti jamac mužu. No, muž je mogao preuzeti zajam uz ženin pristanak i u njezinu očitu korist (primjerice za popravak njezinih kuća) te uz dozvolu suda (IV, 17). Jednako je tako samo uz dozvolu suda žena mogla iz svoje imovine pomoći mužu koji se našao u stanju očite nužde (IV, 18). Tako se nepovjerenje u ženinu sposobnost racionalnog rasuđivanja iskazalo i kroz svojevrsne „skrbničke“ ovlasti komunalnih vlasti radi zaštite interesa obitelji. Taj javnopravni nadzor nad privatnim vlasništvom bio je odraz ojačale komunalne autonomije i uvjerenja da je imovina na području komune jednako kao i društvena stabilnost osnovica snage komune te zaslužuje posebnu pozornost javnih vlasti.¹⁵⁸

Područje bračnog imovinskog prava u Statutu je uređeno znatno potpunije. Njegova je osnova mješavina starijeg načela odvojenih dobara muža i žene, koje ženu stavlja u nepovoljan položaj, i novijega načela zajednice dobara. Paški je statut među rijetkim dalmatinskim statutima (uz Rapski i Krčki statut) koji uređuje zajednicu dobara bračnih drugova¹⁵⁹, ali su u njemu vidljivi i elementi načela odvojenih dobara koji zacijelo vuku porijeklo iz starijih slojeva paškog prava.

Za to je područje karakteristična odredba, a po izričaju se čini da je riječ o novoj odredbi koja se imala primjenjivati za ubuduće, da žena nasljeđuje polovicu dobara stečenih za vrijeme braka, osim ako bi u brak ušla s mirazom. U potonjem slučaju od stečenih dobara ne bi dobila ništa (V, 44). Takvoj se udovici vraćao miraz, dok je na ostaloj imovini do preudaje imala pravo plodouživanja.

I za tu odredbu koja počiva na načelu zajednice dobara akademik Lujo Margetić upozorava da nema uporište u rimsko–bizantsko–mletačkoj tradiciji niti je prisutna u Šibenskom i Zadarskom statutu, već možda dolazi iz susjednog hrvatsko–ugarskog prava.¹⁶⁰ Na zajednicu dobara upućuje i to što bračni drugovi nisu međusobno odgovarali za imovinskopravne obveze iz ugovora ili za obveze nastale *ex delicto* — uz iznimku njihove zajedničke stečevine (II, 24).

Međutim, druge odredbe sadržavaju elemente starijega načela odvojenih dobara bračnih drugova. Tako je u Paškom statutu na snazi ostala norma da nakon muževe smrti žena uživa svu muževu imovinu i može ostati živjeti s nasljednicima ako s njima udruži svoju imovinu, ali u slučaju preudaje može uzeti samo svoj miraz i ništa drugo (V, 34).¹⁶¹ Odvojenost osobne i stečene imovine dolazila je do izražaja u oporukama već i prije donošenja Statuta.¹⁶²

156 Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, 180.

157 Usp. i Antun Cvitanić, „Obiteljsko pravo iz Splitskog statuta iz 1312. godine“ u Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, 121.

158 Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, 181.

159 *Ibidem*, 177.

160 *Ibidem*, 175 — 178.

161 Ta je norma, za razliku od prethodno navedene koja podrazumijeva zajednicu dobara, prisutna i u Šibenskom statutu. Šibenski statut, V, 41.

162 Pezelj, „Pravni položaj žene u srednjovjekovnom Pagu“: 187.

Općenito je prema Paškom statutu, kao i u drugim dalmatinskim gradovima¹⁶³, udovica imala razmjerno povoljan položaj. Vrijedilo je načelo da supružnik bračnog druga koji je umro bez oporuke uz uvjet „časnog udovištva“ doživotno zadržava pravo korištenja imovine preminuloga koju nije smio umanjivati (V, 14, 26). No, vjerojatno je, kao i u drugim dalmatinskim komunama, drugi brak bio razmjerno čest zbog visoke stope smrtnosti i velikog broja mladih udovica koje su stupale u brak sa starijim partnerima.¹⁶⁴

Pa dok Statut položaju udovice posvećuje zamjetnu pozornost, udovca jedva i spominje prorežući na njega neka prava iz neoporučnog nasljeđivanja zajamčena udovici (V, 14, 34). To upućuje na zaključak da je udovac u stvarnosti imao bolji položaj te nije trebao naglašenu zaštitu propisanu pisanim pravom.

RODITELJI I DJECA

Za položaj djece u obitelji karakteristična je bila stroga podređenost očinskoj vlasti. To je jasno vidljivo u spomenutim ograničenjima pravne i djelatne sposobnosti djeteta do trena emancipacije (II, 22; III, 27). Sin i kći koji bi se oženili, odnosno udali bez očeva pristanka gubili su pravo na bezoporučno nasljeđivanje koje se ipak moglo reparirati očevim oprostom u formi javne isprave pred notarom (V, 41). Djeca su općenito bila dužna iskazivati poštovanje prema roditeljima te nisu smjela istjerati iz kuće roditelje, djedove i pradjedove, već ih uzdržavati sukladno mogućnostima (V, 36).¹⁶⁵

Očinska je vlast pripadala samo ocu, a nakon njegove je smrti zaštitu djece preuzimala majka. Međutim, u slučaju preudaje udovica je djecu iz prvog braka mogla oženiti, odnosno udati jedino uz pristanak troje najbližih srodnika s očeve strane, odnosno, u slučaju njihove opstrukcije, uz dozvolu suda. Na taj je način očeva obitelj zadržavala ulogu u zaštiti interesa svojih krvnih srodnika s obzirom na moguću konkurenciju interesa s djecom iz drugog braka. U slučaju udaje bez takva pristanka sankcija ipak nije pogađala sklopljeni brak, već majku koja je gubila od svoje imovine onoliko koliko bi oženjenom djetetu pripalo iz očeve imovine (V, 42). Na slabiju važnost majčinske vlasti upućuje i kasniji dodatak Statutu da „sin ne bude pod majčinskom vlasti“, osim zbog potpore u slučaju njezina osiromašenja (D 9).

Nasuprot množini očevih prava jedina njegova obveza registrirana u Statutu bila je udaja kćeri uz određeni miraz (D 14), ali Paški statut, za razliku od Zadarskog statuta¹⁶⁶, ne donosi odredbu o pravnom lijeku u slučaju zanemarivanja te obveze.

163 Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, 182.

164 Pezelj, „Pravni položaj žene u srednjovjekovnom Pagu“: 187, bilj. 101.

165 U Splitu je u takvom slučaju komunalni načelnik mogao prisiliti djecu na uzdržavanje roditelja. Splitski statut, III, 126. V. i Cvitanić, „Obiteljsko pravo Splitskog statuta“, 125.

166 Zadarski statut, III, 92.

Maloljetnoj djeci bez oca ili bez obaju roditelja zbog zaštite njihovih interesa postavljao se skrbnik jer ona, kao i neuračunljive i slaboumne osobe, nisu mogla zaključiti nikakav ugovor, preuzimati obveze i istupati na sudu (II, 26). Paški je statut uređenju skrbništva pridao znatnu pozornost koja odražava činjenicu da rana smrt obaju roditelja u srednjem vijeku nije bila rijetkost.¹⁶⁷ Odredbe o skrbništvu Paškog statuta (II, 28 — 31) gotovo su identične onima iz Šibenskog statuta¹⁶⁸, a prepoznatljive su po koncentriranosti na jednom mjestu i po pravnotehničkoj doradenosti. Statut poznaje oporučno određivanje skrbnika za imovinu djece (*tutela testamentaria impuberum* rimskog prava) te skrbništvo o osobi i imovini maloljetnika koji su ostali bez obaju roditelja i kojima roditelji nisu sami odredili skrbnike. U potonjem su slučaju na inicijativu sudu da odredi skrbnika bili pozvani svi krvni srodnici, ali je to po službenoj dužnosti trebao učiniti i sam sud (*tutela dativa impuberum*) (II, 28). Dužnost skrbnika Statut je opisao kao skrb o osobi djeteta, zaštitu njegove imovine i pravno zastupanje djeteta do šesnaeste godine za muškarce¹⁶⁹, a četrnaeste godine za žene (II, 29). Skrbnik je bio dužan odmah sastaviti popis šticećenikove imovine i svaku godinu podnijeti račun sudu, a šticećenici su nakon stjecanja punoljetnosti imali pravo na tužbu protiv skrbnika zbog njihove eventualne povrede propisanih dužnosti (II, 30). Sud je po službenoj dužnosti skrbnika trebao postaviti i slaboumnim i neuračunljivim osobama za vrijeme trajanja takva stanja (II, 31).

VLASNIŠTVO I OSTALA STVARNA PRAVA

Stvarno pravo uređuje pripadanje stvari osobama i njihovo iskorištavanje. U Paškom statutu stvarnim je pravima posvećena četvrta knjiga, ali su stvarnopravne odredbe razasute i u drugim knjigama.

Žarišni su instituti stvarnog prava posjed i vlasništvo, ali ni jedna ni druga kategorija u Paškom se statutu, kao ni u drugim dalmatinskim statutima, ne pojavljuju kao opći pojam. Te su kategorije zapravo prisutne kroz kazuističke odredbe čija je svrha zaštita nosilaca pojedinih stvarnih prava u konkretnim slučajevima njihova ugrožavanja.

U Paškom je statutu slabo prisutan posjed u duhu rimskog prava, to jest kao poseban institut zaštite faktičnog stanja. Paški statut doduše posjed naziva *posses(s)io* (npr. II, 8, 9, 11), a posjednika *posses(s)or* (npr. III, 5, 32, 33), ali sadržava samo rudimentarno uređenje posjedovne zaštite. Statut tako određuje samo da osoba koja smatra da joj pripada posjed treba uznastojati da onaj koji stvar drži bude pozvan pred sud. Teret dokazivanja bio je na tužitelju te je u slučaju njegova neuspješnog dokazivanja da posjed pripada njemu stvar ostajala zatečenom

¹⁶⁷ Lonza, „Vodnjanski statut u pravnom krajobrazu istarskoga kasnog srednjovjekovlja“, 114.

¹⁶⁸ Usp. Šibenski statut, II, 56 — 61.

¹⁶⁹ Vjerojatno tu odredbu treba tumačiti u smislu da skrbništvo može trajati do nastupa punoljetnosti s 15 godina. V. naš ekskurs o mehaničkom preuzimanju šibenskog kriterija za punoljetnost za muškarce (16 godina) koji je bio u kontradikciji prema paškom kriteriju za punoljetnost (15 godina), ovdje, bilj. 146.

posjedniku (III, 5). Posjedovna zaštita ostvarivala se u parničnom postupku, odnosno pred justicijarom (I, 7) putem ispitivanja svjedoka, isprava i izvođenjem očevida (II, 8 — 12).

Zapravo se u Paškom statutu pravni učinak posjeda najviše ogledao u strogom reagiranju na smetanje posjeda koje je uživalo zaštitu *ex delicto*. Šesta knjiga, koja se bavi deliktima, sadržava niz takvih odredaba. Tako su postojali opći delikt zauzimanja privatnog (VI, 60) i općinskog posjeda (VI, 56) koji su kažnjavani strogom kaznom od 25 libara, jednako kao i neovlašteno prolaženje preko tuđeg zemljišta (VI, 26) i pomicanje oznaka međe (VI, 20). Sankcionirani su i brojni drugi slučajevi smetanja posjeda, npr. ulaženje i branje plodova u tuđim vinogradima i voćnjacima (VI, 30), neovlašteno korištenje tuđe stoke (VI, 31), neovlaštena posluga tuđim brodom (VI, 32).

Za vlasništvo u srednjovjekovnoj Dalmaciji karakteristična je odsutnost jedinstvenog pojma privatnog vlasništva iz rimskog prava kao maksimalnog skupa ovlaštenja na stvari koja pripadaju jednom vlasniku ili suvlasnicima te rijetko pojavljivanje naziva *dominium* i *proprietas*. Srednji je vijek naime karakterističan po paralelnoj prisutnosti spomenutog tipa individualnog vlasništva te podijeljenog vlasništva prema kojem pojedina ovlaštenja iz vlasništva pripadaju različitim nosiocima. Zbog toga se u pravnim dokumentima nerijetko pojavljuju različite vrste vlasništva u vidu skupina različitih stvarnopravnih ovlaštenja koja pripadaju nekome „vlasniku“ i koja se nabrajaju kako bi se umanjila pravna nesigurnost. Akademik Margetić ustvrdio je da je najstariji oblik vlasništva na području Dalmacije bilo obiteljsko vlasništvo. Ono je kao zajedničku imovinu kućne zajednice obuhvaćalo svu imovinu stečenu radom nepodijeljene djece te se ona smatrala i imovinom budućih naraštaja. Zbog toga otac i majka obiteljskim vlasništvom nisu mogli posve slobodno raspolagati, npr. slobodno oporučivati ili otuđiti imovinu prije nego li iz nje izdvoje nasljedni dio djece. Taj je koncept imovine nagriзан prodorom privatnog vlasništva koje pripada pojedincu koji njime slobodno raspolaze, ali se u nekoj mjeri ipak očuvao u različitim statutarnim uređenjima.¹⁷⁰

Slična se obilježja mogu pronaći i u Paškom statutu. Tako se ni u Paškom statutu ne pojavljuje apstraktni pojam vlasništva, premda se vlasnik naziva *dominus* (III, 20, 32, 41; IV, 3, 35; VI, 5, 21, 30), a ponekad *patronus* (npr. III, 23; IV, 30, 53, 55, 59; VI, 6, 6, 10). Međutim, Statut zapravo i ne govori o zaštiti vlasništva, već o zaštiti vlasnika (npr. VI, 6, 7, 10, 21), sukladno empirijskoj prirodi srednjovjekovnih statuta koji se bave konkretnim situacijama, a ne općim pojmovima. No, unatoč izostanku odgovarajućeg apstraktnog pojma, čini se da se u Paškom statutu vlasništvo ipak načelno promatra kao potpuna i isključiva vlast na stvari. To dolazi do izražaja, na primjer, u odredbama o zajmu, kupoprodaji, posudbi, vlasničkoj parnici itd. (npr. III, 2, 5; IV, 1 — 4; VI, 4 — 6, 9 — 10).

Osim takvog „čistog“, iako skrivenog koncepta vlasništva, u Paškom je statutu uočljiva i spre-ga individualnog i obiteljskog vlasništva. Kao i u više drugih dalmatinskih statuta takav je sklop najvidljiviji u osebujnom dalmatinskom institutu preferiranja jednog djeteta. Taj je institut postupno nagrizao načelnu jednakost djece iz režima obiteljskog vlasništva te se razvi-

170 O obiteljskom vlasništvu v. Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo — stvarna prava*, 74 — 75.

jao u smjeru sve šire individualne raspoložbe.¹⁷¹ Tako je po Paškom statutu svakom djetetu načelno pripadao jednak dio obiteljske imovine, ali je roditelj oporučno mogao po slobodnoj volji nekome od sinova ili kćeri dati do desetine svoje ukupne imovine preko dijela koji mu je inače pripadao (IV, 48).

S obzirom na nosioce vlasničkih ovlaštenja iz Statuta je vidljivo da je u Pagu postojalo individualno vlasništvo pojedinaca na koje se odnosi vrlo velik broj odredaba Statuta (usp. npr. većinu odredaba u knjizi IV), vlasništvo Paške općine od koje Statut posebno spominje šume i zemljišta (IV, 35; VI, 56), vlasništvo Crkve (I, 5; IV, 35), samostanskih redova (IV, 35) i ubožnica (IV, 35).

Paški statut uređivao je i suvlasništvo, odnosno položaj suvlasnika. Od općih odredaba o suvlasništvu Paški statut utvrđuje pravo prvokupa suvlasnika neke stvari te obvezu podjele, odnosno prodaje nedjeljive stvari na javnoj dražbi ako ne dođe do sporazuma o prodaji (IV, 21), kao i mogućnost da nasljednici ili drugi suvlasnici pred sudom zatraže podjelu stvari na pravičan način putem djelitelja (IV, 46). Zbog izostanka iscrpnije opće regulative o suvlasništvu Statut je pojedinačnim propisima reagirao na sporove koji su se pojavljivali u pojedinim područjima djelatnosti. Tako je propisao postupanje u slučaju spora o suvlasništvu nad brodom (IV, 41) i podjele soli zaostale na bazenu (IV, 57) te u slučaju udruživanja naslijeđene imovine pojedine braće i sestara (V, 33).

U Pagu je postojao i osebujan srednjovjekovni institut emfiteuza, kao vlasništvu blisko nasljedivo i otuđivo stvarno pravo nad vinogradom ili kućom koje je ovlaštenik tog prava nasadio, odnosno sagradio na tuđem zemljištu u sporazumu s vlasnikom zemlje i uz obvezu davanja daće. Taj se institut u Paškom statutu može prepoznati na nekoliko mjesta, tako u uglavku koji jamči pravo otkupa emfiteuze vlasniku zemlje na kojem se nalazi vinograd ili kuća koji su ponudeni na prodaju (III, 41) te u preuzimanju vinograda ako bi emfiteut zanemarivao njegovu obradu dvije godine (VI, 57). Možda se na emfiteuzu odnosi i odredba koja neodređeno govori o prodaji „prava koja (netko — op.a.) ima na posjedima“ (IV, 44) jer izgleda da Paški statut, kao i većina dalmatinskih statuta, ne uređuje služnosti.¹⁷² Općenito se čini da, kao ni u drugim dalmatinskim gradovima, ni u Pagu nije vrijedilo načelo rimskog prava *superficies cedit solo*.

Paški statut poznaje derivativne načine stjecanja vlasništva i to prijenosom putem javne isprave, javnom dražbom, nasljeđivanjem i prvokupom, odnosno otkupom, a od originarnih načina poznaje dosjelost. No, vlasništvo se bez sumnje ponajviše prenosilo tradicijom, to jest faktičnom predajom stvari, što npr. implicite proizlazi iz niza normi koje se odnose na kupoprodaju (npr. I, 9; IV, 30, 38, 53; V, 37; VI, 48, 59). Međutim, za prijenos vlasništva

171 *Ibidem*, 75; Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, 216 — 218.

172 V. Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo — stvarna prava*, 91. Na istom mjestu Margetić upozorava na to da je u Paškom statutu pojmu služnosti u smislu uživanja dijela imovine bila bliska odredba o udovici koja ostaje u kući pokojnika, a nasljednici su joj iz ostavine bili dužni prema mogućnostima davati za uzdržavanje i odijevanje (V, 34). Margetić spominje i jednu notarsku ispravu iz Zadra iz 1379. o prodaji zemljišta na Pagu u kojoj se spominju „služnosti“, ali se čini da je pri tome riječ o pomoćnom objektu na zemljištu. *Ibidem*, 91. Međutim, valja se zapitati ne skriva li se upravo služnost iza propisane nadležnosti suca justicijara za suđenje u sporovima „o putevima“ (I, 7).

nad nekretninom Statut je kao obveznu formu propisao javnu ispravu bez koje prijenos vlasništva nije vrijedio i to bez obzira na vrijednost nekretnine (III, 31), a ta je norma prenesena iz Šibenskog statuta.¹⁷³ Na taj način javna isprava nije imala samo važnost dokaza u postupku, već je bila materijalno–pravna pretpostavka pravnog posla koji drukčije nije vrijedio.¹⁷⁴ Zahtjev pisane forme odražavao je tendenciju jačanja pravne sigurnosti, ali je razlog bio i podvrgavanje prometa nekretnina državnom nadzoru.¹⁷⁵ Međutim, u paškom (i šibenskom) slučaju bila je riječ o vrlo strogom uvjetu jer je npr. Zadarski statut javnu ispravu postavio kao uvjet za promet nekretninama vrijednosti više od 10 libara, a Splitski statut više od 20 libara.¹⁷⁶ S obzirom na procjenu da se čak i znatno blaži uvjet iz Zadarskog statuta najvjerojatnije nije dosljedno primjenjivao u praksi zadarskih sudova¹⁷⁷, još je manje vjerojatno da je sud male paške komune dosljedno poštovao propisani stroži kriterij iz Paškog statuta.¹⁷⁸ Spomenimo i da se javnom dražbom vlasništvo prenosilo na temelju sudske odluke ponajprije zbog dugovanja vjerovnicima (IV, 15) i raskida suvlasničke zajednice (IV, 21), posebice ako je u pitanju bio brod ili druga nedjeljiva stvar (IV, 41). U originarne načine stjecanja vlasništva plodova pripadalo je pravo vlasnika zemljišta da po svojem nahođenju posiječe grane stabla sa susjednog zemljišta koje vise nad njegovim zemljištem ili s njih ubere plodove (VI, 17) koje je slavensko–germanskog porijekla.¹⁷⁹

Promet nekretninama u Pagu bio je izražen već i u 13. stoljeću¹⁸⁰, a pokazatelji upućuju na intenzivan promet zemljom, kućama i solanama i u kasnijim razdobljima.¹⁸¹

No, nad nekim se stvarima iz različitih razloga nije moglo steći vlasništvo (*res extra commercium*) ili pak vlasništvo nisu mogle steći neke kategorije osoba. Već je spomenuta zabrana prenošenja vlasništva nad nekretninama strancima, ali je postojao još niz zabrana i ograničenja vezanih uz prodaju određenih stvari na javnoj dražbi, o čemu ćemo govoriti na odgovarajućem mjestu u nastavku. Načelno se nije moglo steći ni vlasništvo na ukradenim stvarima ako ih je pravi vlasnik uspješno osporio. U tom je slučaju kupac ukradene stvari bio dužan označiti od koga je stvar kupio ili prisegnuti da nije znao da je stvar ukradena te je vratiti vlasniku uz isplatu kupovnine, odnosno bez kupovnine ako je znao da je ukradena ili ako nije htio prisegnuti (IV, 30). Već smo spomenuli da je zbog zaštite javnog interesa sud mogao narediti rušenje trošne zgrade u privatnom vlasništvu koja je predstavljala opasnost za opću sigurnost (VI, 14).

173 Usp. Šibenski statut, III, 47.

174 Usp. Margetićevu raščlambu slične odredbe Splitskog statuta u Margetić, „Funkcije i porijeklo službe egzaminatora”: 209.

175 Lonza, „Vodnjanski statut u pravnom krajobrazu istarskoga kasnog srednjovjekovlja”, 132.

176 Zadarski statut, I, II, cap. 104; Splitski statut I, III, cap. 17.

177 Margetić procjenjuje da je teško vjerovati da su zadarski sudovi primjenjivali znatno ublažen uvjet iz Zadarskog statuta o obveznosti javne isprave za poslove iznad 10 libara. Usp. Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo — stvarna prava*, 89. Moguće je da je i ovdje bila riječ o nekritičkom prijenosu norme iz Šibenskog statuta. Usp. Šibenski statut, III, 47.

178 Vjerojatno je i u ovom slučaju bila riječ o nekritičkom prijenosu norme iz Šibenskog statuta. Usp. Šibenski statut, III, 47.

179 Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo — stvarna prava*, 78 — 79.

180 Tako je 1289. između dvojice Pažana obavljena kupoprodaja kuće za 60 libara, a jedan je gonjaj obradene i neobradene zemlje „Na Ždrilcu“ (kod Miškovića) prodan za 10 libara. Primjerima iz zadarske okolice Čolak pokazuje kako se bolje prodavala plodnija i bolje obradena zemlja. Soline su bile znatno vrjednije, pa je tako 1376. registrirana prodaja više solina od kojih je svaka stajala po 75 libara.

Čolak, „Proizvodnja i pomorska trgovina paškom soli”: 492, 509 — 510.

181 Granić, *Blasone genealogico*, 27, 34, 37, 50 i d.

Paški je statut poznavao dosjelost koja je i u Pagu, kao i u drugim dalmatinskim statutima, imala u osnovi procesnopravna, a ne materijalnopravna obilježja te je zapravo predstavljala zastaru potraživanja. To je bio rezultat postupnog razvoja tog instituta, nepoznatog starom hrvatskom pravu, koji se oblikovao putem sudskog postupka. I u Pagu se, za razliku od rimskog prava, za dosjelost tražilo jedino neometano i kontinuirano posjedovanje, a ne i dobra vjera. Posjednik pak protekom roka dosjelo nije stjecao vlasništvo, već je jedino dolazio u položaj u kojem njegovo držanje više nitko nije mogao osporavati pravnim putem.¹⁸² Paški statut predviđa isključivo tridesetogodišnju dosjelost (III, 32), za razliku od Šibenskog statuta koji razlikuje desetogodišnju dosjelost s ispravom i tridesetogodišnju dosjelost bez naslova.¹⁸³ Tako je u Pagu, a jednako je bilo i u Rabu¹⁸⁴, postojao samo dugi rok, čime je „redovita“ svrha dosjelo u tako maloj zajednici s manjkom plodne zemlje bila jedva ostvarljiva — ali je možda upravo to bio i cilj propisivanja dugog roka.

Među derivativnim načinima stjecanja vlasništva zanimljivo je pravo prvokupa, odnosno pravo otkupa¹⁸⁵, koje je ograničavalo punu slobodu raspolaganja karakterističnu za individualno vlasništvo. Čini se da to pravo nije bilo dio baštine dalmatinskih komuna, već je u njih postupno prodiralo utjecajem starog hrvatskog prava iz zaleđa, ali potpomognuto i mletačkim utjecajem, protivno volji domaćeg stanovništva.¹⁸⁶ Pravo otkupa najvjerojatnije nije postojalo ni u starijem paškom pravu, već je u Paški statut umetnuto prilikom njegova stvaranja. Na to upućuju strukturno različiti položaj odredaba o pravu otkupa u odnosu na Šibenski i Zadarski statut te visok stupanj pravne oblikovanosti tih normi koji odudara od susjednih normi Paškog statuta.¹⁸⁷

Pravo otkupa u Paškom statutu odnosi se samo na nekretnine, a, za razliku od Šibenskog statuta, koje je ograničeno na rođake¹⁸⁸, ono je prošireno i na susjede. Prema Paškom je statutu rođak prodavatelja iz očeve, a zatim i iz majčine linije, imao pravo otkupa stvari u posjedu paškoga građanina po istoj cijeni po kojoj je taj posjed prodan (III, 40). Taj slijed prvenstva (prvo očevi, pa onda majčini rođaci) u Dalmaciji je vrlo rijedak.¹⁸⁹ Nakon rođaka na pravo otkupa prodane nekretnine „po bližini“ imali su svi ostali Pažani i stalni stanovnici Paga, ali je kod otkupa vinograda ili kuće na nečijem zemljištu prednost imao vlasnik zemljišta (III, 41). Da je društvena svrha prava otkupa bila u zadržavanju nekretnina među članovima

182 Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo — stvarna prava*, 80 — 81; Antun Cvitanić, „Stvarno pravo Splitskog statuta“ u Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, 140.

183 Šibenski statut, III, 48.

184 Rapski statut, III, 14 u Lujo Margetić, Petar Strčić, *Statut napske komune iz 14. stoljeća*. Rab — Rijeka 2004.

185 Detaljnije o razvoju prava prvokupa na dalmatinskom području v. Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo — obvezno pravo*, 227 — 239.

186 Margetić otklanja postavku o utjecaju bizantskog i mletačkog prava na pojavu i oblikovanje prava prvokupa u dalmatinskim statutima te korijene tog instituta nalazi u hrvatskom zaleđu. Činjenicu da se pravo prvokupa u dalmatinskim statutima u pravilu pojavljuje nakon padanja pojedinih gradova pod mletačku vlast Margetić tumači mletačkom zainteresiranošću da onemogući investicije i odljev mletačkog kapitala u dalmatinske gradove — osim u Zadar, čiji Statut iz 1305. uopće ne spominje pravo prvokupa. Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo — stvarna prava*, 103 — 105; Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo — obvezno pravo*, 238.

187 Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo — obvezno pravo*, 236.

188 Usp. Šibenski statut, IV, 44.

189 Prema Margetiću navedeni se slijed pojavljuje još jedino u Skradinskom statutu iz 14. st., a slično rješenje ima i Tršćanski statut iz 1315. Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo — obvezno pravo*, 236.

lokalne zajednice, do izražaja je najbolje došlo u odredbi kojom je pravo otkupa „po bližini“ nekretnine koju je stranac prodao strancu pripadalo susjedu Pažaninu, odnosno svakom Pažaninu (III, 42). Pravo otkupa dolazilo je nakon dogovora o prodaji, ali prije izrade odgovarajuće javne isprave. Uređenje samog čina prodaje vezano uz pravo otkupa pak otkriva raznolikost mogućih pravnih utjecaja na Paški statut. Naime, prodaja nekretnine morala se javno oglasiti, a dužnost javnog obavješćivanja koja je padala na kupca bila je karakteristična za istarsko područje, jednako kao i dvije prisega — zajednička prisega kupca i prodavatelja o istinitosti obavijesti o cijeni i prisega ovlaštenika prava otkupa da otkupljuje samo za sebe, a ne za drugoga (III, 40).¹⁹⁰ Prodaja se morala oglasiti u glavnoj crkvi (crkva sv. Marije Velike u starom Pagu), odnosno od strane javnog glasnika na općinskom trgu (III, 40), čime se osiguravalo da obavijest dopre do potencijalnih ovlaštenika prava otkupa koji su ga morali iskoristiti u roku od 40 dana od objave. Kupoprodaja nekretnina morala je biti objavljena u Pagu bez obzira na mjesto sklapanja ugovora (III, 43) upravo zato da se onemogući izigravanje odredaba o pravu otkupa.

NASLJEDNO PRAVO

Nasljednom je pravu u Paškom statutu posvećena zamjetna pozornost, a posve je vjerojatno da su statutarnim odredbama unesene znatne izmjene u odnosu na do tada vrijedeće običajno pravo. Na to upućuje prva glava, inače, potpuno identična odgovarajućem propisu u Šibenskom statutu, posve deklarativnog sadržaja primjerenijeg proslavu. Ta glava utvrđuje da „riječju nekih novih zakona“ treba zamijeniti „zastarjele obrede i loše običaje“ koji se odnose na raspoložbu imovinom za slučaj smrti te da se tih novih odredaba treba pridržavati pod prijetnjom ništavosti sačinjene oporuke (V, 1). Takav bi se tekst mogao tumačiti na način da zakonodavac u do tada vrijedeće običajno pravo unosi znatne promjene po uzoru na neke „nove zakone“ te, nesiguran u prihvatanje novih odredaba, naglašava da će nepridržavanje novih rješenja rezultirati ništavošću sačinjenih oporuka. Iako bi samo dodatna istraživanja to mogla potvrditi, posve je moguće da je tim promjenama u šibenski kao i u paški pravni poredak prodrlo načelo individualizacije raspolaganja imovinom nauštrb obiteljskog vlasništva. No, ostaci potonjeg vjerojatno su bili dovoljno snažno prisutni da je trebalo posebno upozoriti na ništavost oporuke koja bi bila sastavljena na drukčiji način od propisanog.

Takvu hipotezu potvrđuje i pravna osnova oporučnog raspolaganja u Paškom statutu. Ona je spoj individualnog vlasništva, to jest prava ostavitelja na široku slobodu oporučnog raspolaganja svojom imovinom i ograničenja iz režima obiteljskog vlasništva po kojem otac može slobodno raspolagati samo „svojim“ dijelom obiteljske imovine. Poredbene analize akade-

¹⁹⁰ *Ibidem*, 236.

mika Margetića pokazale su kako se načelo individualnog vlasništva postupno probijalo u pojedinim novijim statutarnim propisima među koje pripada i Paški statut.¹⁹¹

Paški statut poznaje tri tipa oporuke. Glavni je tip bila notarska oporuka, sačinjena pred javnim bilježnikom koji je trebao zapisati oporučiteljevu posljednju volju, pročitati je i ovjeriti u nazočnosti oporučitelja, uz moguću nazočnost i svjedoka¹⁹², te zatim sastaviti javnu ispravu sa sadržajem posljednje volje oporučitelja (V, 2). Takvu je oporuku bilo lako sastaviti u gradu u redovitim okolnostima, ali ne i u nekim posebnim okolnostima i izvan grada, pa je to vjerojatno razlog zbog kojeg Statut poznaje i vlastoručno pisanu oporuku. Ona je morala sadržavati izjavu posljednje volje i biti datirana, a vrijedila je bez obzira na to je li bila sastavljena u gradu ili izvan njega i bez obzira na vrijednost na koju se odnosila. Zahtjev vlastoručne izrade upućuje na to da je bila riječ o obliku oporuke namijenjene pismenom, to jest elitnijem dijelu gradskog stanovništva. Takva je oporuka vrijedila po sebi, ali je sud bio dužan da na temelju nje dade sastaviti javnu ispravu kod javnog bilježnika (V, 3). U slučaju postojanja više oporuka vrijedila je ona koja je sastavljena posljednja u pisanom obliku, a napisanoj oporuci mogli su se dodavati novi uglavci (V, 5).

Paški je statut poznao i usmenu oporuku koju je na izvangradskom području mogao sastaviti stanovnik grada, kao i stanovnik paškog kotara uz troje svjedoka. Takva je oporuka bila bliža seoskom stanovništvu koje uglavnom nije bilo pismeno i bilo je razmjerno udaljeno od javnog bilježnika kojega je trebalo i platiti. No, taj je tip oporuke mogao poslužiti i stanovniku grada u nekoj izvanrednoj prilici u kojoj nije bilo moguće izraditi neku od prethodne dvije oporuke (npr. zbog ozljede ili bolesti). Pravnu je snagu usmena oporuka stjecala tek izradom javne isprave kod javnog bilježnika, očitno na temelju izjava svjedoka, najdulje u roku od mjesec dana od smrti pokojnika. Pisana oporuka koju bi oporučitelj naknadno sačinio kod javnog bilježnika derogirala je usmenu oporuku (V, 4).

Kao što je već rečeno, oporučna se sposobnost stjecala nastupom punoljetnosti¹⁹³, a uz maloljetne osobe oporučiti nisu mogle ni slaboumne osobe kojima je oduzeto upravljanje imovinom za vrijeme dok traje slaboumnost (V, 6). Sukladno namjeri gradskih vlasti da Crkvi ne dopuste stjecanje imovine u komuni, bitno je ograničeno i pravo zaređenog sina ili kćeri redovnice. Te su osobe prije zaređenja mogle sačiniti notarsku oporuku, ali su nakon polaganja svečanog zavjeta potpuno gubile oporučnu sposobnost (V, 10), dok im je pravo na neoporučno nasljeđivanje bilo bitno ograničeno. Tako su pripadnici crkvenih redova mogli

191 Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, 202 i d.

192 Gore navedena odredba sadržava nejasnoću koja je vjerojatno posljedica mehaničkog prijenosa odredaba o nasljednom pravu iz Šibenskog statuta, slično kao i u slučaju odredbe o oporučnoj sposobnosti i punoljetnosti. Naime, prema odredbi Paškog statuta V, 2, koja djelomično odgovara odredbi Šibenskog statuta sa strukturno jednakim položajem (V, 2), oporučitelj može tražiti da pri sastavljanju oporuke budu „prijespomenuti svjedoci“ — ali ti se svjedoci u Paškom statutu nigdje ne spominju. Međutim, spomenuta šibenska norma govori o „dva ili tri vjerodostojna svjedoka“ koja trebaju prisustvovati izradi oporuke uz obveznu prisutnost jednog predstavnika vlasti. Moguće je stoga da su paški kodifikatori pri preuzimanju šibenskog prava željeli isključiti spomenute svjedoke i predstavnike vlasti — očitno u cilju neformalnije izrade oporuke — što su učinili brisanjem rečenice u kojoj se oni spominju, ali su mehanički zadržali preostatak glave koji upućuje na „izbrisane“ svjedoke. Rečenica u kojoj se spominju „prijespomenuti svjedoci“ posve je jednaka u obama statutima.

193 Već smo istaknuli da u odredbi mehanički preuzetoj iz Šibenskog statuta Paški statut oporučnu sposobnost vezuje uz punoljetnost koju definira sa 16 godina za muškarce i 14 za žene. Usp. ovdje, bilj. 145.

neoporučno naslijediti jedino ako umrli roditelj nije ostavio braću i sestre te krvne srodnike do četvrtog stupnja, a i u tom slučaju imali su pravo samo na polovicu nasljedstva, dok je druga polovica išla ostaloj rodbini (V, 32).

Oporuke protivne Paškom statutu, nekom drugom propisu ili običaju bile su ništave u cjelini ili u dijelovima (V, 7). Naglašavanje potrebe usklađenosti i s običajem zacijelo upućuje na važnost običaja za oporučno pravo, ali se to nije moglo odnositi na „zastarjele i loše običaje“ (V, 1) spomenute u uvodu pete knjige. Onaj dio imovine koji nije bio zakonito raspodijeljen oporukom smatrao se neraspoređenim te se nasljeđivao *ab intestato* (V, 8).

Među bitnim je značajkama Paškog statuta pitanje širine raspolaganja imovinom. Akademik Margetić je na temelju svojih istraživanja pretpostavio da je starije paško običajno pravo polazilo od načela, vjerojatno recipiranog iz staroga hrvatskog prava, da — za razliku od načelno pune slobode oporučivanja rimskoga prava — cijela imovina ostavitelja treba pripasti muškoj djeci. To prvotno ograničenje postupno se gubilo pod pritiskom društvenog razvoja i vanjskih pravnih utjecaja te se proširivao onaj dio imovine kojim je ostavitelj slobodno raspolagao. Tako je u Paškom statutu (kao i u Šibenskom) ostavitelj načelno imao pravo slobodno raspolagati cjelokupnom svojom imovinom ako nije imao zakonite nasljednike ili nasljednike u drugom koljenu. U tom je slučaju imao pravo slobodnog raspolaganja polovicom imovine, dok je drugu polovicu morao ostaviti nasljednicima (V, 17) koji su imali pravo na nužni nasljedni dio u visini polovice obiteljske imovine.¹⁹⁴

Prodor individualnog vlasništva u Paški statut posebno je došao do izražaja u uzroku načela izjednačenosti djece pred već spomenutim načelom preferiranja djeteta na dalmatinski način. Potonje se načelo u svojem razvoju s oca protegnulo i na majku kao ovlaštenika, a sa sinova kao korisnika proširilo i na kćeri.¹⁹⁵ Tako Paški statut daje ocu i majci pravo da mogu preko svojeg dijela dati bilo kojem od sinova ili kćeri deseti dio svoje imovine (IV, 48).¹⁹⁶ Međutim, na još snažnu prisutnost ideje obiteljskog vlasništva u Paškom statutu možda upućuje spominjanje samo jedne mogućnosti roditeljskog isključenja djeteta iz nasljedstva (ženidba djeteta bez suglasnosti roditelja, V, 41) nasuprot velikom broju osnova koje je poznavalo rimsko pravo.

Statut sadržava i odredbe o legatima, to jest o zapisima ostavitelja kojima se nalaže ostavinskim izvršiteljima (*comisarii*) da nakon njegove smrti određene stvari predaju u vlasništvo trećih osoba koje u pravilu nisu bili nasljednici. Ostavinske izvršitelje mogao je imenovati i sud u slučaju kad ostavitelj nije ostavio oporuku, a nije imao nijednog bližeg srodnika (V, 32). Legati su u srednjem vijeku bili vrlo česti, a njima se imovina najčešće raspodjeljivala „za

194 Margetić, *Hrvatsko srednjovjekovno obiteljsko i nasljedno pravo*, 214 — 215, 217 — 218.

195 *Ibidem*, 216, 218.

196 Margetić je raščlambom odgovarajućih odredaba Zadarskog, Šibenskog i Paškog statuta rekonstruirao razvoj instituta preferiranja djeteta koji je išao tako da je najprije otac mogao preferirati sina desetinom, zatim, ako nema sinova, tada kćer, zatim desetinom otac, pa majka sina, ako njih nema, onda kćer, zatim desetinom otac i majka sina ili kćer, a konačni je oblik u Šibenskom statutu gdje se stopa preferencije penje na četvrtinu. Sličnosti i razlike u pogledu tog instituta uputile su Margetića na zaključak koji smo spomenuli u početku da su sva tri statuta imala još neki zajednički model koji nije bio nesačuvani Zadarski statut iz 13. st. *Ibidem*, 216, bilj. 80; v. ovdje, bilj. 30.

spas duše“ samostanima, crkvama, kapelama, za misne potrepštine, za siročad, gubavce itd.¹⁹⁷ Legat se ostavljao oporukom te su glede njegove forme i valjanosti te slobode raspolaganja ostavitelja uglavnom vrijedila jednaka pravila kao za oporuku (IV, 2, 3, 7, 17, 19). Izvršitelji su mogli otuđivati imovinu po svojem nahodaenju jedino ako je oporučitelj prepustio izvršitelju slobodno i opće upravljanje i dao poseban nalog da otuđuje njegova dobra (V, 37), a eventualni sporovi između ostavinskog izvršitelja i legatara o legatu rješavani su pred sudom u skraćenom postupku (V, 15).

Statut je uredio i prava posmrčadi (djece ostavitelja rođene nakon njegove smrti) kojima je, bez obzira na oporuku, trebala pripasti sva ostaviteljeva imovina ako on nije ostavio drugu djecu. U drukčijem je slučaju posmrčad ravnopravno nasljeđivala s već rođenom djecom (V, 19).

Paški statut sadržava i iscrpnu regulativu o neoporučnom nasljeđivanju. U slučaju da netko umre bez oporuke, njegova se imovina trebala razdijeliti prema njegovoj pretpostavljenoj volji, poštujući načela koja je utvrdio Statut. Osnovno načelo neoporučnog nasljeđivanja preuzeto iz rimskog prava bilo je da bliži nasljedni red isključuje daljnji, s time da nakon potomaka na red dolaze braća i sestre, a tek zatim preci — kojima je takva imovina bila manje potrebna negoli mladim srodnicima u životnom uzlazu. Precizna razrada tog načela trebala je onemogućiti dileme i previše slobodna tumačenja suda u toj vrlo osjetljivoj materiji (V, 20, 22, 25). Za razliku od suvremenog uređenja u kojem ošasna imovina (to jest imovina bez nasljednika) prelazi u ruke države, Statut propisuje da je imovinu pokojnika koji nije ostavio potomke i pretke do četvrtog stupnja i pobočne rođake do trećeg stupnja trebalo namijeniti za spas duše umrlog (V, 23).¹⁹⁸

Ako je pokojnik imao zakonske nasljednike, među njih se imovina dijelila prema načelima koje je postavio Statut, pri čemu su na mjesto umrlih nasljednika stupala njihova djeca koja su nasljedstvo dijelila na ravnopravne dijelove (V, 20). No, sukladno načelu obiteljskog vlasništva, nasljednici koji su emancipacijom izišli iz obiteljske zajednice i prethodno već nešto dobili iz obiteljske imovine trebali su za toliko manje primiti od nasljedne imovine. I u toj je situaciji Statut preciznom kazuističkom razradom mogućih ishoda nastojao osigurati točno tumačenje pokojnikove posljednje volje. To se osobito odnosi na nasljedna prava udanih sestara s obzirom na miraz koji su primile jer je za tu vrijednost trebalo umanjiti njihov nasljedni dio (V, 20, 21). U nasljeđivanju je naime vladala gotovo potpuna izjednačenost muške i ženske djece — ali uz jednu razmjerno važnu iznimku, a to je nasljeđivanje kuća, za koje je vrijedio poseban režim (V, 18, 20).

Kod nasljeđivanja kuća vrijedilo je načelo da se naslijeđena imovina dijeli prema rodu, to jest očeve kuće trebaju pripasti sinovima, a majčine kćerima. Iznimkama su, međutim, bili privi-

197 Lonza, „Vodnjanski statut u pravnom krajobrazu istarskoga kasnog srednjovjekovlja“, 122.

198 Jednaka je odredba prisutna i u Šibenskom statutu (V, 27), a posve je drukčije bilo u Osorskom statutu po kojem je imovina bez oporuke i nasljednika prelazila u ruke komune. Beuc, „Osorska komuna“: 144. Prijelazna su rješenja sadržana u Dubrovačkom i Splitskom statutu prema kojima se četvrtina ošasne imovine izdvajala za Crkvu, dok je ostalo pripadalo komuni te prema Bračkom i Hvarskom statutu koji određuju da cijela imovina ide komuni koja je dužna trećinu izdvojiti za Crkvu. Antun Cvitanić, „Nasljedno pravo Splitskog statuta iz 1312. godine“ u Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, 198 — 199.

legirani sinovi. Naime, ako muški nasljednici nisu dobili kuće s očeve strane, sudjelovali su u podjeli majčinih kuća. K tome su samo muški nasljednici mogli slobodno odlučiti da se kuće obaju roditelja udruže i podijele između djece (V, 18). Čini se da je do takvog uređenja došlo postupnom izmjenom načela koje je vrijedilo u starijem paškom pravu po kojemu su očevinu isprva nasljeđivali isključivo sinovi, dok su kćeri imale pravo na otpremninu pri udaji.¹⁹⁹

Ostali su srodnici nasljeđivali prema načelu *paterna paternis, materna maternis*.²⁰⁰ Tako su umrlog bez oporuke i potomaka nasljeđivali najprije izravni muški preci do četvrtog koljena po kaskadnom redu te ravnopravno s njima braća i sestre, a ako oni nisu bili živi, tada nećaci i nećakinje i to, prema načelu reprezentacije, onoliko koliko bi njihov otac dobio da je živ (V, 22).

OBVEZNI ODNOSI

Obvezno pravo uređuje odnose nastale između vjerovnika i dužnika koji su nastali sklapanjem ugovora i na druge načine. Obvezni odnosi su pratilac poduzetničke aktivnosti i upućuju na razvijenost trgovine i gospodarske aktivnosti nekog područja.

I na području obveznog prava do izražaja je došla kazuistička priroda Paškog statuta koji je jedva uredio opća pitanja. Među malobrojnim odredbama opće važnosti svakako su najvažnije one koje se odnose na formu ugovora. Kao noviji statut Paški statut je odstupio od arhaične kapare (*arra*) kao simboličke forme sklapanja ugovora sadržane u starijim dalmatinskim statutima te uveo javnu ispravu kao obveznu formu u slučaju bilo kakva otuđenja nekretnina (III, 31).²⁰¹ Iako je, na što smo prethodno upozorili, malo vjerojatno da se u Pagu ta odredba strogo primjenjivala, a za ostale pravne poslove javna isprava nije bila obvezna, ipak niz odredaba upućuje na to da se u sudskom postupku javnoj ispravi davala prednost pred drugim dokazima (npr. II, 8 — 10; III, 1, 2, 8, 10, 16). Nadalje, od opće je važnosti i maksimiranje visine ugovorne kazne (do iznosa od četvrtine vrijednosti ugovora) u cilju onemogućavanja da vjerovnici zlorabe svoj položaj, odnosno da se, na primjer, na prikriveni način sklopi ugovor o zajmu s kamatama. Ta je odredba vezivala notara pri sastavljanju ugovora, kao i sud pri donošenju presude (III, 29). Konačno, suglasno načelu pravne sigurnosti i poštovanja ugovornih obveza, Statut utvrđuje da ugovori sklopljeni prije njegove objave ostaju na snazi jer statutarne odredbe vrijede *pro futuro* (III, 28).

Uz te rijetke sadržaje općenite prirode gotovo je cjelokupno uređenje obveznog prava u Statutu kazuističkog karaktera i odnosi se na pojedine ugovore. Statut tako u većoj ili manjoj mjeri uređuje zajam, posudbu, ostavu, zalog, zamjenu, kupoprodaju, najam, zakup, jamstvo,

199 Komplementarni razvoj u navedenom smjeru bilježi se i u Hvarskom i Bračkom statutu. Usp. Margetić, „Nasljedno pravo descendenata”: 342 — 346.

200 Spomenuto načelo znači da su nakon smrti osobe koja je umrla bez potomaka i bez oporuke dijelove ostavine nasljeđivali srodnici s one strane — očeve ili majčine — s koje su ti dijelovi došli. „Paterna paternis, materna maternis”, *Pravni leksikon* /dalje: PL/, Zagreb 2007., 1059.

201 Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo — obvezno pravo*, 170 i d., 181.

cesiju, darovanje, ugovor o djelu, ortaštvo i zastupanje.²⁰² U ovom ćemo poglavlju samo upozoriti na neka karakteristična obilježja pojedinih tipova ugovora, dok ćemo u posebnim poglavljima prikazati odnose obveznopravne prirode vezane uz solarstvo, poljodjelstvo, stočarstvo, trgovinu te pomorstvo i ribarstvo.

Zajam se u Statutu pojavljuje kroz odredbe koje ograničavaju njegovu primjenu te kroz odredbe postupovnog karaktera. Slugama (IV, 4) i udanim ženama (IV, 16, 17) davanje, odnosno uzimanje zajma te preuzimanje jamstva bilo je zabranjeno ili ograničeno jer su oni zbog lakomislenog sklapanja tih pravnih poslova mogli nanijeti štetu obitelji. Sadržaj statutarnih odredaba upućuje na zaključak da se zajam u praksi najčešće davao bez javne isprave, što je vjerovniku otežavalo dokazivanje da je zajam uopće dao i pod kojim uvjetima (III, 1). Statut u svezi sa zajmom ne spominje kamate, ali to ne znači da one u praksi nisu postojale.²⁰³

Kod posudbe Statut načelno ograničava potraživanje posuđene stvari isključivo od dužnika. Potraživati stvar od osobe kojoj je posudilac posudio stvar mogao je samo vjerovnik koji je bio Pažanin i to ako dužnik nije imao imovinu iz koje bi se mogla nadoknaditi vrijednost te stvari (IV, 1). No, Statut je vrlo precizno uredio posudbu konja, druge životinje ili stvari — vjerojatno je najčešće bila riječ o zaprežnom vozilu — radi odlaska do određenog sela ili druge lokacije (IV, 2). Takva precizna regulacija može se vezati uz dodatne rizike koji su u srednjem vijeku pratili bilo kakvo putovanje, pa čak i ono do bliskih odredišta, zbog čega je bilo potrebno jasno utvrditi kriterije potrebne pozornosti i odgovornosti za štetu. U prilog takvu zaključku ide i činjenica da je posudba jedino mjesto u Paškom statutu na kojem se spominju represalije druge komune prema paškoj komuni ili trećoj osobi, što je prema Statutu razlog za ekskulpaciju dužnika u slučaju propasti stvari koja nastupi iz tog razloga (IV, 2).²⁰⁴ Spomenuta je odredba prenesena iz Šibenskog statuta²⁰⁵ pa je njezino mehaničko prenošenje možda osnovni razlog za spominjanje represalija, iako ostaje otvorenom i mogućnost da je takva mjera možda dolazila u obzir u paško-rapskim odnosima.

Paški statut poznaje zalog i zakonsko založno pravo. Od zanimljivijih odredaba valja izdvojiti da se nekretnina mogla dati u zalog isključivo pravnim poslom u obliku javne isprave (III, 31). Zanimljivo je i zakonsko založno pravo u slučaju najma kuće jer je najmodavac kojemu najmoprimac nije platio najam imao pravo da uz odobrenje kneza sam uzme u zalog stvari koje nađe u kući do pune naplate najamnine (IV, 50).

O zamjeni Statut govori tek kada propisuje skraćeni postupak koji je u vezi s takvim pravnim poslom i bez obzira na vrijednost knez bio dužan provesti na zahtjev jedne od stranaka (D 6).

202 Za terminologiju obveznog prava v. PL, *passim*.

203 Spomenuli smo da su ovjeritelji isprava bili dužni kontrolirati sadržavaju li javne isprave i kamatnu zlorabu (I, 5), a zadarska vrela jasno upućuju na pokušaje zaobilaznja zabrane uzimanja kamata. Beuc, „Statut zadarske komune“: 652 — 653.

204 Represalije su bile mjera oduzimanja imovine nekom pripadniku druge komune bez njegove krivnje, a u svrhu naknadi štete koju je pretrpio pripadnik dotične komune neopravdanim oduzimanjem imovine od nekog drugog člana ili tijela vlasti komune kojoj je pripadao stranac protiv kojega je represalija primijenjena. Poduzimanje represalija bila je mjera samopomoći, ali je ona bila uvelike formalizirana, a represalijama se pribjegavalo tek nakon pokušaja namirenja mirnim putem s drugom komunom te nakon brižljiva ispitivanja navoda oštećenika i konačne odluke Vijeća u tom pitanju. *Ibidem*: 578; Antun Cvitanić, „Represalije u dalmatinskom pravu“ u Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, 715 — 721.

205 Šibenski statut, IV, 3.

Marginalizacija instituta zamjene putem kojega se u našim krajevima prvotno najvjerojatnije odvijao najveći dio otuđenja stvari upućuje na to da je u praksi dominantno mjesto zauzela kupoprodaja²⁰⁶ kojoj je Paški statut posvetio zamjetnu pozornost.

Možemo pretpostavljati da je u Pagu, kao i u drugim gradovima, kupoprodaja nastajala suglasnošću prodavaoca i kupca o predmetu i cijeni, dok se vlasništvo nad pokretninama i pravima prenosilo tradicijom, a za nekretnine javnom ispravom (III, 31). Podaci upućuju na to da su u praksi, jednako kao i u razdoblju prije donošenja Statuta, osobito bile česte kupoprodaje kuća i solana (koje su kupovale i zadarske obitelji)²⁰⁷, ali je ipak i dalje bila prisutna zamjena.²⁰⁸ Od općih pretpostavki kupoprodaje Paški statut uređuje formu kupoprodaje nekretnina, kao i jamstvo za evikciju prodavatelja te neka ograničenja u prometu nekretnina i zabranu otuđenja nekretnine strancu (IV, 31, 32). Možemo izdvojiti da je u slučaju osporavanja vlasništva kupljene stvari kupac pred sudom trebao pozvati prodavaoca da ga zaštiti i po potrebi ga na to prisiliti i sudskim putem (IV, 42) jer bi u slučaju propuštanja i gubitka spora gubio i pravo na dalju zaštitu od evikcije i naknadu (IV, 43). Jamstvo za evikciju u slučaju prodaje pojedinih potraživanja i drugih prava nije se podrazumijevalo, ali se moglo ugovoriti (IV, 44).

Statut nadalje poznaje i darovanje, a darovanje nekretnina uvjetuje formom javne isprave (III, 31). Zabranjeno je bilo darovanje pokretnine ili nekretnine koja je bila predmet sudskog spora za trajanja sudskog postupka, ali je pobijanje takvog ugovora zastarijevalo za godinu dana (IV, 25). Paški građani nisu smjeli darovati nekretnine na paškom području strancima i takav ugovor nije imao pravne učinke (IV, 31).

Cesija, to jest prijenos nečijeg potraživanja na treću osobu prema Statutu bila je moguća i na temelju sudske odluke u obliku zapljene dužnikove imovine ili dužnikovih potraživanja prema trećima koji su se ustupali vjerovniku na ime naplate duga i troškova (IV, 22, 23). Međutim, Pažanima je bilo zabranjeno kupiti od stranca pravo na tužbu i izvršnu osnovu protiv nekog građanina Paga i paškog kotara pod prijetnjom ništavosti ugovora i novčane kazne (VI, 33). Na taj se način štitila društvena solidarnost i mir u zajednici koji bi bili narušeni omogućiti li se preuzimanje duga protiv susjeda od nekog stranca.

Statut je prilično detaljno uredio najam kuća. Kao i više drugih dalmatinskih statuta²⁰⁹, i Paški statut ide na ruku najmodavcu, pogodujući bogatijemu sloju, to jest patricijima koji su u Pagu posjedovali kuće. Uz spomenutu mogućnost uzimanja stvari u zalog uz odobrenje kneza koji „neka ide na ruku najmodavcu“ (IV, 50), najmodavci su imali i dugi rok za tužbu

206 Antun Cvitančić, „Obvezno pravo Splitskog statuta iz 1312. godine“ u Cvitančić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, 168.

207 U trgovini paškom solju i kupnji solana osobito je bila istaknuta zadarska obitelj Nassi. Peričić, „Proizvodnja i prodaja paške soli“: 53; Tomislav Raukar, „Zadarska trgovina solju u XIV. i XV. stoljeću“ u Raukar, *Studije o Dalmaciji*, 331.

208 Usp. Pezelj, „Pravni položaj žene u srednjovjekovnom Pagu“: 181, bilj. 63. Podaci o pravnom prometu u Pagu do 15. st. upućuju na kupoprodaje solana, obrađena i neobrađena zemljišta, vinograda, stoke, kupoprodaje i najma kuća i barki s opremom, zamjenama zemlje za stoku, darovanjima i diobama zemljišta, Čolak, „Proizvodnja i pomorska trgovina paškom soli“: 485 — 486, 506 — 510.

209 Usp. Splitski statut, VI, 27; Zadarski statut, III, 65; Šibenski statut, IV, 68. V. i Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo — obvezno pravo*, 249 — 250.

protiv najmoprimca (godinu i pol od prestanka stanovanja) te bolji položaj u sudskom postupku (IV, 51).

Statut uređuje i najam radne snage i to u svezi s obavljanjem radova u poljodjelstvu, građevinarstvu te stočarstvu. Za te je ugovore karakteristično da imaju i javnopravnu dimenziju s karakterističnim privilegiranim položajem poslodavca koji je u okolnostima manjka radne snage, što je bila česta pojava u Dalmaciji u to doba, ovisio o korektnom izvršenju ugovorne obveze druge strane. Tako je radnik koji nije izvršio preuzetu obvezu glede obrade vinograda, gradnje kuće ili drugog posla trebao platiti globu Općini, a sud ga je bio dužan prisiliti da posao završi (VI, 22). Statut je uređivao i način obavljanja posla te su zidari i drugi unajmljeni obrtnici bili dužni raditi od izlaska do zalaska sunca bez udaljavanja s posla i pod prijetnjom gubitka plaće za taj dan (VI, 23).

Za razliku od najma, zakup se spominje jedino u vezi sa zakupom skladišta soli (III, 22, 23) i zakupom ubiranja daća (VI, 61; D 15).

Jamstvo za ugovornu obvezu Pažanin je mogao preuzeti jedino za drugog Pažanina, dok mu je to bilo zabranjeno u odnosu na stranca, pa sklopljeni ugovor nije proizvodio pravne posljedice. Time se nastojalo onemogućiti rizik odljeva privatnog vlasništva članova paške komune u korist pripadnika druge komune, ali je bilo dopušteno da stranci jamče za poslove Pažana te preuzmu obvezu glavnog platca (IV, 19). Kao što smo već spomenuli, žena nije smjela biti jamac za muževe obveze (IV, 16).

Statut je uredio i neka opća pitanja udruživanja, odnosno formiranja ortočkih društava (*societas*) i različitih vrsta udruživanja. Tako je Statut utvrdio da je osnova ortočkog društva međusobna vjernost i povjerenje te je predvidio kažnjavanje za slučaj pronevjere ili prijevare ortaka (IV, 20), zabranio je stvaranje ortočkog društva sa strancima u svrhu prikrivene kupnje nekretnina na javnoj dražbi (IV, 32), a od posebnih oblika udruživanja Statut predviđa npr. koleganciju (V, 16) i udruživanje vlasnika stada i rada pastira (VI, 60). S time je u vezi Statut uredio i ostavu, to jest predaju trećoj osobi na čuvanje pojedinih grla stoke pastira koji je udružio rad s vlasnikom stada (IV, 63 — 64).

Statut poznaje zastupanje na temelju naloga, pri čemu najčešće u vidu ima sudski spor. Tako se pred sudom tuženik mogao pojaviti osobno ili preko zastupnika čiji je izostanak proizvodio jednake posljedice kao izostanak tuženika (II, 4, 8, 9), a stranka u sudskom postupku mogla je uložiti priziv preko zastupnika (III, 45).

Uređenje parničnog postupka u Paškom statutu još sadržava neka rudimentarna obilježja koja ga vezuju s početnim načelom samopomoći tužitelja kod pokretanja postupka. Tako je tužitelj bio dužan pobrinuti se da tuženik bude osobno pozvan na sud putem javnog glasnika. Uredno pozvanog tuženika koji se ne bi odazvao na prva dva ročišta Statut je kaznama nastojao natjerati na odaziv (II, 1), a može se pretpostaviti da je nakon trećeg izostanka sud konačno donosio presudu zbog izostanka i usvajao tužbeni zahtjev u cijelosti.²¹⁰ Sudski poziv morao je biti sastavljen u pisanom obliku jer inače nije obvezivao, a jednako su tako i rokovi trebali biti utvrđeni u pisanoj formi (II, 2).

Za razliku od takva načina pozivanja stanovnika grada, stanovnici paških sela pozivani su predočenjem kneževa pečata, dakle u ime vlasti²¹¹, i to u nazočnosti barem jednog svjedoka koji je mogao potvrditi da je poziv uredno uručen. Time je za tuženika sa sela i procesna steга bila stroža jer se već u slučaju drugog izostanka na tužiteljev prijedlog i uz njegovu prisegu donosila presuda zbog izostanka (II, 3). Valja reći da je osnova te norme odredba Šibenskog statuta koja je takav način pozivanja distriktualaca postavila kao opcioni²¹², ali je u paškoj inačici on postao jedini način pozivanja osoba iz paškog kotara. Tuženika odsutnog s paškog područja sud je, slično kao u Šibeniku²¹³, pozivao putem pisanog naloga ili preko javnog glasnika, pri čemu je vodio računa o udaljenosti mjesta pozvanoga, a u slučaju njegova izostanka određivao je hoće li nastaviti s parnicom (II, 4).

Skraćeni se postupak na zahtjev jedne od stranaka provodio u slučaju spora prilično visoke vrijednosti do 20 libara, bez obzira na vrijednost u slučaju trgovačkog spora i spora o zamjeni stvari te plaći sluga i plaći za nečiji rad. Takav se postupak dijelom provodio u pisanom obliku i sastojao se od pisane tužbe, pisanih izvjava svjedoka te saslušanja stranaka, a načelno se odvijao na jednom ročištu (II, 6, 7; D 6). Tako su u skraćenom postupku rješavani oni sporovi koji zbog poslovnih, socijalnih i drugih razloga nisu trpjeli odgodu, ali je pisana forma ujedno pogodovala elitnom sloju koji je zbog obrazovanosti i mogućnosti priskrbliivanja pravne zaštite bio u faktičnoj prednosti pred, na primjer, siromašnijim strankama ili slugama.

²¹⁰ Za slučaj trećeg uzastopnog neopravdanog izostanka Paški statut propisuje da se tuženik tada treba smatrati oglušnikom te da se na njega treba primijeniti sadržaj glave koja uređuje takve slučajeve (II, 1) — ali takve glave u Paškom statutu nema. Cjelokupni sadržaj glave II, 1 upućuje na to da bi bilo logično da ona sadržava i propis o tome kako se postupa u slučaju trećeg izostanka tuženika, pa sve to upućuje da je najvjerojatnije bila riječ o omašci prilikom sastavljanja te glave na osnovi nekog vanjskog uzora iz kojeg je ispala norma na koju se upućuje. Usporedba sa Šibenskim i Zadarskim statutom pak pokazuje da ni jedan od njih nije bio model za tu glavu Paškog statuta. No, praktički je sigurno da je to izostavljeno pravilo propisivalo da se pri trećem izostanku u cijelosti usvaja tužbeni zahtjev tužitelja te da je paški sud u praksi postupao upravo tako. Štoviše, prema Šibenskom se statutu tužbeni zahtjev usvajao u cijelosti ako se tuženik ne bi pojavio na prvom i drugom ročištu (Šibenski statut, II, 12), a prema Zadarskom se statutu tužbeni zahtjev u slučaju spora o nižoj vrijednosti usvajao već na prvom, a u slučaju spora o višoj vrijednosti na drugom ročištu (Zadarski statut, II, 42, 50).

²¹¹ U rašelambi Statuta osorske komune Beuc porijeklo pozivanja na sud pečatom vezuje uz hrvatsko područje na kojemu se taj institut pojavljuje s pristavom koji je prisutan i na osorskom području, a uz takav poziv vezuje i oštriju reakciju na njegovo neodazivanje u vidu bržeg donošenja presude zbog izostanka. Usp. Beuc, „Osorska komuna”: 30, 148. Pristav se pojavljuje i u Šibenskom statutu (Šibenski statut, Reformacije 69), ali ne i u glavi koja je poslužila kao uzor za odredbu Paškog statuta o pozivanju stanovnika kotara (Šibenski statut, II, 14). U Paškom se statutu pristav uopće ne pojavljuje.

²¹² Šibenski statut, II, 14.

²¹³ Šibenski statut, II, 15.

U redovitom postupku, svakako onom koji se odnosio na nekretninu, tuženik koji se uredno odazvao sudu imao je pravo na rok od osam dana radi pripreme postupka, a u slučaju izostanka s prva dva ročišta na njega su se primjenjivale odredbe o izostanku (II, 8). U sporu zbog dugovanja odsutni tuženik bio je dužan ostaviti punomoćnika, a sud je mogao odrediti davanje primjerenog jamstva, pa i privremenu zapljenu imovine (II, 17, 18, 19; D 8), ali se spor zbog pokretnine vodio i u slučaju odsutnosti tuženika (II, 20).

Rasprava se sastojala od iznošenja tužbe, odgovora na tužbu, protuodgovora te izvođenja dokaza koje bi predložile stranke, nakon čega je sud donosio presudu (II, 9 — 12). Dokazna sredstva bile su isprave, iskaz svjedoka, očevid i procjena oštećenih ili uništenih vrijednosti koju su obično obavljale dvije vjerodostojne osobe. Takav svojevrсни vještački nalaz dan pod prisegom nije se, za razliku od danas, mogao pobijati (VI, 8).

Dokazni prijedlozi u redovitom postupku obvezno su morali biti predloženi u pisanom obliku (III, 7). Dokazi su u postupcima koji su se odnosili na građanske i na kaznene predmete bili ocjenjivani kombiniranim primjenom načela vezanog dokazivanja koje utvrđuje dopuštene dokaze, njihovu dokaznu snagu i specificira zasnovanost presude na dokazima te načela sučeve slobodne prosudbe dokaza.²¹⁴ Tako je npr. za osporeni dug visine do 10 libara za koji nije postojala isprava sud bio obvezan prihvatiti iskaz jednog vjerodostojnog svjedoka, za vrijednost do 25 libara trebala su dvojica svjedoka, dok je u sporu o predmetima koji premašuju tu svotu iskaze svjedoka slobodno ocjenjivao sud (III, 1). Javna isprava o dugu ili pologu načelno se mogla osporiti jedino drugom vjerodostojnom ispravom, ali je tuženik isplatu mogao dokazivati putem iskaza dvojice podobnih svjedoka danim uz prisegu (III, 2).

U sporovima zbog potraživanja teret dokaza je bio na tužitelju, a ako on ne bi uspio u dokazivanju svoje tvrdnje, tuženik se od potrebe protudokazivanja mogao osloboditi polaganjem prisege (III, 4). U posjedovnim parnicama teret dokazivanja u potpunosti je ležao na tužitelju te se od tuženika nije očekivala nikakva aktivnost u postupku (III, 5).

Za razliku od današnjeg načela javnosti, postupak predlaganja i ispitivanja svjedoka bio je tajan. Predlagatelj je najprije bio dužan sudu „povjerljivo“ priopćiti imena svjedoka koja su evidentirana u sudskom zapisniku uz navođenje okolnosti o kojima će svjedočiti. Zatim je sud pozivao stranku i njezine svjedoke koji su davali iskaz pojedinačno i nasamo, a ispitivao ih je sud ili sudac kojemu je to povjereno. Suci su imali punu slobodu ispitivanja u traženju istine, a iskaze su unosili u zapisnik. Svjedok je bio dužan držati svoje svjedočenje u tajnosti pod prijetnjom kazne iz položene prisege. Nakon ispitivanja svjedoka njihovi su se iskazi objavljivali, a stranke su mogle zatražiti njihov prijepis radi pobijanja (III, 11, 12, 13).

S obzirom na tako veliku važnost svjedoka kao izvora spoznaje oni su morali imati i kvalitete koje su jamčile objektivnost njihova iskaza. Zbog toga Statut kao svjedoke isključuje braću i bliske rođake stranke zaključno s trećim koljenom te podložne osobe koje bi po pretpostavci

²¹⁴ O dokaznoj teoriji kroz povijest v. Vladimir Bayer, *Kazneno procesno pravo — odabrana poglavlja*, II. prir. D. Krapac, 67 — 68; Davor Krapac, „Utvrdivanje pravno relevantnih činjenica u krivičnom postupku neposrednim i posrednim dokazima: historijsko-pravni aspekt i neke heurističke napomene“, *Jugoslavenska revija za kriminologiju i krivično pravo* 19 (1981.): 24 — 25.

svjedočile u korist gospodara. No, sud je mogao ocjenjivati svjedočenje rođaka koji je bio u jednakom srodstvu s objema strankama, a za svjedoka se moglo pozvati i protivnikova bliskog rođaka kojemu se, uz položenu prisegu, trebalo vjerovati ono što je iznio protiv i za svojeg rođaka (III, 14). Kao svjedoci ni na koji način nisu mogli nastupiti lopovi, osuđeni javni krivokletnici i krivotvoritelji — to jest osobe lišene časti (infamni)²¹⁵ — a njihov je eventualno dani iskaz bio bez vrijednosti (III, 15). Za valjano dokazivanje najčešće se tražio zlatni standard srednjovjekovnog sudskog postupka u vidu dvojice svjedoka (*unus testis, nullus testis*), ali je kod sporova manje vrijednosti nerealna strogost tog načela ublažena mogućnošću dokazivanja i jednim svjedokom, odnosno iskazom stranaka danim uz prisegu (VI, 32; P 1).

Statut često propisuje davanje prisege kojom se potkrjepljuje svjedočenje. U pravilu je prisegu polagao tužitelj na kojemu je ležao teret dokaza, ali je npr. sud bio dužan uzeti u obzir i prisegu tuženog dužnika „jer kao što je vjerovnik poklonio vjeru dužniku pozajmljujući mu novac, tako treba pokloniti vjeru i prisezi prijespomenutog dužnika“ (III, 16). Ako tužitelj ne bi htio prisegnuti, onda je prisegu, a time i prednost u dokazivanju, mogao preuzeti tuženik (III, 20). Moralni naboj koji je imala prisega vidljiv je u odredbi koja sudu omogućuje da stranci odobri rok od pet dana za odluku o polaganju prisege, ali i pravu suda da stranku prisili da odmah položi prisegu u slučaju sumnje u dobronamjernost takvog traženja te da nastavi s parnicom ako prisega nije bila položena (III, 18). Paški statut ne inkriminira lažno svjedočenje, ali s obzirom na važnost svjedočenja u dokaznom postupku, treba pretpostaviti da su za takve slučajeve u običajnom postupovnom pravu bile predviđene vrlo stroge kazne.²¹⁶

Presudu je sud donosio u pisanom obliku, nakon čega je kancelar njezin sadržaj doslovice upisivao u javnu knjigu presuda Paške općine što je doprinosilo pravnoj sigurnosti i načelu javnosti. Na zahtjev stranke koja je dobila spor presuda joj se predavala u obliku javne isprave koju je potpisivao knez (III, 37).

Stranka koja je izgubila spor mogla je uložiti priziv koji nije bio ograničen rokom, ulagao se sudu u Veneciji, a podnosio se paškom sudu koji je o tome obavještavao protustranku. U nastavku su postupka stranke ponovno pristupale pred sud kada je prizivatelj bio dužan pružiti jamstvo za očekivane troškove jer se u protivnome priziv nije dopuštao (III, 45). Takav je sustav favorizirao imućne stranke koje su bile u prednosti pred siromašnijim protivnicima koji si nisu mogli priuštiti visoke troškove prizivnog postupka u Veneciji. Zbog toga je duždevskom odlukom iz 1615. prizivna nadležnost protiv presuda sudova dalmatinskih gradova dana dalmatinskom providuru u Zadru i onda kada je jedna strana već uložila priziv sudu u Veneciji. Ta je „alternativna“ prizivna nadležnost trebala onemogućiti da imućne stranke zbog pasivnosti siromašne protustranke možda ostvare uspjeh i u predmetima u kojima nisu

215 Paški statut, kao ni drugi statuti, nema izričitih odredaba o infamnom statusu, ali poznaje umanjeње pojedinih prava osoba koje su izvršila pojedina Statutom propisana djela. Usp. Beuc, „Statut zadarske komune“: 576 — 577.

216 Dolaskom mletačke vlasti prvotne kazne za lažno svjedočenje bile su pooštrene po uzoru na samu Veneciju. Kazna za lažno svjedočenje u Šibeniku je bila 50 libara, a u slučaju neplaćanja tog iznosa kazna je bila rezanje nosa. Šibenski statut, VI, 69. U Zadru se za lažno svjedočenje pak kažnjavalo rezanjem ušiju. Šunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*, 138 — 139; Pederin, *Mletačka uprava*, 56.

bili u pravu (P 11). Takva je odluka zacijelo dodatno ojačala povjerenje u venecijansko pravosuđe koje je često ukidalo ili mijenjalo presude iz dalmatinskih gradova zato što nisu bile donesene u skladu s duhom onog vremena, zbog povreda postupka, okrutnosti ili pretjerane strogoće.²¹⁷

OVHRHA I JAVNA DRAŽBA

Dužnik osuđen na isplatu svojeg duga bio je dužan to učiniti u propisanom roku jer se inače protiv njega provodila ovrha čija živopisnost zaslužuje sažeti prikaz. Ovrha je počinjala dovođenjem dužnika pred sud gdje je trebao platiti dug ili pružiti jamstva za isplatu. Ako nije htio platiti, držalo ga se u općinskom zatvoru do isplate — osnovna je funkcija zatvora u to doba još bila prisila na plaćanje dužnika ili zadržavanje osumnjičenika, a ne kazna.²¹⁸ Ako je pak bio platno sposoban, dužnik je bio dužan dug platiti u roku od osam dana ili u tom roku predati sudu popis nekretnina u svojem vlasništvu kako bi se mogla provesti njihova prodaja na dražbi. Dužnika koji nije u roku namirio dug danonoćno se držalo pod trijemom do isplate duga u cijelosti, a ako bi se udaljio, trebao je biti zatvoren u općinski zatvor do isplate cijelog duga. Na koncu je njegova imovina stavljana na javnu dražbu, a ako dug ne bi bio namiren ni tim putem, prisiljavalo ga se da do pune isplate duga ostane pod trijemom odakle je mogao izići jedino zbog obavljanja nužde (IV, 15).

Uz takvu prinudnu prodaju na javnoj su se dražbi stvari mogle prodavati i u nekim drugim slučajevima, na primjer zbog raskida suvlasničke zajednice na brodu ili nedjeljivim stvarima (IV, 41).

Svrha je javne dražbe (*incantatio*) koja se oglašavala vikanjem (*incantatare*)²¹⁹ bila da se stvar proda najboljem ponuđaču uz javni nadzor odvijanja i široku mogućnost izjavljivanja prigovora. Institut javne dražbe upućuje na pojavu elemenata kapitalističke privrede i kreditnih poslova²²⁰ koji su nužno nosili i rizik neuspjeha. No, u društvu temeljenom na zajedništvu dražba se shvaćala kao nužno zlo s lošim kolateralnim posljedicama za društvenu stabilnost zajednice. Zbog toga je dužnik čija je stvar prodana imao pravo da u roku od osam dana od ustupanja otkupi prodanu stvar (IV, 39). Zanimljivo je i da vrela bilježe kako je knez 1452. izvršio mnogobrojne zapljene stvari koje zatim nije mogao prodati na javnoj dražbi zbog dogovora među samim Pažanima.²²¹ U toj se reakciji može nazrijeti solidaristička priroda

217 Šunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*, 143.

218 Godine 1418. u Pagu ni nije bilo zatvora te su se vlasti žalile da u nedostatku zatvorskog prostora zatvorenike drže u općinskoj kancelariji među spisima. *Ibidem*, 15.

219 Zbog oglašavanja vikanjem provođenje dražbe na srednjovjekovnom se latinskom nazivalo talijanizmom *incantare*, a zanimljivo je da se i danas u Pagu kod opisa mogućih negativnih posljedica dugovanja kaže da bi kuća ili auto mogli otići „na inkanat“. Usp. Nikola Kustić, *Cakauski govor grada Paga s rječnikom*. Zagreb 2002., 185.

220 Usp. Cvitanić, „Obvezno pravo Splitskog statuta“, 176.

221 Šunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*, 247.

paškog društva, kao i činjenica da se javna dražba — čije je uređenje u Paškom statutu gotovo posve identično odredbama Šibenskog statuta²²² — nije u tom ambijentu posve udomila.

Na dražbi su se mogle prodavati pokretnine i nekretnine, dražba se morala obaviti javno i otvoreno pod trijemom ili na trgu jer inače nije stvarala obveze. Na dražbi su mogli sudjelovati samo Pažani kako bi se onemogućilo da stranci steknu imovinu na taj za vjerovnika povoljan, ali za dužnika opterećujući pa i stigmatizirajući način (IV, 32). Prodaju pokretnina općinski je glasnik oglašavao jednom dnevno kroz 15 dana na trgu ili pod trijemom (IV, 38). U slučaju prodaje nekretnina Statut je precizirao da oglašavanje treba obaviti tako da se osigura što širi krug zainteresiranih, to jest u doba kada je pod trijemom bilo najviše ljudi te nedjeljom u crkvi sv. Marije Velike pri misi. U to se doba — u nedjelju na trgu ili pod trijemom — dražba i provodila uz nazočnost suda, a o prodaji se „prema Statutu i običaju“ sastavljala javna isprava (IV, 34). Paška je dražba tako, za razliku od npr. javne dražbe u Vodnjanu koja je mogla trajati i više mjeseci²²³, bila kratka i učinkovita, što je išlo na ruku vjerovniku.²²⁴

Spomenuto je da su neke stvari bile isključene od prodaje javnom dražbom ili pak prodaja nije mogla ići na štetu nekih osoba. Tako se putem javne dražbe nisu mogle prodati općinske šume i drugi općinski posjedi jer su oni bili javno vlasništvo koje je neposredno služilo javnoj svrsi (*res publicae in publico usu*) te se prodaja takvih stvari mogla osporiti bez ograničenja roka. Jednako je vrijedilo i u slučaju prodaje na javnoj dražbi nekretnina crkava, samostana ili predmeta ubožnice izvršene bez posebnog dopuštenja dužda. Druga su se ograničenja u raspolaganju imovinom ticala nemogućnosti da se javnom dražbom prodaja obavi na štetu nekih osoba koje zbog posebnih razloga u nekom trenu nisu bile u mogućnosti raspolagati svojim vlasništvom. To se odnosilo na maloljetnika i slaboumnu osobu bez skrbnika te odsutnu osobu koji su u određenim rokovima po stjecanju punoljetnosti, povrata razuma, odnosno povratka u Pag mogli osporiti prodaju. Isto je vrijedilo i za ženu čiji je posjed prodao muž i koja je posjede mogla zatražiti za života muža te godinu dana nakon njegove smrti (IV, 35).

SOLARSTVO

Premda odredbe o solarstvu nemaju zasebnu pravnu prirodu, već su obveznopravnog karaktera, njihova važnost za pašku komunu opravdava posebno razmatranje. Mletačka Republika je od paških solana ubirala golema sredstva praktički bez ikakvog ulaganja. Prihodi vlasnika solana iz Paga i paške komune bili su nemjerljivo manji, ali su ipak neposredno i posredno doprinosili bogaćenju i razvoju komune.²²⁵ Proizvodnja soli i trgovina njome bila

222 Usp. Šibenski statut, IV, 49 — 55.

223 Lonza, „Vodnjanski statut u pravnom krajobrazu istarskoga kasnog srednjovjekovlja“, 144.

224 Usp. model dražbe iz Paga s npr. s javnom dražbom u Vodnjanu koja je mogla potrajati i više mjeseci i time išla na ruku dužniku.

Ibidem, 144.

225 Peričić, „Proizvodnja i prodaja paške soli“: 51, 52, 54; Čolak, „Proizvodnja i pomorska trgovina paškom soli“: 487.

je ključna gospodarska djelatnost u paškoj komuni, gospodarska osnova komune najviše zaslužna za njezino pojavljivanje na povijesnoj sceni, osnova njezina uzdizanja i prepoznatljivosti u široj okolini. Stoga je razumljivo da su odredbe o solarstvu našle svoje mjesto u Paškom statutu. Činjenica da te norme u Statutu nisu bile brojne i da one pokrivaju samo manji dio odnosa u solarstvu upućuje na razvijenost običajnog prava, kao i na to da je velik dio pitanja bio riješen propisima mletačke države. Proizvodnja soli je naime bila državni monopol u nadležnosti važnog mletačkog Ureda za sol (*Collegio del sal*) koji je iz monopolske pozicije s vlasnicima i radnicima sklapao desetogodišnje ugovore koji su uređivali niz pitanja vezanih uz proizvodnju soli i trgovinu njome.²²⁶ Pozornost koju su središnje mletačke vlasti poklanjale solarstvu vidljiva je i iz dodataka Statutu.²²⁷

Paška je solana bila daleko najveća od nekolicine preostalih na istočnoj obali Jadrana nakon što je većinu solana Venecija ugasila početkom 15. st. radi lakše gospodarske kontrole i suzbijanja krijumčarenja soli.²²⁸ Međutim, prema interesima vlasnika paških solana i solara mletačke su vlasti bile nedovoljno osjetljive. Tako su središnje vlasti po potrebi i sprječavale proširenje proizvodnje kako bi održale cijenu soli na tržištu, što je pak vodilo stagnaciji solarstva i nemotiviranosti radnika.²²⁹ Prema modelu raspodjele soli koji je postupno oblikovan od 15. st. do pred konac mletačke vladavine iz ukupne se berbe najprije odvajala određena količina namijenjena za potrebe franjevačkog samostana u starome Pagu te za plaćanje komunalnih službenika i pojedinih crkvi, dok je od preostale količine država po vrlo niskoj cijeni otkupila tri četvrtine uroda. Preostalu četvrtina uroda su po pola dijelili vlasnici i solari koji su je bez carine mogli izvesti i prodati po maksimiranim cijenama u emporije između Bakra i Obrovca i u druga trgovišta koja bi odobrile mletačke vlasti.²³⁰

Najveći je dio solana bio smješten pretežito uz istočni i manjim dijelom uz zapadni glineni obrub prostrane i plitke lagune iza današnjega grada Paga („Južna vala“), a manji broj ih se nalazio i u južnom morskom usjeku uz selo Dinjišku. Nije bila riječ o jedinstvenom kompleksu već o nizu malih solana. Svaka od solana sastojala se od bazena za kristalizaciju soli koji su bili u privatnom vlasništvu pojedinaca, crkvenih korporacija (osobito samostana) i komune, dok su bazeni za isparavanje bili zajednički.²³¹ Među vlasnicima solana u početku

226 Pederin, „Sporazum paških proizvođača soli“, 5 — 17; Ante Usmiani, „Paška solana i sol — proizvodnja i trgovina od 1797. do 1813. godine“, *Radovi Zavoda JAZU u Zadru* 29–30 (1983.): 161, 164.

227 Pozornost koju su središnje mletačke vlasti poklanjale proizvodnji paške soli vidljiva je iz nekoliko akata iz ožujka 1633. uvrštenih među dodatke u tiskanom izdanju Statuta. U njima dužd nalaže paškom knezu da poštuje odluku *Collegio del sal* da se Paškoj općini plaća četvrtina ubranih globa, onih koje su inače pripadale Mletačkoj Republici, u svrhu popravka paške luke radi prijevoza soli (P 5). Vijeće umoljenih, pak, naredilo je nadgledniku spremišta za sol da daje popraviti urušeni most preko Paške uvale kako bi se omogućio dolazak do solana (P 7). Građanski odjel Vijeća četrdesetorice usvojio je molbu Paške općine i naložio paškom knezu da poštuje utvrđeni red slanja soli i udjele pojedinih vlasnika i solara iz Paga na „skalū“, to jest na tržište soli u Obrovcu (P 8).

228 Peričić, „Proizvodnja i prodaja paške soli“: 48.

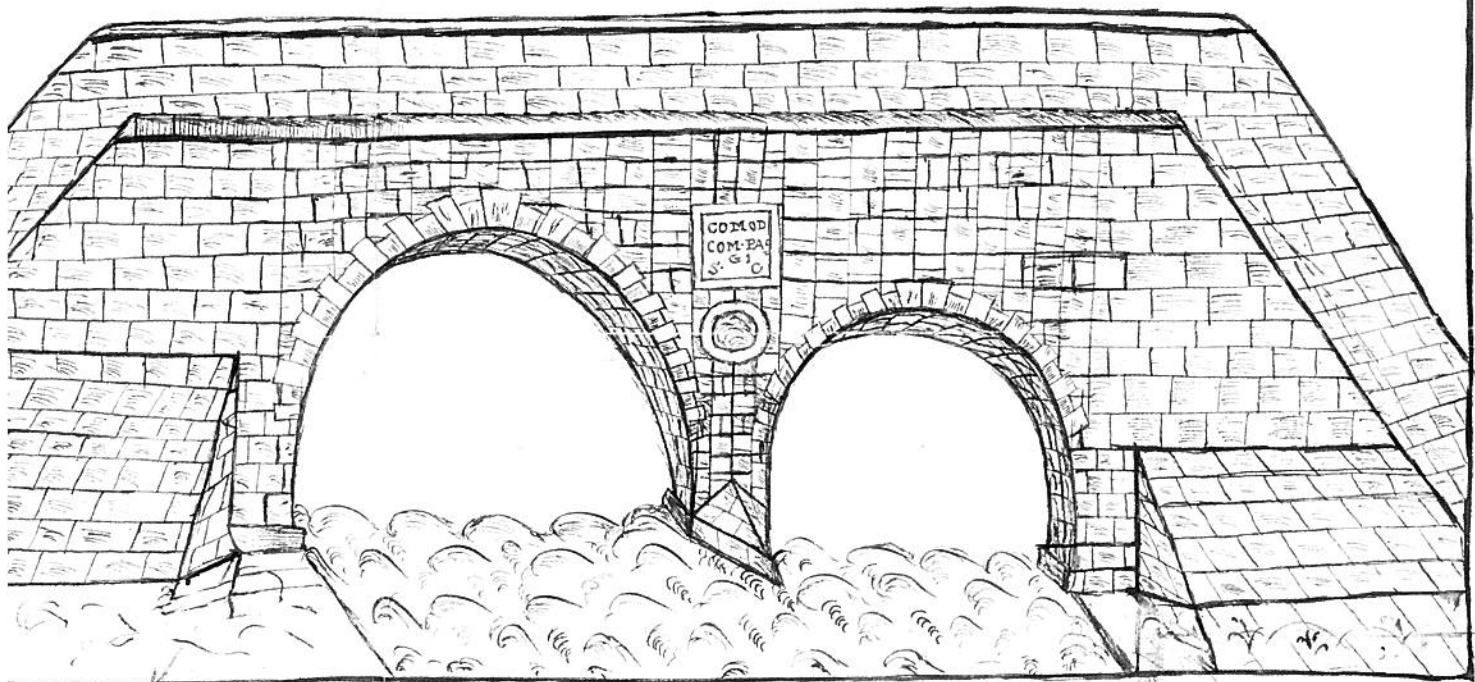
229 Raukar, „Komunalna društva“, 162 — 163; Usmiani, „Paška solana“: 161.

230 Čini se da su paški vlasnici i solari sol više prodavali zadarskim trgovcima u samome Pagu nego što su je sami izvozili. Paški su vlasnici najviše izvozili sol na „skelu“ u Obrovac. Pederin, *Mletačka uprava*, 143, 147; Raukar, „Komunalna društva“, 161; Usmiani, „Paška solana“: 164 — 165.

231 Usmiani, „Paška solana“: 154 — 156.

PONTE DI PAGO

Restaurato l'anno 1737

Gradski most u Pagu preko morskog prolaza prema solanama. Marko Lauro Ruić, *Notizie storiche della città di Pago*. Pag 1773., str. [1a], Znanstvena knjižnica u Zadru, 15876, Ms. 391.

su prevladavali Zadrani, ali je udio Pažana vjerojatno postupno rastao²³², što je sigurno po-
spješila i statutarna zabrana otuđivanja solana strancima (IV, 31). Promet solanama već i prije
Statuta bio je vrlo zamjetan.²³³ Na solanama su kao solari radili Pažani čije je glavno zanima-
nje bilo poljodjelstvo, ali im je zarada od solarstva bila važan izvor prihoda²³⁴, a kao solari bili
su oslobođeni i od tlake veslanja na galiji.²³⁵ Najmoprimci su se brinuli i o održavanju solina,
uključujući popločavanje dna i čišćenje kanala.²³⁶ Sakupljena sol ostavljala se na bazenima
dok se ne bi dobro ocijedila i tek bi se onda pohranjivala u skladišta koja su vlasnici solana
uzimali u najam, a čiji su kapaciteti u rodnim godinama bili premali.²³⁷

Vlasnik i solar sklapali su ugovor o najmu radne snage, ali statutarne odredbe upućuju na
pojavu odustajanja solara u slučaju kada je žetva soli kasnila te bi se poklopila s berbom grož-
đa. Problema je bilo i u odnosima s vlasnicima koji su bili stranci i nisu boravili na paškom
području u vrijeme žetve soli. Tako Statut u, čini se, novoj odredbi utvrđuje da solar može
odbiti rad na solani tijekom rujna, uz dozvolu vlasnika solane, odnosno, ako se vlasnik ne
nalazi na paškom području, uz dozvolu suda te uz vraćanje predujma (IV, 54 — 56). Iz te i
drugih odredaba vidljivo je da su radnici od vlasnika dobivali predujam u novcu ili žitu koji
im je osiguravao egzistenciju do završetka berbe i prodaje soli. Zanimljivo je da je u slučaju
vlasnikove tužbe na povrat predujma dovoljan dokaz predstavljala vlasnikova (privatna) pi-
sana zabilješka i prisega (IV, 6). Tako je u sudskom postupku u obzir uziman poslovni kredi-
bilitet, i danas uvelike prisutan u trgovačkom poslovanju i arbitražnom rješavanju sporova,
dok razmjerno kratak rok zastare prava na tužbu od mjesec dana od istupanja solara iz službe
upućuje na nepovjerenje prema onome koji se tek onda „sjetio“ podići tužbu. Ta odredba
ujedno upućuje na to da se rad solara smatrao teškim te je bio dobro plaćen (dijelom priroda
i novcem)²³⁸, ali, s druge strane, svrstavanje solara zajedno s pastirima, to jest najnižim druš-
tvenim slojem, u parnicama zbog duga ili povrata stvari upozorava na njihov nizak društveni
položaj (IV, 6).²³⁹

Sakupljena je sol bila suvlasništvo vlasnika i solara koji su dijelili i odgovornost. Kako bi se
osiguralo da interesi jedne strane ne pate zbog pasivnosti druge, Statut je propisao da je kod
soli koja bi i nakon rujna ostala nepodijeljena na bazenima svaka od strana mogla od suda za-

232 Uz Zadrane i Pažane kao vlasnike solana vrela do 15. st. manjim dijelom bilježe i strance, osobito Rabljane. Čolak, „Proizvodnja i pomorska trgovina paškom soli“: 488, 489, 495, 496; Peričić, „Proizvodnja i prodaja paške soli“: 47, 48, 49 — 50; Raukar, „Zadarska trgovina solju u XIV. i XV. stoljeću“, 340.

233 Vrela iz 14. st. pokazuju da se paške solane prodaju, odnosno kupuju, daju u zakup, prodaju na dražbi, zamjenjuju, daruju i oporučuju. Najmanje ima darivanja solina crkvama i samostanima, posebno od strane Pažana, vrlo su česte oporuke, a o solanama su tekli i sudski sporovi. Zanimljivo je da se 1345. paška komuna obratila Veneciji s optužbom protiv Vučine de Matafara, bivšeg paškog kneza postavljenog iz Zadra, zbog zauzimanja nekih solana u vlasništvu komune, ali je Venecija uputila Pažane na zadarski sud, a ako tamo ne bi riješili spor, da se ponovno obrate mletačkoj vladi. Čolak, „Proizvodnja i pomorska trgovina paškom soli“: 494.

234 Peričić, „Proizvodnja i prodaja paške soli“: 52.

235 Pederin, *Mletačka uprava*, 147.

236 Peričić, „Proizvodnja i prodaja paške soli“: 52.

237 Skladišta soli nalazila su se uz sjeverni pristup do starog Paga, u blizini crkve sv. Križa te u blizini dominikanskog samostana nepoznate lokacije. Granić, „Bilješke iz povijesti i topografije Staroga Grada na Pagu“, 31, 35. Do konca mletačkog razdoblja su pak uz novi Pag sagrađena tri skladišta koja su mogla primiti do 7.800 modija soli (oko 644 tone), što nije bilo dovoljno za posebno rodne godine. Usmiani, „Paška solana“: 164.

238 Čolak, „Proizvodnja i pomorska trgovina paškom soli“: 505.

239 *Ibidem*: 504.

tražiti dozvolu da utvrdi ukupnu količinu soli i iz nje izdvoji svoj dio, čime je odgovornost za preostali dio ostajala drugoj strani (IV, 57). Samo sakupljanje soli moralo se, pod prijetnjom novčane kazne, odvijati uz suglasnost obiju strana (IV, 53) kako bi se onemogućila prijevara vezana uz sakupljenu količinu. Sačuvani ugovori svjedoče da su solari svoj dio soli znali prodati vlasniku solane, ali nije jasno koliko je ta praksa bila raširena.²⁴⁰

Pri skladištenju soli često je dolazilo do nesporazuma između vlasnika skladišta i zakupnika zbog čega je Statut maksimirao iznos zakupa. Uskladištena sol morala se isprazniti najkasnije do Vele Gospe jer se inače smatralo da se zakup produljuje i na sljedeću godinu. Količina soli utvrđivala se procjenom, a zakup plaćao rentno, s time da se manje ili više plaćeni iznos namirivao nakon vaganja uskladištene soli (III, 22). Zakup se sklapao načelno na godinu dana, ali ako bi zakupoprimalac i prije toga ispraznio dio ili cijelu količinu uskladištene soli, vlasnik skladišta slobodno je mogao raspolagati ispražnjenim prostorom i unatoč već plaćenom godišnjem zakupu (III, 23). Osim racionalnog iskorištavanja važnog i nedostajućeg skladišnog prostora vjerojatna je svrha takve norme bila i onemogućavanje davanja prostora u podzakup.

Čini se da se sol izvozila i preko vanjske luke Kremenac (VI, 37) koja je služila i za iskrcaj i trgovanje namirnicama (VI, 48). Ta je luka bila pogodno smještena na ulazu u pašku lagunu na mjestu na kojemu će ubrzo iznići novi grad Pag, a u blizini biti sagrađeni veliki magazini soli.²⁴¹ Paškom solju nije se trgovalo na samom Pagu, gdje je vjerojatno većina stanovnika sama proizvodila sol za svoje potrebe²⁴², već se paška sol izvozila duž obiju obala Jadrana.²⁴³ Čini se da su kao izvoznici prevladavali Zadranici, iako se njihov udio smanjio u prvoj polovici 15. stoljeća, dok paški proizvođači nisu imali dovoljno sredstava za izvozne poduhvate te su manje količine soli uglavnom prodavali strancima u samome Pagu.²⁴⁴ Ipak, bilježe se i Pažani koji su izvozili sol, a o razvijenosti trgovine solju svjedoči i činjenica da su u 14. st. u Pagu kao stalni stanovnici živjela i dvojica Firentinaca koji su pašku sol izvozili na talijansku obalu i u Kotor.²⁴⁵ Komunalna vlast štitila je paške proizvođače i oštro sankcionirala nepoštovanje kupoprodajnog ugovora pa je izvoz soli bez prethodne isplate pune cijene sankcioniran globom u visini četvrtine vrijednosti cijene (I, 37).

240 Raukar, „Zadarska trgovina solju“, 339.

241 Karavanić navodi (uglavnom s pozivom na Ruića) da je novi Pag podignut na rtu sv. Jakova „koji se nazivao i Kremenac“ (Karavanić, *Grada za povijest grada i otoka Paga*, 161, 164. Da se na tom mjestu i prije novog Paga mogla razviti vanjska gradska luka, posve je razumljivo jer je ona dostupnija i većim brodovima koji su vjerojatno imali problema s plovidbom do starog Paga kroz plovni put prokopan kroz plitku lagunu („fuža“) koji se povremeno morao održavati. Na tom se mjestu ulaz u lagunu kroz uska vrata zatvarao lancem postavljenim 1382. i maknutim 1519. kada je sagrađen drveni most. Iznesene podatke v. u Suić, *Pag*, 55, 56.; Granić, „Bilješke iz povijesti i topografije Staroga Grada na Pagu“: 243; Usmiani, „Paška solana“: 158, 159.

242 Čolak, „Proizvodnja i pomorska trgovina paškom soli“: 498.

243 Raukar, „Zadarska trgovina solju“, 343, 348.

244 Ipak, bilježe se i rijetki paški izvoznici soli, npr. Belota Marojević 1385. Raukar, „Zadarska trgovina solju“, 329, 337, 340.

245 Radi usporedbe iznosimo podatak da je u prvoj polovici 14. st. u Zadru boravilo osam Firentinaca, a u drugoj polovici 32 Firentinca. Tomislav Raukar, „Firentinci u Dalmaciji u XIV. stoljeću“ u Raukar, *Studije o Dalmaciji*, 57, 58.

Krađa soli bila je redovita pojava jer su zbog visoke vrijednosti soli već i male količine koje bi, na primjer, stale u vreću bile vrijedne truda²⁴⁶, pa treba pretpostaviti da su se takvi kazneni predmeti često pojavljivali pred knezom (KS 7). Vrlo je razvijeno bilo i krijumčarenje soli²⁴⁷ u čije je suzbijanje Mletačka Republika ulagala posebne napore.²⁴⁸ No, postupak i sankcije u slučaju krijumčarenja očito su bili vrlo dobro poznati jer Statut o krijumčarenju sadržava samo jednu odredbu koja upućuje na to da se prema optuženiku za krijumčarenje soli moglo primijeniti mučenje (KS 21). Takva mjera dodatno upozorava na važnost koja je pridavana proizvodnji i trgovini solju.

POLJODJELSTVO

Na Pagu je, kao i na drugim područjima u to doba, bilo uobičajeno da obrađivač koji uzme u zakup obradivo zemljište zadrži dio priroda za sebe, dok je dio bio dužan dati vlasniku zemljišta na ime zakupnine. Na taj je način i vlasnik zemljišta postao ovisan o zalaganju i uspješnosti rada obrađivača. Zbog toga su dalmatinski statuti uredili dužnosti obrađivača, a vlasniku dali snažne pravne instrumente prisile prema obrađivaču, što je i bitno obilježje odnosa u poljodjelstvu na širem dalmatinskom području, kao i na Pagu.²⁴⁹

U odredbama Paškog statuta moguće je prepoznati klasične srednjovjekovne institute važne u obradi zemljišta i to emfiteuzu, zakup i težački odnos.²⁵⁰ Zanimljivo je da Statut više pozornosti posvećuje uređenju zakupa zemljišta i težaštini, što može značiti i da je emfiteuza u doba nastanka Statuta bila manje zastupljena.

Već smo iznijeli da se u Paškom statutu emfiteuza može prepoznati u sporednom uglavku o pravu vlasnika zemlje da otkupi vinograd ili kuću koje je druga osoba uz njegov pristanak sagradila na njegovu zemljištu (III, 41), kao i u ovlaštenju vlasnika zemljišta da nakon uzastopnog obrađivačeva zapuštanja vinograda može preuzeti vlasništvo nad (obrađivačevim) vinogradom (VI, 57).²⁵¹

246 Tako su početkom 19. st. najveći problem bila noćna „zalijetanja“ stanovnika otoka Vira te mještana Privlake koji bi doplovili do luke Košljun i pješke dolazili do solnih bazena na drugoj strani brda na kojima se sušila sol koju su odnosili unatoč stražama oko solana. Posve je moguće da je bila riječ o proslijeđenoj „tradiciji“ iz ranijih vremena. Količine koje su ti kradljivci mogli odnijeti svakako nisu bile velike pa to rječito govori o vrijednosti soli i vjerojatnosti da su paški solari još lakše mogli preuzeti pokoji kilogram. Usp. Usmiani, „Paška solana“: 174.

247 Krijumčarenje se odvijalo potajnim iznošenjem soli iz skladišta, zakapanjem soli i, kao i pri prijevozu soli, brodovima koji bi na putu za neko kontrolirano tržište soli, na primjer u Obrovcu, znali skrenuti u neko usputno podvelebitsko pristanište. Zbog sprječavanja krijumčarenja naoružani su brodovi patrolirali oko Paga i na ušću Zrmanje. Čolak, „Proizvodnja i pomorska trgovina paškom soli“: 501; Šunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*, 230.

248 Pederin, *Mletačka uprava*, 121, 138; Peričić, „Proizvodnja i trgovina paškom soli“: 49.

249 Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo — stvarna prava*, 102.

250 Prikaz stajališta i raspravu o tipologiji oblika uređenja poljodjelskih odnosa na dalmatinskom prostoru u srednjem vijeku v. u *Ibidem*, 93 — 103.

251 Iz Paškog statuta VI, 57 vidljivo je da vlasnik zemljišta dobiva pravo na oduzimanje vinograda nakon druge godine zapuštanja. Time je Paški statut odstupio od trogodišnjeg roka uobičajenog za emfiteuzu koji se na primjer pojavljuje u Zadarskom (III, 86) i Šibenskom statutu (VI, 70). V. i Beuc, „Statut zadarske komune“: 623.

Zakup obradivog zemljišta u Statutu se pojavljuje kao preuzimanje na obradu već nasadenog zemljišta uz davanje određenog dijela priroda vlasniku. Zakupu zemljišta je u Statutu posvećena najveća pozornost, što možda znači i da je to bio najrašireniji oblik odnosa u poljoprivredi. Zapravo je tu riječ o specifičnom zakupu s elementima ortačkog odnosa²⁵² s obzirom na to da visina zakupa nije određena fiksno, već prema udjelu plodova koji je bio nesiguran za obje ugovorne stranke. Prema Paškom statutu zakup je na određeni rok mogla zaključiti svaka osoba bez obzira na položaj, spol ili životnu dob uz obvezu na marljivu obradu i orezivanje u ožujku te okopavanje u travnju i svibnju iz čega se vidi da su predmet zakupa u pravilu bili vinogradi. Ugovorena nagrada za rad sastojala se od polovice ili druge određene količine priroda (IV, 67). Ako bi zakupac zemlju okopao samo jedanput, vlasniku je trebala pripasti polovica vina od te godine, a sve proizvedeno vino ako zakupac uopće ne bi okopao vinograd (VI, 57). Zakupnik pak nije smio obrati vinograd bez izričitog dopuštenja vlasnika (VI, 58), čime se osiguravala realna procjena uroda i visine davanja vlasniku. Čini se da je zakupnik imao pravo na provođenje poboljšica koje su išle isključivo u njegovu korist, a po isteku zakupa vlasnik mu je te poboljšice bio dužan nadoknaditi. Naknada vlasniku u praksi se uvijek davala u naturi i donosila mu se u kuću.²⁵³

Uz očiti interes političke i gospodarske elite u takvoj je prinudi ipak vidljiv i interes javnog poretka za nesmetano odvijanje poljodjelstva važnog za gospodarstvo komune, pa i prehranu stanovništva. Taj se razlog pokazao na drugoj strani kroz izričitu zabranu da se tijekom trajanja sudskog spora zbog obrađivanja vinograda ili drugih zemljišta posjedniku onemogućí obrađivanje. Nakon završetka parnice jedan dio prinosa trebao je pripasti dotadašnjem posjedniku na ime obrade, a preostali dio onome kome je dosuđen posjed (IV, 8, 9).

Treći tip odnosa koji se može identificirati u Paškom statutu je težački odnos, to jest najamna pogodba o radu. Nju je s težakom mogao sklopiti vlasnik, a obveza težaka bila je određena po danima. Interes javnog poretka da se zemlja obrađuje i ne zapusti vidi se i u propisivanju kazne za slučaj težakova nedolaska na rad — u tom je slučaju težak bio dužan platiti kaznu u visini dogovorenog iznosa naknade po danu ili pravedne naknade težaku jer se moralo računati da vlasnik u tom slučaju treba uzeti drugog težaka. Taj je spor zbog hitnosti sudio pojedinac, to jest knez ili justicijar (VI, 39). U slučaju propuštanja da posao obavi prema ugovoru, težak je osuđivan na novčane kazne, a sud ga je globama trebao prisiliti da završi posao (VI, 22).

Proizvodnja vina bila je od velike važnosti za paško gospodarstvo jer je vinogradarstvo bilo vrlo rašireno. Zbog toga je prodaju vina na Pagu Statut štitio od vanjske konkurencije (VI, 52) te propisao kazne koje su imale svrhu zaštite uzgoja vinove loze. Tako je na primjer Statut kumulativno propisao novčanu globu i obvezu naknade štete koju su trebali platiti oni koji su neovlašteno prošli preko vinograda (V, 27), dok su pudari koji su čuvali vinograde bili dužni gospodaru nadoknaditi štetu koju su počinili sami ili koja je nastala njihovim propu-

252 Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo — stvarna prava*, 98 — 99.

253 Karavanić, *Grada za povijest grada i otoka Paga*, 242 — 243, 247 — 249.

stom. Kazna propisana za pudara (globa od pet libara, odnosno šibanje) upućuje na težinu tog prekršaja, odnosno važnost zaštićenog dobra (VI, 26). Zaštićena su bila i druga zemljišta te su pastiri bili dužni paziti da prilikom vođenja marve na vodu ne dođe do štete na ograđenim posjedima — ali posjednik koji nije podigao ogradu nije imao pravo na naknadu štete (VI, 38).

Posebnim je inkriminacijama Statut štitio zemljoposjed u doba dozrijevanja odgovarajućih kultura (žita i vinograda). Tako je bilo dopušteno ubiti tuđu životinju koja bi u to doba bila zatečena u vinogradu ili žitnom usjevu (VI, 9, 10), tijekom dozrijevanja grožđa svi psi izvan grada morali su biti držani na lancu kako ne bi nanosili štetu u vinogradima (V, 24), a inkriminirana je i poljska krađa, to jest neovlašteno branje plodova u tuđem vinogradu, vrtu ili voćnjaku (VI, 30).

Zaštita općinske imovine vidljiva je u inkriminiranju i visokoj novčanoj kazni od 25 libara za zaposjedanje općinskog zemljišta (VI, 56), zabrani sječe drva u općinskoj šumi na lokaciji Svete Marije Magdalene (na današnjem lokalitetu Dubrava) i općinskoj šumi kod sela Vlašići (VI, 28, 29) te zabrani ispaše u općinskim gajevima (I, 11; VI, 11).

STOČARSTVO

Stočarstvo je također bilo od iznimne važnosti za paško gospodarstvo te i toj grani Statut posvećuje veliku pozornost. Statutarni propisi pretežito uređuju davanje sitne stoke na čuvanje pastirima koji za taj posao imaju pravo na podjelu dobiti ili pak na nagradu (VI, 66). Dokaz o sklopljenom poslu i o utvrđenom broju grla bio je, sukladno običajnom pravu, raboš, to jest drvena daščica s urezanim znakovima (IV, 58)²⁵⁴, a formulacije i dikcija pojedinih odredaba upućuju na općenito jaku prisutnost običajnog prava.

Paški je statut poznao ortački ugovor između vlasnika životinja i pastira (IV, 60) te ugovor o čuvanju (ostavi) kojim treća stranka preuzima na čuvanje agresivne pastirove životinje (IV, 63 — 64). Svrha, to jest *causa* ortačkog ugovora bila je podjela dobiti od životinja (iz Statuta je vidljivo da je bila riječ o ovcama) između vlasnika i pastira, to jest podjela okota tih životinja, mesa, vune, sira i mlijeka (IV, 60), dok je kod ugovora o čuvanju *causa* bila držanje preuzetih grla do određenog vremena.

Ortački ugovor između vlasnika ovaca i pastira vjerojatno je imao dva faktična oblika. Jedan, koji Statut izričito uređuje, bio je predaja ovaca pastiru radi čuvanja u njegovu toru (IV, 63). Takav je pastir obično imao svoje malo stado koje mu nije dostajalo za njegove potrebe pa

254 Raboš ili rovaš bio je daščica na koju su se urezivali znakovi. Mogao je služiti kao podsjetnik, ali i kao dokaz sklopljene dvostrane obveze u kojem se slučaju daščica rascijepila na dva dijela preko kojih su prelazili urezani znakovi, a svaka je stranka uzimala svoj dio. Novi su se znakovi mogli urezati samo ponovnim spajanjem tih dvaju dijelova. „Raboš“, PE, 1361.

je prihvaćao na čuvanje i stoku drugih, imućnijih vlasnika uz podjelu dobiti od ovaca. Ako je taj pastir u svojem toru imao svoje jarce i ovnove, to jest životinje agresivne prirode, bio ih je dužan predati na čuvanje trećemu kako one ne bi nanijele štetu preuzetoj stoci jer je u suprotnom odgovarao za štetu koju bi takva grla počinila. S tim trećim čuvarom pastir je sklapao poseban ugovor o čuvanju (ostavi) za koji je Statut propisao visinu naknade (IV, 63) te obvezu čuvara da ovce „dobro i brižno“ čuva. U slučaju propusta takve dužne pažnje čuvar je odgovarao za svako izgubljeno grlo osim zbog uginuća (IV, 64). Činjenica da je Statut taj oblik ugovora izričito uredio vjerojatno upućuje na to da je on bio manje uobičajen.

Druga faktična situacija na koju se ugovor mogao odnositi sigurno je bilo čuvanje ovaca na zemljištu vlasnika ovaca, odnosno u njegovu toru. Takva situacija, koja je vjerojatno bila uobičajenija, u Statutu nije izričito predviđena, ali su se na nju vjerojatno odnosile ostale odredbe o čuvanju ovaca koje su bile zajedničke za obje situacije. Tako Statut propisuje godišnju plaću pastira u vidu dijelova koji mu pripadaju od okota, vune, sira i mlijeka (IV, 60) te podjelu mesa „prema običaju“ kod životinja uginulih slučajem (IV, 62). No, utvrđena je i odgovornost pastira u slučaju gubitka stoke (IV, 59), kao i pravo vlasnika na sudsku zaštitu u slučaju prijevare pastira glede dobiti, odnosno glede samih živina (VI, 21). Ograničenja u svezi s raskidom ugovora štite obje stranke jer je svaka stranka mogla raskinuti ugovor, ali uz obveznu najavu najmanje šest mjeseci unaprijed te uz uvjet da raskid ne pada u lipnju (IV, 65). Šestomjesečna odgoda omogućivala je vlasniku da u međuvremenu pronade drugog pastira dok je pastiru, gospodarski slabijoj i obično siromašnoj strani egzistencijalno ovisnoj o takvu poslu, omogućivala da preuzme drugo stado na čuvanje dok se zbog bioloških ciklusa dobit (vuna, sir, meso) dijelila u lipnju. Uostalom, iz svjedočanstava mještana Paga vidljivo je da su se obje vrste ugovora na Pagu održale do duboko u 20. stoljeće do kada su za njih, čini se, vrijedila vrlo slična pravila.

Vjerojatno je postojao i čisti najam stoke na kojega upućuju već i starija vrela, ali se on u Statutu ne spominje.²⁵⁵

Zanimljive su i odredbe Statuta o odgovornosti za štetu koju počine životinje. Iako u Paškom statutu kao novijem propisu arhaično načelo o odgovornosti životinje za štetu nije prisutno, njegovi se tragovi ipak naziru u formulaciji o pravu oštećenika da tužbu podnese protiv životinje (VI, 3). Iz sadržaja većine odredaba koje se odnose na štete koje na polju počine životinje (VI, 3 — 6) vidljivo je da nije riječ o noksalnoj odgovornosti, već vjerojatno o tipu tužbe *lex Aquilia de damno* koja pretpostavlja i krivnju vlasnika, uključujući i svaki oblik nepažnje.²⁵⁶ No, u Statutu se može pronaći i trag noksalne odgovornosti, i to u pravu vlasnika obrađenog zemljišta da svinju zatečenu na svojem posjedu u vrijeme žetve ubije te preuzme polovicu mesa, a drugu preda Općini (VI, 10), što je možda bio odraz

255 Pažanin Pribidrug Belotić je 1289. od jednog zadarskoga građanina u najam uzeo sto grla sitne stoke na tri godine za 10 libri godišnje. Čolak, „Proizvodnja i pomorska trgovina paškom soli“: 507.

256 Usp. Milivoje M. Andrejević, *Odgovornost za štetu koju pričinu životinja*. Beograd 1969., 39 — 41; Milena Polojac, *Actio de pauperie and liability for damage caused by animals in Roman law*. Beograd 2003., 171 — 180.

noxae dare iz *actio de pauperie* poznate još od rimskog Zakonika XII ploča²⁵⁷, a možda ipak odraz običajnog prava.²⁵⁸

Vlasnik imanja kojemu je stoka nanijela štetu mogao je podići tužbu protiv vlasnika stoke u prekluzivnom roku od osam dana od saznanja. Kratak rok osiguravao je kvalitetan dokazni postupak jer su sjećanja bila svježija, a činjenice na mjestu događaja vidljive. Šteta i uzrok smatrali su se dokazanim na temelju iskaza vlasnika danog uz prisegu ili na temelju iskaza vjerodostojnog svjedoka. Ako vlasniku nije bilo poznato čije su životinje nanijele štetu, tužbu je mogao podnijeti „po bližini“, to jest protiv najbližeg tora čiji je vlasnik morao nadoknaditi štetu ili dokazati nevinost upućujući na pravog počinitelja (VI, 3). Ta je odredba zanimljiva jer počiva na presumpciji krivnje vlasnika tora, koja je shvatljiva uzme li se u obzir način čuvanja ovaca (u toru) i dužna pozornost pastira te olakšano saznanje o činjenicama u maloj zajednici.²⁵⁹ Novčana kazna koja se trebala platiti Općini i vlasniku posjeda u stvari je imala karakter naknade štete, što je vidljivo iz činjenice da je vlasnik umjesto primitka navedenog iznosa mogao tražiti procjenu štete (VI, 4).

Uz zalaženje stoke na obrađeno zemljište vezan je i jedan od rijetkih slučajeva Statutom dopuštene samopomoći. Naime, vlasnik obrađenog zemljišta koji je na njemu zatekao neko grlo krupne stoke (konj, magarac, govedo) nepoznata vlasnika mogao je životinju dovesti u grad i vezati je na trgu. Očita je svrha te odredbe bila da se pronađe odgovorni vlasnik koji je bio dužan platiti globu ili nadoknaditi štetu vlasniku. No, ako je oštećenik znao čija je životinja, nije ju smio uhvatiti već je trebao podići tužbu protiv njezina vlasnika (VI, 5).

Sigurno je običajnog pravnog porijekla odredba prenijeta iz Šibenskog statuta²⁶⁰ o ozljeđivanju ili usmrćenju životinje napadom druge životinje prilikom napasanja ili gonjenja na ispašu. Prema Statutu vlasnik životinje koja je napala drugu životinju bio je odgovoran jedino ako je prethodno bio izričito upozoren da tu životinju izdvoji iz stada (VI, 19).²⁶¹

Čudno je da Statut ne govori ništa o krađama (sitne) stoke koje su u području koje je njome bilo vrlo bogato morale biti vrlo česte. Najvjerojatniji je razlog da je bila riječ o „konvencionalnim“ situacijama uređenima svima poznatim običajnim pravom pa nije, na primjer, bilo potrebe preuzeti odgovarajuću normu iz Šibenskog statuta.²⁶² Umjesto toga prisutna su rješenja „nekonvencionalnih“ situacija kroz propise središnjih vlasti koji su uredili pita-

257 Andrejević, *Odgovornost za štetu*, 38 — 39; Marijan Horvat, *Rimsko pravo*. Zagreb 1977. (9. izd.), 300. Rimski su pravници nakon dulje rasprave svinju na koncu ubrojili u stoku pa su se utoliko i odredbe o odgovornosti stoke odnosile i na svinje. Polojac, *Actio de pauperie*, 22.

258 Cvitanić izričito isključuje utjecaj rimskog prava na normu Poljičkog statuta o oslobađanju od odgovornosti za štetu vlasnika koji životinju koja je počinila štetu preda oštećeniku. Antun Cvitanić, „Neka razmišljanja o starosti odredaba Poljičkog statuta“ u Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, 341.

259 Takva se presumirana odgovornost u sličnim oblicima može naći i u drugim statutima, npr. u Šibenskom statutu (VI, 102), kao i u Koparskom, Porečkom i Novigradskom statutu, a sličan je i tip odgovornosti „bližike“ u Dubrovačkom statutu. Usp. Lonza, *Pod plaštem pravde*, 129; Margetić, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo — obvezno pravo*, 95 — 96.

260 Usp. Šibenski statut, VI, 106.

261 Običajna prava, npr. albansko običajno pravo, razrađuju slične situacije (Andrejević, *Odgovornost za štetu*, 34), za razliku od *actio de pauperie* rimskoga prava čija je svrha upravo u podizanju tužbe protiv vlasnika životinje koja je spontano i *contra naturam suam* napala drugu životinju. Polojac, *Actio der pauperie*, 36 — 37.

262 Usp. Šibenski statut, VI, 98.

nja krađa sitne stoke na području susjednih sjevernojadranskih otočkih komuna te između pripadnika paške i rapske komune (P 1; P 3), o čemu detaljnije govorimo u nastavku. Čini se da je problem bio i oduzimanje ovaca za prehranu mornara na naoružanim brodovima koje je Kazneni statut iz 1462. načelno zabranio, uz iznimku ako je bila riječ o prehrani posade naoružane brodice na službenom zadatku (KS 9). No, generalni providur Dalmacije 1621. strogo je zabranio vojnim posadama da oduzimaju ovce te odredio da meso nabavljaju u klaonicama i mesnicama po zajamčenim cijenama (P 12).

TRGOVINA

Statut je pozornost posvetio i trgovini te postavio neke pretpostavke za obavljanje te djelatnosti, a posebice je uredio trgovinu solju, vinom, namirnicama, ribom i stokom.

Statut nije propisao uvjete za obavljanje trgovačke djelatnosti, ali je postavio ograničenje za udane žene koje su, zacijelo zbog zaštite obiteljske imovine od ženske „lakomislenosti“, morale imati dozvolu muža za svaki trgovački ugovor (IV, 7). Dobit ostvarena trgovačkim poslom bila je naplativa jedino u gotovini ili pokretninama, a izričito je isključena naplata putem uvođenja u vlasništvo nekretnina u slučaju duga nastalog neispunjenjem ugovora o kupoprodaji, ugovora o najamnom radu ili trgovačkog ugovora (IV, 15). Nekretnine su u srednjem vijeku bile osnova egzistencije koju je trebalo zaštititi, a to je uostalom bio i poticaj za trgovačku djelatnost koja je uvijek skopčana s rizikom koji bi s mogućnošću zapljena nekretnina postao preopasan. U trgovačkim je predmetima sudio knez po skraćenom postupku (D 6), čime se osiguravala ekspeditivnost i fleksibilnost važna za trgovačke poslove.

Trgovina solju u Pagu, o čemu smo prethodno govorili, svakako je bila daleko najvažniji dio trgovačkog prometa koji je u pogledu ostalih proizvoda bio znatno slabije razvijen i uglavnom vezan uz najbližu okolicu, susjedno kopno i otoke. Uz lokalne uvjetovanosti velik udio u ograničenim dosezima paške trgovine sigurno je imala i mletačka politika koja je različitim mjerama kolonijalne prirode općenito težila bitno ograničiti razvoj trgovine u dalmatinskim gradovima.²⁶³ Ipak, na Pagu se uvozila i izvozila i druga potrebna roba te obavljala svakodnevna prodaja različitih namirnica stanovnicima grada. Već sama činjenica da su među komunalnim službenicima postojala četiri trgovačka posrednika zadužena za nadzor prodaje soli, sukna i čohe Pažana strancima svjedoči o izvozu tih proizvoda te o važnosti te trgovine za paško gospodarstvo. Poblize uređenje nadležnosti tih službenika upućuje i na to da su Pažani pokušavali izigrati njihov nadzor tako da su uz pribavljenu izvoznu dozvolu (očito na svoje ime) prekrcavali i preprodavali spomenutu robu strancima izvan užega gradskog

²⁶³ Beuc, „Osorska komuna“: 55 — 56.

područja u pristaništima sv. Nikole i sv. Katarine.²⁶⁴ Statut je tome doskočio propisujući da se u takvim slučajevima daće plaćaju naknadno (I, 9). Navedena odredba ujedno upućuje na to da ni u drugim privrednim granama, kao ni u solarstvu, sami Pažani nisu jače razvili izvozno poduzetništvo, već su svoje proizvode prodavali vanjskim trgovcima u samome Pagu.²⁶⁵

Međutim, važniji dio odredaba koje uređuju trgovačku djelatnost odnosio se na ograničenja trgovine namirnicama koje su nedostajale u komuni čija autarkična privreda i siromašno tlo nisu osiguravali njihovu dovoljnu proizvodnju. Osiguranju potreba stanovništva komune služila je opća zabrana izvoza namirnica s Paga bez posebne dozvole kneza (VI, 44), zabrana kupovanja dovezenih namirnica na veliko, to jest u špekulativne svrhe (VI, 48), kao i zabrana povećavanja cijena namirnica (VI, 49). K tome je u situaciji ugroženosti ljudskih života knez mogao narediti da brod koji je u provozu zastao u nekom od paških pristaništa dođe u pašku luku i u luci po tržišnim cijenama proda namirnice koje je prevezio (VI, 45). Na Pagu su se proizvodile nedovoljne količine žita i ulja²⁶⁶, a važnost koja se pridavala osiguranju opskrbe tim namirnicama odrazila se i u statutarnim normama (VI, 45, 48).²⁶⁷ Sličnu je svrhu imala i zabrana izvoza riba (VI, 59).²⁶⁸

Protekcionišću su prirodu pak imala ograničenja vezana uz trgovinu vinom kao jednim od rijetkih izvoznih proizvoda²⁶⁹ te je svrha tih ograničenja bila zaštita paških proizvođača od izvanjske konkurencije. Tome je služila zabrana točenja stranog vina, dok je u prodaji još bilo paškog vina, za što je bila predviđena visoka novčana kazna i oduzimanje vina (VI, 52). Paškim se vinom smatralo ono koje je imao građanin, stalni stanovnik Paga ili stanovnici paških sela iz vlastitih vinograda, kao i iz vinograda izvan paškog područja, te vino koje bi imao stranac iz vinograda u paškom kotaru (VI, 53). Ako je uvoz vina u pojedinom slučaju bio dopušten, uvoznici su bili dužni platiti daću na vino po prispjeću u pašku luku kao i u slučaju dopreme na područje od pristaništa sv. Nikole od Skalnice²⁷⁰ pa prema Pagu (time je bio obuhvaćen praktički cijeli Paški zaljev) uz prijetnju kazne u visini dvostruke daće i oduzimanja četvrtine vina (VI, 46, 55). Uz vino se iz Paga izvozila i rakija, ocat, vuna i sir, a u 18. st. i soljena riba i na sve se te proizvode plaćala izvozna daća, premda o tome Statut ne govori.²⁷¹

264 Pristanište sv. Nikole spomenuto u gornjoj odredbi vjerojatno se nalazilo na sjevernom dijelu današnjeg grada Paga na kojem je danas lukobran sa svjetionikom, a nekada je bilo trajektno pristanište. Taj je položaj i danas izvrsno zaklonište pred burom, a u ono se doba ispod današnjeg lukobrana nalazila duboka uvala plićega dna. Crkvice sv. Nikole srušena je polovicom 19. st. Petstotinjak metara sjevernije na području Bašaca nalazi se široka uvala sv. Katarine (danas se samo naziru ostaci istoimene crkvice). Obje su lokacije ucrtane u karti Paške uvale koju je 1808. izradio inženjer Frane Zavoreo i koja se čuva u Državnom arhivu u Zadru, *Mape Grimani*, br. 295, dok je njezin pretisak objavljen u Granić, *Svetište Gospe od Staroga Grada na Pagu*.

265 Čolak navodi da su Pažani uglavnom manjim brodovima prevozili do susjednih otoka i kopna vlastite poljodjelske proizvode, a samo iznimno tuđu robu. Nikola Čolak, „Pomorstvo otoka Paga krajem mletačke uprave“ u *Pomorski zbornik* 13 (1975.): 307.

266 Karavanić, *Grada za povijest grada i otoka Paga*, 227 — 229. Valja reći da su žitom oskudijevale sve dalmatinske komune koje su ga uvozile iz zaleđa. Pederin, *Mletačka uprava*, 9; Tomislav Raukar, „Dalmatinski grad i selo u kasnom srednjem vijeku“ u Raukar, *Studije o Dalmaciji*, 38.

267 Čolak, „Pomorstvo otoka Paga“: 313.

268 *Ibidem*

269 Šime Peričić, „Ekonomsko u djelu Marka Laura Ruića“, *Rad Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 49 (2007.): 442.

270 Crkva sv. Nikole od Skalnice (Škanice, prema nekadašnjem nazivu te uvale) danas su poznati kao crkva i uvala sv. Nikole, a nalazi se odmah ispod rta sv. Nikole (Mikule) na ulazu u Paški zaljev. Oštarić, „Srednjovjekovna topografija i toponimija otoka Paga“, 67 — 68.

271 Čolak, „Pomorstvo otoka Paga“: 308 — 309, 314.

Kvalitetnoj i poštenoj opskrbi građana služile su odredbe o kažnjavanju onih koji su držali lažne mjere za vino, žitarice i sol i tako varali kupce (VI, 36), odredbe o kažnjivosti patvorenja robe koju je trebalo javno spaliti na trgu (VI, 43) te odredbe o namjernom kvarenju (razvodnjavanju) vina i drugih namirnica poput ulja i žitarica radi povećanja količine namijenjene prodaji (VI, 47). Uvezene namirnice (vino, ulje, pšenica, raž, proso, bob i druge žitarice) morale su biti iskrcane na mul u Pagu ili pak u luci Kremenac te se najprije tri dana prodavati na malo, a tek zatim moglo ih se prodavati i na veliko (VI, 48). Ta je mjera osiguravala dostupnost namirnica po prihvatljivim cijenama širem krugu stanovništva jednako kao i zabrana mijenjanja početne cijene namirnica sve do isteka zaliha (VI, 49). I odredba o obveznoj prodaji ribe u paškoj ribarnici imala je sličnu svrhu (VI, 25). Pozornost koja je u Statutu dana kontroliranoj i stabilnoj opskrbi građana razumljiva je. Uz moralnu dimenziju — onemogućavanje špekulantskog iskorištavanja i bogaćenja pred svačijim očima — nadzor nad prodajom namirnica imao je i društvenu pa i političku funkciju. Mala je komuna unatoč autarkičnoj proizvodnji ipak ovisila i o namirnicama iznesenima na tržište preko kojega se lako mogla narušiti društvena stabilnost. Izloženost trgovine javnosti male zajednice koja bi znala prepoznati mutne poslove te i na osobnom planu na njih reagirati bila je važan element nadzora.

Iz prikazanoga je vidljiva važnost koju su za pašku trgovinu imale luke i pristaništa. Razumljivo je da je glavno mjesto bio mul u starome Pagu koji nije služio samo za iskrcaj i ukrcaj, nego se tamo odvijala i trgovina. No, vidljiva je i uloga očito manjih vanjskih pristaništa svetog Nikole i svete Katarine u kojima se vjerojatno ponajprije odvijao pretovar s većih brodova u manje i obrnuto, a važnija je bila luka Kremenac gdje su se osim pretovara soli istovarivale i prodavale namirnice, a roba se do nedalekog Paga vjerojatno prebacivala i kopnenim putem.

Stoka se, dakako, prodavala i kupovala na samom Pagu²⁷², ali Statut posebno uređuje dovoz i prijevoz stoke ponajprije zbog prevencije širenja stočnih bolesti. Pažani su na Pag slobodno mogli dopremiti stoku svih vrsta radi prodaje ili prijevoza (IV, 68), kao i stoku namijenjenu za klaonice i prodaju (VI, 50), dok je strancima jedino bio dopušten prijevoz stoke preko otoka u roku od osam dana (IV, 69). Statut precizno utvrđuje mjesta istovara, gonjenja i držanja stoke. Dognana stoka morala se držati u karanteni na istočnom dijelu ovećeg poluotoka koji omeđuje ulaz u Paški zaljev i na čijoj se zapadnoj obali nalazi današnji grad Pag. To se područje pružalo između otočne obale u podvelebitskom kanalu i hrpta brda do rta sv. Nikole na ulazu u Paški zaljev, a južna je međa tog područja bila određena crtom koja je od obale do vrha brda išla u smjeru prema crkvi sv. Eufemije u Južnoj vali nasuprot starom Pagu odnosno jugoistočno od novog Paga.²⁷³ Na taj je način stoka bila smještena na posve

272 Godine 1289. registriran je ugovor kojim je jedan paški građanin kupio od zadarskog 150 ovaca za 100 libara. Čolak, „Proizvodnja i trgovina paškom soli“: 507.

273 Norma u kojoj se određuju granice karantenskog područja u izvorniku je vrlo loše stilizirana i može izazvati zabune, ali je svakako treba tumačiti na gore navedeni način. Naime, područje sv. Fumije, na kojemu se nalazila odavno nestala crkva sv. Eufemije, nalazi se pred samim južnim ulazom u šire gradsko područje današnjeg Paga, to jest na zapadnoj strani spomenutog brda. Stoga je neobično da se područje smješteno na istočnoj strani brda koje ide do hrpta brda određuje markacijom smještenom na zapadnoj strani brda do koje se ta crta uopće ne pruža. Držimo da se tom rješenju pribjegli zbog toga što u doba pisanja Statuta na istočnoj strani otoka u podvelebitskom kanalu (inače, divljoj i neplodnoj obali posve izloženoj buri) nije postojala neka svima poznata lokacija koja bi se mogla iskoristiti kao prihvatljiva ishodišna oznaka, pa se posegnulo za svima vidljivom crkvom točno nasuprot gradu.

izoliranom području s najslabijim pašnjacima, a dobro prometno orijentiranom prema kopnu. Naime, ako se stoka dovozila iz smjera luke Skriže (to jest iz smjera Karlobaga koji je bio takoreći preko puta), tada je morala biti dopremljena neposredno u uvalu Zaton smještenu unutar tog područja²⁷⁴ ili pak u Barbat²⁷⁵, odakle bi bila prebačena u Zaton. Ako su životinje dolazile „slavenskim putem“ iz ugarsko–hrvatskog zaleđa, tada ih je trebalo prebaciti preko rta Ždrilac na jugoistočnoj strani otoka najbližoj kopnu (danas je to rt Fortica, na kojem je smješten Paški most)²⁷⁶ i dognati na navedeno područje bez ispaše na putu. Ako je stoka bila namijenjena izvozu na talijansku obalu ili neko drugo odredište, tada je morala biti ravnim pravcem i bez ikakva zadržavanja prebačena do luke Košljun na zapadnoj obali otoka. Stoku namijenjenu prijevozu u Zadar trebalo je odvesti ravnim pravcem do rta Prutno koji je položen u smjeru Zadra na jugozapadnoj strani otoka. Bolesne je životinje trebalo odmah odvesti barkom, a ako ih je bilo malo, trebale su biti oderane u klaonici, dok je njihov prijevoz otokom bio zabranjen (IV, 68).

POMORSTVO I RIBARSTVO

Odredbе pomorskog prava skromno su prisutne u Paškome statutu koji se po njihovoj zastupljenosti i važnosti nalazi približno u sredini među statutima dalmatinskih komuna.²⁷⁷ Po sadržaju, odnosno porijeklu pomorskopравnih normi Paški statut pripada u sjevernu skupinu istočnojadranskih statuta na koje su utjecaj imali mletački propisi skupljeni u zbirke u 13. stoljeću.²⁷⁸

Razlog općenito slabe prisutnosti pomorskog prava u statutima većine dalmatinskih gradova, s iznimkom Dubrovnika, Zadra i Splita, leži u činjenici da su odnosi u pomorstvu pretežito bili uređeni običajnim pravom čak i u gradovima s razvijenom pomorskom trgovinom.²⁷⁹ Već i sama činjenica da je Pag bio važno središte proizvodnje soli koja se, kao i sve ostalo s tog otoka, prevozila pomorskim putem sugerira važnost pomorskog prava za Pag. No, iako

274 Zaton je dobro zaštićena uvala koja se nalazi na istočnoj obali spomenutog poluotoka prema podvelebitskom kanalu i unutar opisanog karantenskog područja. No, pristup toj uvali vrlo je otežan za jače bure.

275 Barbat je područje na sjevernoj obali Paškog zaljeva, nasuprot rtu sv. Nikole, koje obuhvaća više zaselaka i više uvala dobro zaštićenih od bure. Pristup je tim uvalama olakšan i u slučaju bure, pa su tamo ovce najvjerojatnije iskreavane onda kada zbog bure to nije bilo moguće u uvali Zatonu.

276 Oštarić identificira „Ždrijac“ kao uski pojas kamene litice koji se uz more pruža od sela Miškovići prema današnjem rtu Fortica na kojemu se nalazi Paški most. Oštarić, „Srednjovjekovna topografija i toponimija otoka Paga“: 31.

277 Usp. Marko Kostrenčić, „Pomorsko pravo u statutima primorskih naših gradova i otoka“, *Mjesečnik Pravnčkoga društva u Zagrebu* 40 (1914.): 886 — 887; Marko Kostrenčić, „Pomorsko pravo u statutima primorskih naših gradova i otoka“, *Mjesečnik Pravnčkoga društva u Zagrebu* 41 (1915.): 296; Vladislav Brajković, *Étude historique sur le Droit Maritime Privé du Littoral Yougoslave*. Marseille 1933., 87, 231 i d., 303 — 304. Međutim, valja navesti da su obojica autora u Paškom statutu propustili registrirati postojanje nekih odredaba s pomorskopравnim sadržajem koje smo u ovom radu obuhvatili.

278 U statute sjeverne skupine Kostrenčić ubraja statute Zadra, Splita, Skradina, Krka i Raba te „donekle Šibenika i Paga“. Kostrenčić, „Pomorsko pravo“ (1915.): 294. O mletačkim pomorskim zbirkama v. Giorgio Zordan, *L'ordinamento giuridico veneziano*. Padova 1984., 200 — 203.

279 Usp. Brajković, *Étude historique sur le Droit Maritime Privé*, 95, 96.

je kupoprodaja barki zabilježena već i u ranijim razdobljima²⁸⁰, a neke od rijetkih pomorskopravnih normi odnose se na brodovlasništvo, prijevoz soli iz Paga pretežito su obavljali prijevoznici iz drugih sredina jer Pažani nisu razvili vlastitu veću flotu.²⁸¹

Slično vrijedi i glede odredaba o ribarstvu koje je bilo važan dio trgovine i svakodnevice života dalmatinskih komuna što nije nužno značilo i njihovu opsežniju zastupljenost u statutima.²⁸²

Pomorskopravne norme Paškog statuta odnose se na prestanak suvlasničke zajednice na brodu te na ugovorne odnose, odnose iz područja pomorskog upravnog i kaznenog prava. Tako Statut uređuje problem međusobnog razdora suvlasnika broda zbog kojeg brod ne može ploviti. U tom je slučaju svaki od suvlasnika bio ovlašten zatražiti od suda prodaju broda na javnoj dražbi, pri čemu je kupac mogao biti i drugi suvlasnik, pa bi time prestala postojati suvlasnička zajednica (IV, 41). Motiv za takvo rješenje nije ležao samo u potrebi učinkovitog razrješenja sporne situacije, već i u zaštiti interesa komune za koju je bilo važno da brodovi plove, što zbog razilaženja suvlasnika obično nije bilo moguće.²⁸³ Paški statut je među našim rjeđim statutima koji uređuju koleganciju²⁸⁴, karakteristični pomorskopravni ugovor kojim jedna strana daje drugoj novac, robu ili brod radi trgovanja, pri čemu uz dobitak snosi i rizik (IV, 8).²⁸⁵ To je i razlog zbog kojega Statut namjeru ostavinskog službenika da novac o kojem vodi skrb uloži u koleganciju uvjetuje formom javne isprave i ulaganjem u Pagu (V, 16) — u samome gradu i javnost je mogla procijeniti stvarni rizik ulaganja tuđeg novca, a podnošenje računa bilo je transparentnije.

U pomorskopravne sadržaje valja ubrojiti i obvezu komunalnih vlasti da vlasniku (*dominus*) stare barke koja na paškom mulu stoji privezana devet mjeseci nalože popravak u roku od 15 dana ili pak uklanjanje ili uništenje (VI, 16). Gradnji i uređenju obale pridavati će se pozornost u novome Pagu, gdje se od 1672. u te svrhe odvajala četvrtina svih ubranih globa.²⁸⁶ Nadalje Statut zabranjuje neovlaštenu poslugu tuđim plovilom i propisuje kaznu i pravo vlasnika na naknadu štete (VI, 32), a duždevskom se uredbom posudba barke izgnanom kradljivcu iz druge komune tretirala kao sudioništvo (P 1).

U pomorsko upravno i kazneno upravno pravo pripadaju i već spomenute odredbe o pravu paških vlasti na skretanje broda u pašku luku radi prodaje namirnica u izvanrednim okolno-

280 Tako su 1289. jedan Zadranin i jedan Pažanin zajedno kupili od drugog zadarskog građanina barku s opremom za 84 libre. Čolak, „Proizvodnja i pomorska trgovina paškom soli“: 508.

281 Brodarstvo se u Pagu donekle razvija tek u 18. st., a većina je brodara prevozila vlastitu robu. Čolak, „Pomorstvo otoka Paga“: 306 — 307.

282 Tako je npr. u Zadru i Šibeniku ribarstvo bilo vrlo razvijeno, ali Zadarski statut ne sadržava ni jednu odredbu o ribarstvu, kao ni statuti Brača i Rijeke. Šibenski statut ima samo jednu odredbu o ribarstvu, dok statuti obližnjih gradova (Skradin, Trogir, Split, Hvar) sadržavaju veći broj takvih normi. Šime Županović, *Hrvati i more. Prva knjiga: ribarstvo*, Zagreb 1995., 141 — 142.

283 Usp. Antun Cvitanić, „Naše srednjovjekovno pomorsko pravo“ u Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, 730.

284 Koleganciju predviđaju Dubrovački, Zadarski, Splitski, Šibenski i Paški statut. Usp. Brajković, *Étude historique sur le Droit Maritime Privé*, 198.

285 „Kolegancija“, PL, 593.

286 Pederin, *Mletačka uprava*, 143.

stima (VI, 45), kao i zabrana brodicama da oduzimaju životinje u paškom kotaru, osim radi prehrane posade naoružane brodice na službenom zadatku (KS 9).

Mornari se u Statutu spominju samo usputno u odredbi u kojoj se vino namijenjeno za mornarsku prehranu izuzima od mjere oduzimanja vina na brodu koji nije platio propisane daće za vino koje prevozi (VI, 46).

Na ribarstvo se u Paškom statutu odnose samo dvije odredbe.²⁸⁷ Jedna od njih uređuje prodaju ribe i gotovo je istovjetna odgovarajućoj odredbi iz Šibenskog statuta²⁸⁸, a njezin je osnovni sadržaj karakterističan i za druge dalmatinske statute.²⁸⁹ Ta odredba propisuje da se sva riba namijenjena prodaji morala istovariti na općinskom mulu i zatim prodavati u paškoj ribarnici. Riba se među članovima ribarske družine također mogla dijeliti samo u ribarnici ili na mulu, to jest javno (VI, 25).²⁹⁰ Svrha je te odredbe komunalni nadzor nad ulovom i prodajom ribe radi ubiranja odgovarajućih davanja, onemogućavanje preprodaje ribe te osiguravanje prehrane građanima po kontroliranim cijenama, kao i poštovanje sanitarnih standarda.²⁹¹ Od navedenog je ograničenja bio izuzet istovar soljene ribe (VI, 25) kod koje se ne pojavljuju sanitarni problemi.²⁹²

Iz jednakih razloga Statut zabranjuje izvoz skuša ulovljenih na području Caske i propisuje obvezu njihove prodaje na malo u Pagu. Zabranjena je i kupnja skuša na veliko u svrhu izvoza pod prijetnjom zapljene ribe i novčane kazne od koje je polovica pripadala Mletačkoj općini (ribarenje je bilo regalno pravo Mletačke Republike)²⁹³, a polovica prijavitelju (VI, 59). Zanimljivo je da Statut ne spominje tune koje su se također lovile u uvali Caska i krijumčarile.²⁹⁴

287 Županović evidentira samo jednu odredbu Paškog statuta (VI, 25). Županović, *Hrvati i more*, 147.

288 Usp. Šibenski statut VI, 129.

289 Odredbe sa sličnim sadržajem (kontrola istovara ribe i obvezna prodaja u ribarnici) pojavljuju se i u statutima više drugih gradova, Trogira, Splita, Hvara, Korčule. Usp. Županović, *Hrvati i more*, 145 — 147, 149; Ivan Barčot, „Odredbe o ribarstvu u Korčulanskom statutu“ u Zvonimir Šeparović (ur.), *Zbornik radova znanstvenog skupa Statut grada i otoka Korčule iz 1214. godine*, Zagreb — Samobor 1989., 261 — 262, 265 — 266.

290 Usp. Pederin, *Mletačka uprava*, 188.

291 Pederin, *Mletačka uprava*, 188; Nikola Čolak, „Naše ribarstvo do pada Mletačke Republike“ u Grga Novak, Vjekoslav Maštrović (ur.), *Pomorski zbornik povodom 20-godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije 1942 — 1962.*, knj. 1. Zagreb 1962., 402.

292 Čolak, „Pomorstvo otoka Paga“: 315.

293 Regalna su prava bila ovlaštenja suverena koja su njemu, odnosno fisku donosila neki imovinski prihod, a mogla su se ustupiti drugim ovlaštenicima. U regalna su prava npr. pripadali i lov i ribolov. Mletačka je Republika smatrala da sve vodene površine pripadaju u njezina regalna prava. „Regalna prava“, PL, 1392; Ivan Beuc, *Povijest država i prava na području SFRJ*, Zagreb 1989., 228.

294 Izvješća iz 17. st. govore o bogatom ulovu tune u Caskoj i Metajni gdje su se tune lovile još duboko u 20. stoljeće. No, dio ulovljenih tuna ribari su skrivali od svojih gospodara po okolnim brdima, solili ih i krijumčarili na talijansku obalu. Čolak, „Naše ribarstvo do pada Mletačke Republike“, 405; Karavanić, *Grada za povijest grada i otoka Paga*, 240.

ZABRANE I KAZNE

Statut Paške općine
Statuta Communitatis Pagi

Norme kojima se propisuju kazne za povredu statutarnih odredaba raspršene su po gotovo cijelom Paškom statutu²⁹⁵, ali su deliktu i kazni posvećeni šesta knjiga Statuta (*De maleficiis*) i Kazneni statut iz 1462. pa tu „dvojnost“ treba razjasniti.

Naime, šestoj knjizi Paškog statuta kao uzor je očito poslužila šesta knjiga Šibenskog statuta²⁹⁶ (ili neki zajednički predložak) na što upućuju identični naziv tih knjiga, istovjetni proslovi te istovjetnost ili sličnost niza odredaba. No, ako sličnost postoji u detaljima, razlika je u temeljnim odrednicama i cjelini. Za razliku od cjelovite, razmjerno iscrpne i za srednjovjekovne standarde dobro sistematizirane šeste knjige Šibenskog statuta, šesta knjiga Paškog statuta ne sadržava „klasična“ kaznena djela (djela protiv života i tijela i imovinske delikte) kojima se ugrožavaju temeljne vrijednosti zajednice i za koje su propisane najteže kazne. Za razliku od Šibenskog statuta, šesta knjiga Paškog statuta sadržava samo šarolik i nesistematiziran popis djela koji se odnose na stegovne povrede službenika i dužnosnika, komunalnu sigurnost, red na poljima, odnose među susjedima, izvršenje ugovornih obveza najamnih radnika, osiguranje namirnica otoku, pa je čak dodana i glava o pravu obranika na nagradu. Od tih normi gotovo ni jedna po današnjim mjerilima ne bi pripadala u područje kaznenog prava te su one dobrim dijelom već prikazane u prethodnim poglavljima.

Iz toga je vidljivo da su se sastavljači Paškog statuta oslonili na Šibenski statut kao na modelsku osnovu, ali su se ograničili na uređenje lakših inkriminacija, pročistili šibensku šestu knjigu od odredaba o „klasičnim“ kaznenim djelima, a preostalim djelima dodali različite druge odredbe, pretežito one koje su propisivale neku sankciju. Mogući je razlog neodlučnosti pašskog zakonodavca da uredi i teža kaznena djela osjetljivost njihova normiranja u situaciji koja se iz nekih razloga nije smatrala dovoljno zreloom za takav zahvat. Normiranje težih djela preuzimanjem gotovih rješenja iz drugog (šibenskog) uređenja paškom se zakonodavcu možda činilo neodgovarajućim i previše rizičnim, jednako kao i rizici kodifikacije vrijedećih običajnopравnih normi. Hibridnost i nedorađenost šeste knjige Paškog statuta dodatno upućuje na to da sastavljači Statuta nisu imali jasnu ideju o tome što učiniti pa je privremeno rješenje pronađeno u ostavljanju te problematike zrenju. Posljedica pasivnosti kodifikatora, dakako, nije bila i deregulacija tog područja jer su ubojstva, tjelesne ozljede i krađe u Pagu kažnjavani i prije i nakon donošenja Statuta na osnovi običajnog prava i mletačkih propisa u kaznenim postupcima koje je samostalno vodio knez. On je putem svojih diskrecijskih

²⁹⁵ Prema Paškom su statutu primjerice nadziratelji ognjišta bili ovlašteni na izricanje neke vrste prekršajne kazne (I, 10), kaznu je plaćao onaj tko bi prekršio zabranu jamstva strancima (IV, 19), kao i solar koji bi počeo ubirati sol bez prethodne obavijesti vlasniku (IV, 53) i oni koji bi dali ili primili ovce na čuvanje protivno odredbama Paškog statuta (IV, 66). U Statutu se na mnogo mjesta mogu identificirati i kazne stegovne prirode namijenjene službenicima koji pogriješe u obavljanju službene dužnosti. Tako su trgovački posrednici u slučaju nemarnog obavljanja posla bili izloženi gubitku plaće (I, 9), izabrani noćni dužnosnici pod prijetnjom novčane kazne nisu smjeli odbiti službu na koju su izabrani (I, 10), globi su bili izloženi noćni stražari koji su izbjegavali svoju dužnost (I, 13). U sudskom su postupku primjenjivane i kazne stegovne prirode radi discipliniranja sudionika postupka, tako osobe koje se ne bi odazvale pozivu suda (II, 1, 3).

²⁹⁶ O kaznenom sustavu u Šibeniku v. Ivana Jaramaz–Reskušić, *Kazneni sustav u Šibeniku od 14. do 16. stoljeća*. Šibenik 1996.

ovlasti u izricanju presuda mogao kazuistički doprinositi pripremi budućeg kodificiranja tog dijela kaznenog prava.²⁹⁷

Takva je kodifikacija ostvarena 1460. Kaznenim statutom koji sadržava odredbe o imovinskim deliktima, deliktima protiv života i tijela, o oslobođenju od odgovornosti (krajnja nužda i nužna obrana), pokušaju i sudioništvu, stjecaju i povratu, a sadržava i elemente procesne regulative koje se tiču dokaznih sredstava, uključujući i mučenje (torturu). Relativno opsežni proslov Kaznenog statuta zasnovan je na klasičnoj srednjovjekovnoj koncepciji o indeterminističkoj prirodi čovjekove ličnosti i uzroku kaznenih djela u slabosti i „pokvarljivosti“ ljudske duše pred vanjskim podražajima, zbog čega je čovjekovo ponašanje potrebno zauzdati odgovarajućim propisima. Proslov snažno naglašava potrebu mjere u kažnjavanju kao pretpostavku ostvarenja pravde jer se bez mjere kazna pretvara u okrutnost, a pravom se mjerom omogućuje stupnjevanje kažnjavanja, pa i strože kažnjavanje povrata, to jest onih koji se nisu popravili (v. *Prohoemium*).

Za razliku od Paškog statuta Kazneni statut iz 1462. nema većih podudarnosti sa Šibenskim statutom koji mu očito nije poslužio kao model. Unatoč zamjetno izraženijoj konzistentnosti i boljoj pravnotehničkoj doradenosti Kaznenog statuta nego li je to bio slučaj sa šestom glavom Paškog statuta, prednost pragmatičke motivacije pred zahtjevima juridičke analitičnosti još je vidljiva u nedostatnoj sistematičnosti Kaznenog statuta. Pragmatičnost je došla do izražaja i u naknadnom uvrštavanju u taj akt vrlo heterogene glave s trima posve raznovrsnim normama upravne prirode koje nemaju ništa zajedničko s kaznenim pravom (KS 24). Zapravo se cijeli Kazneni statut može promatrati i kao opsežnija i koncentriranija reformacija.

Zasebno normiranje tog dijela kaznenog prava te nedostatna unutarnja sustavnost šeste knjige Statuta i Kaznenog statuta otežavaju juridičku sistematizaciju i razmatranje njihova sadržaja. No, oba su akta vrijedna osnova koja omogućuje barem djelomičan uvid u neke vidove društvenog života i društvenu patologiju srednjovjekovnog Paga, a upućuju i na određena obilježja u razvoju pravnih instituta. Valja ipak upozoriti da rekonstrukcija fragmenata društvenog života putem kaznenopravnih odredaba uz prednosti ima i ograničenja, osobito ako joj se pristupa iz motrišta iskustva u modernim pravnim sustavima. Među najvažnijim je razlikama činjenica da u srednjem vijeku nije bilo prihvaćeno načelo zakonitosti (*nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege*), pa su opisi kaznenih djela i kazne propisane u statutima služile samo kao orijentacija u donošenju presude. Knez je mogao kažnjavati i prijestupe koji u Statutu uopće nisu bili opisani i primijeniti *arbitrium* te odmjeriti višu ili nižu kaznu, kao i drugu vrstu kazne od propisane, a moguć je bio i oprost od kazne. Stoga se iz prisutnosti pojedinih kaznenih djela ili učestalosti nekih kazni u Statutu ne mogu izvlačiti jasni zaključci o njihovoj raširenosti u stvarnosti.²⁹⁸

Klasična kaznena djela koja u Kaznenom statutu možemo identificirati rabeći modernu sistematiku i terminologiju su sitna krađa (KS 1), teška krađa (KS 3), posebni oblici krađe sto-

297 Takva je situacija donekle usporediva sa Zadrom čiji Statut iz 1305. također nije obuhvatio „klasična“ kaznena djela.

298 Lonza, „Uvod. Dubrovački statut“, 45 — 46.

ke, košnica i soli (KS 7, 8), provalnička krađa (KS 5, 6), razbojništvo (KS 10, 11), prikrivanje protupravno stečenih stvari (KS 12), protupravno oduzimanje stoke (KS 9), nanošenje lakih i teških tjelesnih ozljeda (KS 14), ubojstvo (KS 15), crna i bijela magija (KS 16, 17), silovanje (KS 19), krijumčarenje soli (KS 21), krivotvorenje službenih spisa (KS 16). Zanimljivo je da su u Kaznenom statutu inkriminacije vezane uz tjelesno nasilje malobrojne te da se one pojavljuju uglavnom u obliku općih i sažetih odredaba, za razliku od Šibenskog statuta koji obično donosi diferencirane odredbe. Tako npr. za razliku od diferenciranog pristupa Šibenskog statuta²⁹⁹ paški Kazneni statut poznaje jedinstveno djelo silovanja te predviđa smrtnu kaznu za nasilnu obljubu djevice, udane dame ili već oskrvnute žene (KS 19).

Najteže predviđeno djelo u Paškom statutu je „čisto ubojstvo“ (*puro homicidium*) za koje nije propisana kazna, već je ostavljeno knezu da je utvrdi po savjesti (KS 15).³⁰⁰ Ostavljanje knezu tako širokog prostora diskrecijskog odlučivanja omogućivalo je uzimanje u obzir svih okolnosti, pa i subjektivnih, kod počinjenja tako teškog i vrlo osjetljivog djela te odgovarajuće stupnjevanje kazne koja je mogla glasiti, npr. na teže oblike pogubljenja, ali i na društvenu smrt, to jest izgon.

Kao ubojstvo, odnosno bliskim ubojstvu tretiralo se i izazivanje smrtne posljedice ili gubljenja razuma davanjem čarobne trave, za što je bila propisana kazna spaljivanja (KS 16). Kod tog djela nije bila riječ o travarstvu i trovanju, već o crnoj magiji, čijim su se nosiocima (u našim je krajevima to uvijek bilo vezivano uz žene) pripisivale posebne magijske moći.³⁰¹ Pokušaj izvršenja tog djela — to jest davanje trava u namjeri izazivanja spomenute posljedice, ali bez postignutog uspjeha — kažnjavao se gubitkom ruke ili oka ako je djelo bilo dokazano putem svjedoka, priznanjem optuženika ili ako je to bilo javno i općepoznato. Kako kod takvih djela navedeni načini dokazivanja obično nisu lako izvedivi, Statut je dopuštao da djelo knez utvrdi slobodnom ocjenom predočenih dokaza i uz savjetovanje sa sucima. No, tada je propisana kazna bila blaža (šibanje ili obilježavanje užarenim pečatom) kako bi se u situaciji labavije i nesigurne dokazanosti izbjegle trajne i nepopravljive štete za osuđenika. Poticatelj takvih djela kažnjavao se na jednak način kao i počinitelj (KS 16). Vrlo je oštro bila kažnjavana i bijela magija, to jest davanje „ljubavnog napitka“ s posljedicom poremećaja bračnih odnosa, a počinitelj, poticatelj i pomagač kažnjavani su šibanjem i obilježavanjem užarenim pečatom te stajanjem jedan dan sa sramotnom krunom na stupu sramote (KS 17).

Veću pozornost nego li tjelesnim deliktima Statut je pridao imovinskim deliktima koji su znatno zastupljeniji nego li tjelesni delikti i za koje su propisane nerazmjerno strože sankcije nego što bi se danas moglo očekivati. Dobar primjer je stupnjevano postroženje kazni vezanih uz različite visine ukradenih vrijednosti. Tako Statut za sitnu krađu do 20 solada određuje kaznu u visini ukradene vrijednosti, za krađu 20 — 100 solada propisuje mjesec

299 Usp. Šibenski statut, VI, 61 — 66.

300 Izraz „ubojstvo“ (*homicidium*) zacijelo upućuje na to da je drugim propisom ili običajnim pravom bilo inkriminirano i umorstvo (*assassinium*), to jest ubojstvo na osobito podmukao način, što je bio teži oblik ubojstva. Usp. Beuc, „Osorska komuna“: 151.

301 Vladimir Bayer, *Ugovor s davlom*, Zagreb 1985., 220 — 221. Formulaciju dalmatinskih statuta prema kojem djelo crne i bijele magije mogu počinuti „muškarac ili žena“ Bayer pripisuje mletačkom utjecaju, *Ibidem*.

dana zatvora, a u slučaju povrata jedan dan stajanja na stupu srama. Za teže krađe su i propisane kazne znatno strože te one počinju od šibanja (5 — 10 libara), čemu slijedi šibanje i obilježavanje užarenim pečatom (10 — 30), šibanje i kopanje oka (30 — 60), odsijecanje ruke i vađenje oka (60 — 80), odsijecanje lijeve ruke i kopanje oba oka (80 — 100) te vješanje (krađa iznad 100 libara, odnosno ponovno počinjenje krađe 80 — 100 libara) (KS 2, 3). Za pokušaj provala u kuću kazna je bila kopanje oka (KS 6), za razbojstvo, odnosno pljačku razmjerno sitne vrijednosti (do 30 solada) nad putnikom preko otoka propisano je šibanje i obilježavanje užarenim pečatom te gubitak oka u slučaju ponavljanja djela; kazna za krađu vrijednosti viših od 30 libara ili krađu praćenu nanošenjem teže ozljede bila je vješanje (KS 10). No, onaj koji se nehajno posvađao i potukao, pri čemu je i „potekla krv“, kažnjavan je samo kaznom od pet libara (KS 14). Ubojstvo, crna magija, silovanje i nehajna svađa jedine su inkriminacije isključivo tjelesnog ozljeđivanja, dok su ostali slučajevi inkriminiranog fizičkog nasilja uvijek vezani uz imovinske delikte, tako npr. u slučajevima lopova koji nekog udari (KS 4) ili pljačkanja i udaranja putnika (KS 10).

Prikazana neuravnoteženost može se razumjeti ako se uzme u obzir da je u srednjovjekovnim društvima nasilje bilo znatno slabije obuzdano nego li danas pa su trenutačne i impulzivne provala nasilja bile razmjerno uobičajene. Zbog toga je rješavanje takvih sukoba bilo prepuštano sukobljenim stranama i tijeku vremena, dok je sudski postupak bio samo krajnje rješenje. No, nasuprot nekontroliranoj i trenutačnoj provali nasilja, krađa je podrazumijevala planiranje i prijetvornost počinitelja u maloj zajednici, zbog čega je iz motrišta zajednice takav delikt bio moralno teži, a na neki je način i više podrivao njezin integritet.³⁰²

Lakšom, ali za prosječnog građanina osjetnom novčanom kaznom kažnjavalo se bogohuljenje i huljenje drugih svetaca (pet libara, odnosno tri libre, VI, 1), što je bilo djelo koje predstavlja povredu javnog morala, ali upozorava i na ovozemaljsko pisano pravo kao na uređenje iza kojeg stoji božansko nadahnuće.³⁰³ Međutim, neplaćanje dosuđene novčane kazne ili prekoračenje roka plaćanja bio je akt neposlušta prema javnim vlastima koji je u tom kao i u sličnim slučajevima izazivao vrlo oštru reakciju u vidu propisane sramotne ili tjelesne kazne (VI, 27; P 1).

Oštrina reakcije na kazneno djelo tako je znatno više nego li danas bila vezana uz retributivnu funkciju kažnjavanja, ali je okrutnost kazni imala i funkciju specijalne i opće prevencije prilagođene obilježjima srednjovjekovnih struktura vlasti i mentalnom sklopu onodobnog društva. Okrutne tjelesne kazne i ritualizirani oblici njihovih izvođenja *ratio* su imali i u slaboj učinkovitosti vlasti u suzbijanju kriminala jer je niska razina učinkovitosti bila klasična boljka pretpolicijske države koja nije imala specijalizirana tijela javnog progona. Dojmljive su bile i ritualno izvedene kazne koje su trebale obeshrabriti buduće počinitelje, a počinitelja društveno stigmatizirati, okolinu trajno upozoriti na njega i društveno ga izolirati.³⁰⁴ Tako je

302 Lonza, „Vodnjanski statut u pravnom krajobrazu istarskoga kasnog srednjovjekovlja“, 144, 146.

303 Usp. Zelić, „*Proclamations* šibenskoga kneza“: 157 koji drži da su norme o bogohuljenju mogle u dalmatinske statute ući u razdoblju prve mlatačke uprave (1322. — 1358.). Odredba o bogohuljenju istovjetna onoj iz Paškog statuta nalazi se na istom mjestu u Šibenskom statutu, VI, 1.

304 Lonza, „Vodnjanski statut u pravnom krajobrazu istarskoga kasnog srednjovjekovlja“, 146, 148.

već i kazna koja se danas može činiti razmjerno blaga, a to je izlaganje na stupu srama, predstavljala ozbiljno psihičko opterećenje za počinitelja koji je u maloj sredini zatim bio zadugo, ako ne i trajno obilježen te je proživljavao neku vrstu društvenog izгона u samoj zajednici. Obilježavanje užarenim pečatom je pak uz fizičku bol nosilo trajnu i uvijek prisutnu stigmatu, ali i upozorenje svima onima koji bi imali bilo kakvog posla s tom osobom.

Zbog tih razloga popis kazni koje se pojavljuju u Kaznenom statutu izgleda zastrašujuće: smrtna kazna (vješanje, spaljivanje), odsijecanje ruke, kopanje oka, odnosno oba oka, obilježavanje užarenim pečatom, šibanje, stajanje na stupu srama (sa sramotnom krunom), izgon s otoka, zatvor, novčana kazna te mjera zapljene sredstava izvršenja kaznenog djela. U propisima koje su mletačke vlasti izdale za područje Paga spominju se i odsijecanje noge te trzaj na koloturu, veslanje, lišavanje službe časnika (P 12). Nerijetko su kazne bile propisane i kumulativno, napose za teže delikte i za slučajeve povrata, npr. šibanje i obilježavanje užarenim pečatom (KS 2), gubitak oba oka i odsijecanje ruke (KS 2), a nekada nisu bile propisane, već se knezu ostavljalo da ih utvrdi po svojoj savjesti. Statut ponekad precizira način izvođenja kazne (primjerice smrtna kazna vješanjem, KS 2, 3, 10), a ponekad samo predviđa smrtnu kaznu, ostavljajući knezu da utvrdi način izvođenja („neka plati glavom“, KS 19) ili se pak prešutno ili izričito oslanja na običaje (npr. „neka se prema običaju išiba“ i „neka se išiba“, KS 2).

Mračna slika koju stvara popis kazni donekle se ublažava promotri li se njihova distribucija. Daleko najveći dio predviđenih kazni (u to ulaze sve one propisane za lakše delikte) bile su novčane prirode. Novčane su kazne u pravilu bile propisane i za građanske i administrativne delikte utvrđene u drugim knjigama Statuta (npr. I, 8 — 13; II, 1, 3; III, 26; V, 4, 8, 14, 19, 66). Okrutne kazne pojavljuju se kod teških zločina i to u stupnjevanom obliku koji obično započinje šibanjem. K tome, kao što smo spomenuli, knez kaznu može i ublažiti, pa i oprostiti — ali je doduše može i povećati kao što je izričito predviđeno npr. kod kažnjavanja radnika koji ne izvrši ugovornu obvezu (VI, 22). Izričita zabrana davanja oprosta od kazne u slučaju nedopuštene prodaje stranog vina (VI, 52) vjerojatno upućuje na to da se ta mogućnost koristila toliko često da ju je zakonodavac morao izričito isključiti.

Novčane su se kazne plaćale Paškoj općini i zacijelo su bile važan dio proračunskih prihoda, ali su se neke plaćale i Mletačkoj općini (VI, 52, 56, 59, 60; KS 14).

Novčana kazna kod građanskih se delikata obično dijelila na pola između Općine i prijavitelja (npr. IV, 32, 53, 69; VI, 6, 9, 11 — 15), ponekad između Općine i oštećenika (npr. VI, 20, 21, 26), a oštećenik je uvijek imao pravo na naknadu štete. Vidljivo je tako kako se u nastojanju osiguranja društvenog mira javna vlast upleće i u ono što se danas smatra neupitno privatnom sferom. U slučaju krađe i drugih imovinskih delikata oštećenik zatečen pri izvršenju djela načelno je imao pravo na naknadu štete u dvostrukom iznosu od iznosa počinjene (neposredne) štete (KS 13).

Posebnu pozornost izaziva odredba šeste glave o kolektivnoj odgovornosti sela u slučaju krađe. Takvu je odgovornost 1513. knez nametnuo za sela Kolan i Slatina zbog učestalih („svakodnevnih“) razbojstava i krađa košnica, grožđa i smokava kojima vlasti nisu mogle stati

na kraj zbog međusobne solidarnosti seljana. Zbog toga je knez odredio da je selo dužno pronaći i predati krivca vlastima, odnosno prijaviti ga oštećeniku jer je inače na cijelo selo padala obveza naknade štete pokradenima (VI, 63). Takav osebujan oblik (supsidijarne) kolektivne odgovornosti koji se pojavljuje i u nekim drugim dalmatinskim statutima³⁰⁵ u našoj je pravno-povijesnoj literaturi provocirao na traženje njegovih korijena u starijem hrvatskom pravu.³⁰⁶ No, da nije tako upućuje već i činjenica da je navedena norma bila uvedena prilično kasno i to u Statut u kojemu je zamjetno nestajanje prežitaka ranijega uređenja (npr. kod odredaba o obiteljskom vlasništvu) te da ju je uveo mletački knez koji je slično rješenje poznao s mletačkog područja.³⁰⁷ Tako je puno vjerojatnije da nije riječ o kolektivističkoj normi porijeklom iz starog hrvatskog prava, već, štoviše, o normi koja je postojala u visokorazvijenim srednjovjekovnim društvima.³⁰⁸ Uostalom, upravo je s takvim obrazloženjem slična norma 1494. uvedena i u šibenski pravni poredak³⁰⁹, pa se otvara pitanje nije li otuda preuzeta i u Paški statut. Osnova za uvođenje takve odredbe u seoske sredine pretpostavku ima i u nemogućnosti vlasnika iz grada da učinkovito paze na svoje vlasništvo udaljeno od grada te na uvjerenju da se u selu zna tko je počinio krađu pa se odgovornost za otkrivanje ili popravak štete može prebaciti na tu zajednicu s pojačanim osjećajem solidarnosti.³¹⁰ Činjenica da je riječ o odredbi koju je donio knez potvrđuje njegovu prevlast u odnosu na Vijeće.

Kolektivna odgovornost propisana u navedenoj odredbi u skladu je s objektivnim tipom odgovornosti kakav je bio karakterističan za srednji vijek. Međutim, u Paškom je statutu vidljivo i postupno probijanje načela krivnje kao osnove odgovornosti. Tako pomicanje međaša između posjeda „u zloj namjeri“ (VI, 20) upućuje na doloznu odgovornost jednako kao i opis kaznenog djela prikrivanja ukradenih stvari koje počinitelj „svjesno“ primi (KS 12). Na to upućuje i opis kaznenog djela krađe iz kuće kod kojeg je potrebno utvrditi da je lopov u kuću ušao s namjerom počinjenja krađe (KS 5, 6). Dolozna odgovornost može se nazrijeti i u opisu krivotvorenja ili uništavanja spisa paške kancelarije na nečiji nagovor (KS 18). Krivnja je vidljiva već i u definiciji „nehajne svađe i tuče“ (KS 14) koja jasno opisuje kulpoznu odgovornost.³¹¹ Na vrednovanje krivnje upućuje i formulacija da je netko u počinjenju djela bio „lakouman i drzak“ (KS 18), kao i uređenje nužne obrane u kojem se kao pretpostavka za oslobađanje od odgovornosti osobe koja ozlijedi ili ubije napadača traži da ona najprije verbalnim putem pokuša izbjeći napad (KS 22).

Institut nužne obrane u Kaznenom statutu ne postoji kao opći institut, kao primjerice u Splitskom statutu, već u vrlo suženu obliku kod pojedinih djela kao što je slučaj u Šibenskom

305 Lonza, *Pod plaštem pravde*, 128; Antun Cvitanić, „Korčulansko statutarno pravo“ u Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, 604.

306 Cvitanić, „Korčulansko statutarno pravo“, 604 — 605; Antun Cvitanić, „Uvod u dubrovačko statutarno, a poslije zakonsko pravo“ u Cvitanić, *Iz dalmatinske pravne povijesti*, 537 — 538.

307 Enrico Bassaglia, „Giustizia criminale e organizzazione dell' autorità centrale: la Repubblica di Venezia e la questione delle taglie in denaro (secoli XVI–XVII)“ u *Stato, società e giustizia nella Repubblica Veneta (sec. XV–XVIII)*. Roma 1985., 196, bilj. 6.

308 Kolektivna odgovornost postojala je u to vrijeme i npr. u Firenzi. V. Marvin B. Becker, „Changing Patterns of Violence and Justice in Fourteenth— and Fifteenth—Century Florence“, *Comparative Studies in Society and History* 18 (1976.): 286.

309 Uvođenje kolektivne odgovornosti seljaka od splitskog su kneza 1494. zatražili plemići i gradski puk, što je on prihvatio s obrazloženjem da se slično prakticira i u gotovo svim talijanskim gradovima. Šunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*, 264.

310 Usp. raščelambu sličnih instituta u znatno starijem Dubrovačkom statutu u Lonza, *Pod plaštem pravde*, 128 i d.

311 Josip Šilović, „O razvoju krivnje u hrvatskom kaznenom pravu“, *Rad JAZU, knj. 194*, Zagreb 1912.: 174.

statutu³¹², iako ne za jednake situacije. Tako Kazneni statut isključuje kažnjivost kućedomaćina ili druge osobe koja u kući rani pa i ubije delinkventa koji je prodro u kuću s namjerom krađe, obljube ili počinjenja nekog drugog zločina (KS 4, 23). No, na osjetljivost odluke o oslobađanju osobe koja usmrti delinkventa upozorava činjenica da je to jedan od samo dvaju slučajeva u kojima Statut upućuje kneza da se prije donošenja oslobađajuće odluke najprije posavjetuje sa sucima. Težina odluke o izricanju teške sankcije u tako osjetljivoj situaciji očito je nalagala savjetovanje sa sucima koji su bolje poznavali lokalnu scenu i upletene osobe te su mogli procijeniti vjerojatnost da se iza pozivanja na nužnu obranu ne krije nešto drugo. Institut nužne obrane vidljiv je i u odredbi koja predviđa oslobađajuću odluku u već spomenutom slučaju smrtne posljedice ili ranjavanja koja je uslijedila nakon pokušaja izbjegavanja napada (KS 22).

Prisutnost subjektivnog shvaćanja kažnjivog djela u Paškom je statutu vidljiva i u inkriminaciji pokušaja kao dovršenog djela. Paški statut, kao ni drugi dalmatinski statuti³¹³, ne poznaje opći pojam pokušaja kao neostvarenog namjernog ostvarenja kaznenog djela. Umjesto toga Paški statut poznaje pokušaj kao samostalno kazneno djelo čija je osnova inkriminacije u napadu na dom ili na život kao posebno važnu društvenu vrijednost. Vidljivo je to u inkriminaciji pokušaja krađe u kući u Pagu (KS 5) i pokušaja provalne krađe u kući (KS 6) koji su kažnjavani kao dovršeni delikti, dok se dovršeno djelo krađe u kući kažnjavalo kao posebni delikt.³¹⁴ Važnost napadnutih vrijednosti potvrđuje i oštrina propisanih kazni (obilježavanje užarenim pečatom, kopanje oka). Zanimljivo je da se pokušaj provalne krađe u kuću na selu kažnjavao blaže (šibanje i obilježavanje pečatom) zacijelo zbog potencijalne vrijednosti predmeta krađe (KS 6). Pokušaj ubojstva pak vidljiv je kod davanja trava s namjerom izazivanja nečije smrti (KS 16) koje je ipak bilo kažnjavano znatno blaže nego li dovršeno djelo, zacijelo zbog težine dokazivanja pune uzročno–posljedične sveze.

Subjektivni element vidljiv je i u tome što Statut predviđa da se svaki supočinitelj teške krađe (KS 3) i razbojstva (KS 11) kazni istovjetnom kaznom kao da je „samo jedan uhvaćen“. Time je napušten stariji koncept u kojem se jedinstvena kazna protezala na sve supočinitelje zajedno³¹⁵, ali je u izostanku diferenciranog kažnjavanja svakog od supočinitelja vidljiva i prevlast načela objektivne odgovornosti. Jednako je načelo prisutno i u slučaju pomaganja u izvršenju kaznenog djela prikrivanjem stvari ukradenih unutar paških granica, pri čemu se počinitelj tretira kao da je djelo počinio sam (KS 12). Poticanje i pomaganje kažnjavano je u slučaju crne i bijele magije (KS, 16, 17). U tome se vidi odmak Paškog statuta od starijih statuta, npr. Šibenskog statuta koji takvo djelo nije propisao.³¹⁶

312 Usp. Jaramaz–Reskušić, *Kazneni sustav u Šibeniku*, 67.

313 Josip Šilović, „Pokušaj u hrvatskom kaznenom pravu“, *Rad JAZU, knj. 209*, Zagreb 1915.: 2 — 42.

314 Šilović, „Pokušaj u hrvatskom kaznenom pravu“: 27.

315 Za sličan koncept u Šibenskom statutu v. Jaramaz–Reskušić, *Kazneni sustav u Šibeniku*, 64.

316 *Ibidem*, 65.

INTERLOKALNO KAZNENO PRAVO: PAG, RAB I NOVALJA

Partikularizam komunalnih poredaka je unatoč podvrnutosti jedinstvenoj mletačkoj vlasti nužno stvarao probleme u međusobnim odnosima komuna koje je središnja vlast u Veneciji nastojala riješiti bez principijelnog zadiranja u osnove komunalnog sustava. Takva je unutarnja dinamika dobro vidljiva u razvoju svojevrsnog interlokalnog kaznenog prava koje su mletačke vlasti počele graditi rješavajući problem krađa pripadnika jedne na području druge komune u skupini sjevernojadranskih otoka. Kradljivci bi nakon krađe na području susjedne komune bježali natrag u svoju komunu u kojoj su bili znatno teže dostupni i gdje su imali socijalnu mrežu koja ih je podržavala i omogućivala raspodjelu ili unovčenje plijena. Takve su krađe bile vrlo česte, a Pag je kao otok s dvjema jurisdikcijama (paškom i rapskom) bio u posebno osjetljivoj i specifičnoj položaju u odnosu na druge otoke jer su i krađa i bijeg bili osobito olakšani.

Na takve je izazove mletačka vlast sredinom 15. stoljeća odgovorila donošenjem spomenute opsežne uredbe koja je rješavala materijalna i procesna pitanja krađe sitne stoke na području druge komune za Cres i Osor, Rab, Pag i Krk. Prema tom je propisu vlasnik pred sudom svoje komune trebao dokazati krađu i nastalu štetu, a počinitelj mu je trebao nadoknaditi dvostruki iznos štete prema jedinstvenom cjeniku koji je donio dužd. U slučaju ponovnog počinjenja krađe na bilo kojem od navedenih područja počinitelja je nakon osude i izvršenja kazne trebalo prognati sa svih navedenih otoka uz prijetnju odsijecanja noge i ponovnog izгона ako bi se pojavio na bilo kojem od njih. Primanje takvog počinitelja u kuću kažnjavalo se kaznom od 25 libara i mjesec dana zatvora. Optuženiku je izričito bila zabranjena pravna pomoć osigurana prijetnjom novčane kazne odvjetniku koji bi se prihvatio njegova zastupanja (P 1).

No, da je malo vjerojatno da se navedeni propis dosljedno primjenjivao vidi se iz drugih mletačkih propisa koji se odnose na otok Pag. Susjedstvo dvaju odvojenih komunalnih sustava vlasti bila je povoljna okolnost za krađe stanovnika Novalje na paškom području i bijeg natrag na područje rapske komune. Tamo su bili nedostupni vlastima paške komune, a zbog odvojenosti i perifernosti tog dijela u odnosu na središte rapske komune slabije vidljivi i rapskim vlastima. Paška se komuna 1452. žalila mletačkim vlastima zbog svakodnevnih krađa i razbojstava stanovnika Novalje na paškom području. U odgovoru na tu predstavku duždovskom je odlukom („Članak o lopovima“) počiniteljima krađe na paškom području zabranjen boravak 25 milja oko otoka Paga (to jest oko 43 km)³¹⁷ u kojem ih je krugu paški knez mogao progoniti i uhititi na moru, a dužni su ih bili uhititi i ostali mletački dužnosnici s jurisdikcijom unutar tog područja te ih izručiti paškom knezu radi suđenja, kao i obrnuto (P 2). No, taj propis očito nije polučio ozbiljniji učinak jer su već 1454. paški izaslanici duždu iznijeli istu pritužbu objašnjavajući takvo bezvlađe činjenicom da je Novaljom upravljao knez poslan iz Raba koji se očito nije ozbiljnije brinuo o redu na tom području iako je, prema

Pravna baština i društveno
okruženje Paškog statuta

317 Taj je krug na sjeveru obuhvaćao Rab, Lošinj i Osor, na jugu cjelokupno zadarsko otočje uključujući Pašman i Dugi otok te se pružao do Biograda i obuhvaćao Zadar, Benkovac i Obrovac.

Rapskom statutu, polagao posebnu prisegu koja je dijelom govorila i o zapljenama životinja Pažana.³¹⁸ Zbog toga je novim duždevskim propisom naložena obveza rapskim dužnosnicima u Novalji da za krađe koje stanovnici Raba ili Novalje počine na paškom području isplate naknadu po presudi paškog suda ili predaju prijestupnike paškom knezu. Istovjetna je obveza naložena i paškoj komuni zbog krađa njezinih podanika na novaljskom području. Isto je vrijedilo i za „brđane, tuđince i druge osobe“ koji nisu bili članovi paške i rapske komune, nego su dolazili s kopna. Propis uz to nalaže da je jedan novaljski dužnosnik postavljen iz Raba dužan trajno djelovati u Novalji kako bi osigurao hvatanje kradljivaca. Iako se u mletačkim propisima diplomatski nastoji ostvariti ravnoteža između paške i rapske komune koje su se u to doba sporile o razgraničenju, očito je problem ipak bio u rapskoj jurisdikciji nad Novaljom. Iz mletačkog propisa dade se zaključiti da je rapski dužnosnik (knez) imenovan za Novalju svoje ovlasti delegirao povjereniku (potknezu) i zatim dulje izbivao iz Novalje te gubio neposredni uvid u prilike na tom dijelu izdvojene rapske jurisdikcije. Zbog toga je istim mletačkim propisom oštro zabranjeno postavljanje potkneza i naloženo rapskom knezu da najmanje dva puta godišnje dođe u nadzorni posjet Novalji radi ispitivanja rada postavljenih dužnosnika i poštovanja rapskih i paških povlastica (P 3). No, da ni taj propis najvjerojatnije nije bio uspješan, upućuje nova dukala iz 1468. o izgonu osuđenih kradljivaca 25 milja od otoka Paga (P 4).

Priključi li se ovoj normi i već razmotrena odredba o kolektivnoj odgovornosti paških sela Kolan i Slatina (VI, 63), koja su se nalazila uz samu paško-rapsku granicu, pomalo se nazire slika o objema stranama granice kao periferiji do koje vlast središta teže dopire.

PUT DO KAZNE

Nadležnost za suđenje o kaznenim djelima pripadala je isključivo samome knezu, dok je prethodno savjetovanje sa sucima predviđeno samo kao iznimna mogućnost. Odredbe Statuta sugeriraju da je postojao javni kazneni postupak koji je pokretao sam knez ili privatni tužitelji.

Zacijelo je u najvećem broju slučajeva kazneni postupak pokretao knez. Statut doduše sadržava cijeli niz odredaba u kojem postupak počinje na temelju prijave građana ili nekog službenika ili dužnosnika, a prijavitelj pod određenim uvjetima dobiva polovicu dosuđene novčane kazne. Međutim, iako bi se u slučaju prijave građana moglo pomisliti da je riječ o privatnim tužbama, zacijelo se radilo samo o obavijesti knezu na temelju koje je on pokretao kazneni progon po službenoj dužnosti.³¹⁹ Statut izričito propisuje jedino obvezu noćnih stražara da pod prijetnjom novčane kazne prijave kretanje bez svjetala noću i rad krčmi noću

³¹⁸ Rapski statut, V, 14.

³¹⁹ Usp. pregled stajališta više autora o toj temi u Lujo Margetić, „O nekim osnovnim značajkama pokretanja kaznenog postupka u srednjovjekovnim dalmatinskim gradskim općinama“, *Rad HAZU, Razred za društvene znanosti* 35 (1997): 6 — 8.

(VI, 33, 35), dok za ostale slučajeve samo ovlašćuje pojedine dužnosnike na prijavu. No, sigurno je krug osoba ovlaštenih za prijavu bio mnogo širi, jednako kao i raspon djela za koje je vrijedila obveza prijave. Ovlaštenje pojedinih dužnosnika na prijavu određenih djela zacijelo znači da su oni bili posebno pozvani na pozornost u tim slučajevima. Tako su prijaviti sječu drva u šumi svete Magdalene bili ovlašteni članovi Vijeća te bilo koji građanin uz jednog svjedoka (VI, 28)³²⁰, dok su neovlaštenu ispašu bili dužni prijaviti dvojica prisežnika postavljenih za svaki općinski gaj (I, 11; VI, 11). Svaki je dužnosnik uz jednog svjedoka bio ovlašten i na prijavu držanja lažnih mjera (VI, 36). Za neke je povrede javnog interesa po logici stvari bilo jasno da će ih prijaviti neposredno oštećeni, kao što je to slučaj uvrede suca ili dužnosnika (VI, 2), ali je to bilo razumljivo i za niz drugih slučajeva povrede osobnog interesa npr. zemljovlasnika ili vlasnika stada kojima je nanesena šteta (npr. VI, 4 — 6, 9, 19, 30).

Iz takvog je uređenja vidljivo da je učinkovitost kaznenog progona djela koja su povređivala opći interes bitno ovisila o motivaciji građana na prijavu. Paški statut sadržava rješenje za takve slučajeve uobičajeno i u drugim statutarnim zbirkama, a to je nagrađivanje prijavitelja uz zadržavanje njegove anonimnosti.³²¹ Nagrađivanje se ne odnosi samo na građane, već i na službene osobe. Tako cijeli niz odredaba sadržava klauzulu o tome da se novčana kazna dijeli između Općine i onoga koji je slučaj prijavio. Štoviše, prijavitelj je po prosudbi kneza mogao dobiti i više od polovice (VI, 36). Polovicu globe mogli su za prijavu dobiti i članovi Vijeća (VI, 28), trećinu kapetan noćne straže (I, 13), a polovicu noćni stražari (I, 33) i službenici (VI, 36). Zanimljivo je da samo jedna glava sadržava uputu o tome da se prijavitelj zadrži u tajnosti (zauzimanje općinskog zemljišta, VI, 56), ali je vjerojatnije da takvu uputu treba shvatiti kao načelo, iako je pitanje koliko se ono u maloj sredini moglo dosljedno provesti. Slično tome, samo nekoliko glava izričito uvjetuje nagrađivanje prijavitelja uspješnošću prijave (VI, 1, 42, 43, 47, 56), dok niz odredaba samo lapidarno govori da prijavitelj dobiva polovicu kazne (npr. VI, 6; 14, 25, 34, 56, 61). No, zacijelo kod svake od navedenih normi treba shvatiti da je nagrada prijavitelju bila uvjetovana uspjehom njegove prijave.

Počinitelje najtežih kaznenih djela protiv općeg interesa za koje je bila propisana kazna vješanjem (izdaja, pobuna, zločin, krađa, cestovno razbojstvo, piratstvo i gusarstvo) svatko je bio ovlašten uhititi i predati knezu (II, 5).

Knez je na temelju prijave počinjao kazneni postupak u javnom interesu, ali Statut sadržava niz odredaba koje upućuju na to da je u slučajevima povrede osobnog interesa postupak počinjao privatnom tužbom. Tako Statut govori o tužbama na koje su bili ovlašteni vlasnici posjeda kojima su životinje nanijele štetu (VI, 3, 4, 10) i vlasnik vinograda protiv onih koji mu uđu u vinograd, u kojem se slučaju polovica globe plaćala Općini, a polovica tužitelju (VI, 30). I više drugih glava govori o plaćanju polovice globe, odnosno cjelokupne naknade štete oštećeniku, što implicira i njegovu inicijativu u podizanju tužbe (npr. VI, 5, 7, 10, 20, 21, 26, 31). Kod onih odredaba koje ne propisuju plaćanje globe Općini, a predstavljaju povredu

320 Zanimljivo je da prijava za sječu drva u šumi u Vlašićima nije ograničena na članove Vijeća (VI, 29).

321 U Šibeniku su od ljeta 1431. do ljeta 1432. sedmorica prijavitelja potkazala sedamdesetak krijumčara soli i za to bila nagrađena s ukupno 2.700 libara. Šunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*, 135; Zelić, „*Proclamationes šibenskoga kneza*”: 160.

osobnog interesa, moguće je zaključiti da se postupak pokretao privatnom tužbom, npr. prisiljavanje najamnih radnika i težaka da dovrše ugovoreni posao (VI, 22, 23, 39). Oštećenik je u svakom od tih slučajeva u pravilu imao i pravo na naknadu štete.

Paški statut samo u trima slučajevima govori o rokovima za podnošenje kaznene tužbe. Tako Statut propisuje rok od osam dana od dana saznanja o kažnjivom događaju u slučaju štete koju na nečijem posjedu nanese sitna marva (VI, 3) i u slučaju sječe drva u općinskim šumama sv. Magdalene i Vlašićima (VI, 28, 29) te rok od tri dana od saznanja u slučaju štetu nastale ulaskom druge osobe u vinograd (VI, 30). Uočljivo je da je riječ o vrlo kratkim subjektivnim rokovima. No, u maloj sredini nije bilo teško dokazati moment saznavanja činjenica pa takvi rokovi nisu ugrožavali pravnu sigurnost i pravo na sudsku zaštitu, poticali su brzu reakciju i kvalitetnije izvođenje dokaza u postupku te smanjivali rizik od zlonamjernog neopravdanog prijavljivanja.

Iako norme vezane uz prijavu delikata i plaćanja novčanih kazni upućuju na razlikovanje javnih i privatnih tužbi, Paški statut ne daje dalje elemente za zaključivanje o mogućim razlikama u postupku za koji je vjerojatnije da je bio jedinstven i zasnovan na oficijoznom načelu, odnosno aktivnosti kneza u vođenju postupka.

U Statutu su općenito malobrojne odredbe procesnog karaktera, ali se neki elementi kaznenog postupka ipak mogu rekonstruirati. Zapravo, osnovne postavke su zajedničke građanskom i kaznenom postupku. Tako se i u kaznenom postupku kao dokazna sredstva pojavljuju iskazi okrivljenika, tužitelja i svjedoka, „opće znanje“ te procjena vrijednosti po procjeniteljima kao svojevrsnim vještacima. Vjerodostojnost iskaza pojačavala se prisegom, ali se u dva slučaja kao način ishoda priznanja dopušta i tortura. Optuženik je imao pravo na pravnu pomoć, osim u slučaju krađe na drugom otoku (P 1 *a contrario*).

I ocjena dokaza u kaznenom postupku, jednako kao i u građanskom, počivala je na kombinaciji načela vezanog dokazivanja i načela slobodne prosudbe dokaza. Tako Statut u najvećem broju glava ne precizira način dokazivanja (npr. VI, 1, 2, 6, 21), ali počesto utvrđuje dokazna sredstva (najčešće iskaz svjedoka ili prijavitelja), utvrđuje vjerodostojnost kao njihovu potrebnu kvalitetu i potreban broj svjedoka.

I u kaznenom su postupku glavno dokazno sredstvo bili vjerodostojni svjedoci očevici i to dvojica (npr. II, 36; III, 1 — 2, 8), dok je kod lakših djela bila dovoljna prisega oštećenika. Takva je prisega bila dovoljna npr. u slučaju počinjenja štete od sitne stoke (VI, 3) koja je bila lako provjerljiva pa je bio prihvatljiv i slabiji dokaz, koji se dopuštao i u slučaju neovlaštenog služenja tuđom teglećom stokom (VI, 31) za što je zbog slabije društvene opasnosti bila propisana i niža sankcija. Kao što smo već naveli, za blaže je kažnjavanje kod crne magije dostajalo savjetovanje kneza sa sucima, dok je uspješno dokazivanje jednakog djela putem svjedoka, priznanja ili općeg znanja povlačilo vrlo strogu kaznu (KS 16). Za dokazivanje silovanja bilo je potrebno priznanje optuženika ili vjerodostojni i primjereni svjedoci (KS 19). Dvojica su svjedoka bila potrebna za slučaj nužne obrane od napada u javnosti (KS 22), ali ne i za slučaj

nužne obrane u domu (gdje je teško očekivati objektivne svjedoke) kada je bilo dovoljno kneževu uvjerenje stečeno nakon savjetovanja sa sucima (KS 23).

Procjenu vrijednosti ukradenih životinja provodila su dvojica vjerodostojnih procjenitelja čiji je iskaz dan uz prisegu uziman kao nepobitan, ali se u slučaju nemogućnosti pregleda prihvaćala i slabije razina dokaza pa se vjerodostojnim smatrao i iskaz zaprisegnutog neporočnog vlasnika životinje (KS 8). Za tipiziranije slučajeve krađe (sitna stoka, sol, košnice) procjenu je provodio sam sud prema listi koju je donio dužd (KS 7), čime se onemogućivala kneževa arbitrarnost.

Kraljica dokaza bilo je priznanje optuženika što je dobro vidljivo u slučaju ubojstva (KS 15). Kako dobrovoljno priznanje nije bilo razumno očekivati u svakom slučaju, Statut tada propisuje podvrgavanje mučenju. No, za izlaganje mučenju morali su postojati ozbiljni indiciji o odgovornosti optuženika pa Statut kao pretpostavku traži jednog svjedoka očevica ubojstva. U tom se slučaju optuženik izvirgavao mučenju pa ako ne bi priznao na mukama, bio bi oslobođen. Osuđivan je pak bio ako su postojala dva svjedoka očevica priznatih moralnih kvaliteta ili pak na temelju vlastita priznanja. Tortura je bila vezana i uz krijumčarenje soli jer Statut određuje da su „ubuduće“ za presudu zbog krijumčarenja dovoljna dva iskaza očevidaca dana pod prisegom, ali da će se u izostanku tog uvjeta na optuženika koji ne prizna djelo primijeniti mučenje (KS 21).

Sva navedena dokazna sredstva bila su racionalne prirode, osim prisega koja je vrlo često zastupljena. Tako je npr. prisegom tužitelj potvrđivao istinitost svoje prijave, odnosno tužbe (npr. VI, 3, 27, 30), procjenitelji vrijednosti su jamčili točnost svojeg izvješća (VI, 8), a svjedok očevidac jamčio je da je sadržaj prijave istinit (KS 21). Raširenost prisega i u građanskom i u kaznenom postupku bila je vezana uz vjerski i moralni pritisak na prisezatelja. Taj je pritisak bio vrlo jak u doba koje je karakterizirala snažna religijska svijest praćena strahom od religijske sankcije, a do izražaja je dolazio i strah od društvenih sankcija male zajednice koja bi lako prepoznala lažnu prisegu.

Kazneni postupak vodio je knez *per inquisitionem*, a u postupku se rukovodio i pravilima koja su u težnji za učinkovitošću, za razliku od današnjih procesnih jamstava, u obzir uzimala i vjerojatnosti koje izviru iz realiteta. Već smo naveli da su u slučaju tužbe „po bližini“ zbog štete nanesene od životinja presumpcija krivnje i teret dokaza ležali na optuženiku koji se mogao ekskulpirati upućivanjem na stvarnog počinitelja (VI, 3).

Nakon završetka postupka knez je samostalno donosio presudu, oslanjajući se na statutarne odredbe i običajno pravo, ali i pravo da donese odluku prema svojem nahodanju.

ORGANIZACIJA PRAVOSUĐA I PITANJE USKRATE PRAVOSUĐA

Statut Paške općine
Statuta Communitatis Pagi

Sudsku funkciju u Pagu obavljalo je više sudova, odnosno dužnosnika koji su uz upravnu imali i sudbenu nadležnost. Svim je obnašateljima sudskih funkcija bilo zajedničko da su morali imati najmanje 25 godina i da su polagali svečanu prisegu kojom su se, kao i ostali dužnosnici, obvezivali na lojalnost knezu i Paškoj općini te pošteno obnašanje sudačke dužnosti uz zaštitu udovica, siročadi te crkvenih prava (I, 3, 19).

Najvažnije sudsko tijelo s načelno općom nadležnošću u građanskopravnim pitanjima bio je sud sastavljen od kneza i dvojice paških sudaca (I, 3), o čijem smo izboru i ograničenjima ponovnog izbora govorili u poglavlju o dužnosnicima. U Statutu se taj „paški sud“ pojavljuje pod različitim nazivima uključujući i „Veliki sud“³²², ali je vidljivo da se pod svim tim nazivima pojavljuje istovjetni sastav, a nije vidljivo da različiti nazivi podrazumijevaju i različitu nadležnost.

Iako je spomenuti sud imao načelno opću nadležnost, ipak su na temelju jedne dukale iz 1410. u slučaju izočnosti kneza dvojica paških sudaca mogli samostalno suditi u parnicama do 10 libara (usp. P 13), ali su neki knezovi takvu njihovu nadležnost, kao i sudjelovanje u ostalim parnicama, nastojali ograničiti. U dvama su takvim slučajevima iz 1616. i 1630. mletačke vlasti oštro reagirale na paške predstavke te uz prijetnju visokom novčanom kaznom naložile knezovima da poštuju propise i dotadašnju praksu (P 9; P 13).³²³ Očito je i da je u nekim situacijama sa sucima sudio i potknez, vjerojatno zamjenjujući kneza, u čemu je uživao jednaku zaštitu kao i suci (I, 2).

Statut iz 1433. nije odredio način na koji su knez i suci trebali donijeti odluku pa je to učinjeno kasnijom dopunom. Iz te je dopune vidljivo da je tročlano sudsko vijeće odluku donosilo suglasnošću ili većinom glasova među kojima je morao biti knežev glas. U slučaju razilaženja mišljenja između dvojice paških sudaca i kneza, odluku je trebao donijeti knez „po svojoj savjesti, kao što smo naredili da se obdržava u Zadru“ (D 2).³²⁴ Takav je način odlučivanja sudskog vijeća bio općenito prisutan u dalmatinskim gradovima pod mletačkom vlašću.³²⁵

U maloj se zajednici strogo pazilo na sukob interesa te Statut izričito i precizno utvrđuje kada suci paškog suda nisu mogli suditi zbog rodbinskih veza³²⁶, kao i drugih opravdanih razloga u

³²² U Paškom statutu vrlo se učestalo pojavljuju nazivi „knez i sud“ i „knez i paški sud“, nešto rjeđi je naziv „paški sud“, još su rjeđi nazivi „Veliki sud“ i „paški Veliki sud“, a u jednom ili nekoliko slučajeva pojavljuju se nazivi „knez i oba suca“, „knez i njegov sud“ „sud“. Moguće je da se naziv „Veliki sud“ javlja u opreci prema „Malom sudu“ kakav je možda nekad postojao i u kojem su sudili samo paški suci bez kneza ili se pak odnosi na razliku prema justicijarima. Zanimljivo je da dukala iz 1410., koju spominjemo neposredno u nastavku, dopušta samostalno suđenje dvojice paških sudaca u predmetima niže vrijednosti u izočnosti kneza. Nije nezamislivo da je to zaostatak nekadašnje paške *Civrie minor*. Paška kurija s paškim sucima spominje se 1352., a *civria maior* u pristanku Zadra na ugovor Venecije i Paga o soli. Posljednja dva podatka v. u Granić, *Blasone genealogico*, 68, 56.

³²³ Valja navesti da paška predstavka navodi da paški suci imaju pravo na sudjelovanje u parnicama do 20 lira i pravo na izražavanje mišljenja koje se mora zabilježiti u sporovima višima od te vrijednosti, „kako se postupa i u gradu Zadru“ (P 13).

³²⁴ Takvo je rješenje bilo općenito prisutno u dalmatinskim statutima. Šunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*, 130 — 131. Za situaciju u Zadru v. Beuc, „Statut zadarske komune“: 726, a Cresu i Osoru prema dukali iz 1410. v. Beuc, „Osorska komuna“: 70.

³²⁵ Šunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*, 130 — 131.

³²⁶ Suci nisu mogli suditi u predmetima u slučaju sukoba interesa koji je obuhvaćao široki raspon rodbine u koju su pripadali otac, majka, brat, sestra, punac, unuka ili unuke po kćeri ili sinu, svoje te stric, ujak, maćeha, pastorak ili srodnici prvog stupnja sa ženine strane (I, 5), a izričito zabranjuje i da u istoj parnici otac, sin i braća nastupaju u ulogama suca i odvjetnika (II, 13).

kojem je slučaju odsutnog suca zamjenjivao ovjeritelj isprave izabran ždrijebom (I, 5, 20; II, 13). Statut je propisao i obvezno izuzeće suca u predmetu u kojem je on bio svjedok, odvjetnik ili u slučaju ako je sudac imao sličan spor s nekim drugim. Ipak, izuzeće po takvoj osnovi nije bilo moguće ako bi sudac izjavio da ne zna ništa o predmetu svjedočenja jer time on u stvari nije preuzeo svjedočku ulogu (I, 22). Ako se vodio postupak radi zaštite javnih interesa Paške općine, također se smatralo da nema razloga za izuzeće suca svjedoka (I, 22), možda i zbog sprječavanja namjernog izbacivanja nekog suca iz postupka na način da ga stranka pozove za svjedoka iako za to nije bilo nikakve osnove. Prizivnu nadležnost protiv presuda Velikog suda u građanskim postupcima imao je sud u Veneciji u postupku kojega smo već prikazali (II, 45).

Dio redovitog sudstva bila su i tri suca justicijara koje je Vijeće biralo na šest mjeseci i to „kao što se biraju u Zadru“ te prema odredbama Statuta (I, 7; D, 2).³²⁷ Justicijari su sudili kao suci pojedinci, a njihova je nadležnost obuhvaćala novčane sporove niže vrijednosti (do 40 solada) te sporove u vezi s putovima, međama i poljima koje su rješavali na posebne raspravne dane (utorak, četvrtak i subotu), kao i sporove u vezi s težačkim odnosom (VI, 39). Justicijari su bili plaćeni za svaki riješeni spor i to za one na paškom (gradskom) području prema utvrđenoj tarifi, a izvan tog područja po procjeni Velikog suda (I, 7). Iz toga se naslućuje „ambulantna“ nadležnost justicijara koji su možda sudili po paškim selima kao što je bio slučaj u više drugih komuna³²⁸, što bi opravdalo i pojačani zahtjev za učinkovitošću. Protiv presude justicijara mogao se uložiti priziv paškom Velikom sudu (I, 7).

Paški je sud bio nadležan i za crkvene osobe u predmetima koji nisu bili u nadležnosti crkvenog suda te Statut izričito određuje da su crkvene osobe podvrgnute jurisdikciji paškog suda u sporovima o nekretninama, a na crkvenu osobu koja se ne bi pojavila pred sudom primjenjivale su se iste sankcije kao i na svjetovne osobe (II, 38).

Paški sud je sudio „za uobičajenom sudskom klupom sudskim danima“, to jest ponedjeljkom i srijedom, a petkom isključivo u građanskim predmetima (I, 3), dok su ostale dane suci obavljali druge poslove. Pa dok je u starome Pagu sud sudio pod trijemom, u novom su se Pagu, gdje planirana loža na glavnom trgu nikada nije podignuta, suđenja zacijelo odvijala u prostranom Kneževu dvoru.³²⁹

Sud načelno nije radio na dane sudskih blagdana koje Statut izričito navodi. Oni su obuhvaćali nedjelju, dane svetkovine najvažnijih svetaca³³⁰ i dane vezane uz najvažnije crkvene blagdane³³¹

327 Iako je relevantna dopuna D 2 vezana uz glavu I, 3, koja govori o dvojici redovitih paških sudaca, stvarno se posljednji dio te dopune koji govori o „ostalim sucima“ koji imaju nadležnost u parnicama vrijednosti do 40 solada i biraju se „kao što se biraju u Zadru“ odnosi na justicijare čija je nadležnost uređena u glavi I, 7. To se vidi po vrijednosti sporova za koje su ti suci nadležni (40 solada) i činjenici da način izbora justicijara Paški statut nije uređio (usp. I, 7). Zadarski statut ne uređuje izbor justicijara pa je očito riječ o nekom kasnijem propisu.

328 V. Šibenski statut, Reformacije, 211 — 213. Slično je bilo na Korčuli, Hvaru, Braču. Šunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*, 132.

329 Karavanić spominje izvješće povjesničara umjetnosti G. Smirnicha o Kneževu dvoru s početka 20. st. koje usputno navodi da se iz pobočne ulice ulazilo u „stari sudbeni dvor“. Karavanić, *Grada za povijest grada i otoka Paga*, 169.

330 Prema Paškom su statutu to bili blagdani vezani uz Djevicu Mariju, apostole i evanđeliste, Uzašašće, sv. Marka, sv. Jurja, sv. Mihovila, Spasovo, sv. Križ (II, 15).

331 Prema Paškom su statutu praznični dani bili osam dana prije Božića, ponedjeljak i utorak mesopusta te od Cvjetne nedjelje do osam dana poslije Uskrsa i na blagdan Tijelova (II, 15).

te doba žetve i berbe grožđa, to jest od osmog lipnja do konca lipnja i cijeli rujan (II, 15). S obzirom na množinu blagdana — obuhvaćali su više od stotinu dana u godini, ne računajući nedjelje — razumljivo je da se i u te dane ipak moralo dopustiti odvijanje sudskih postupaka s karakterom izvanrednosti. To su bili postupci koji su imali hitni karakter ili bili posebno važni za gospodarstvo komune ili pravni poredak. Kao takve postupke Statut navodi one vezane uz putnike i zločine, predmete vezane uz žetvu ili berbu grožđa te državne poslove (II, 16). No, čini se da je navedena odredba o sudskim blagdanima bila vrlo brzo popravljena te je zabrana suđenja ograničena samo na redovite postupke, iz sudskih blagdana isključeno je doba žetve (lipanj) te su zajedno s time iz kruga dopuštenih sudskih postupaka isključeni oni vezani uz žetvu, dok su dopuštena suđenja u sporovima vezanima uz poslove u vinogradu i blagdanskim razdobljem proglašen cijeli ožujak (D 7). Tako je na neki način privilegirano vinogradarstvo na račun drugih kultura (žitarije) koje zriju u lipnju.

Statut je predvidio i obranički (izbrani) sud kao *ad hoc* sud koji nije bio dio redovitog sudstva te je protiv njegovih odluka bila moguća i redovita sudska zaštita. Taj su sud u građanskim predmetima sporazumno ustanovljavale stranke dogovorom o obranicima koji će presuditi njihov spor. Obraničkim suđenjem vlasti su se ponajprije nastojale osloboditi najmućnijih parnica, to jest onih između krvnih srodnika prvog i drugog stupnja. Ako se stranke ne bi uspjele sporazumjeti o obranicima, tada je dvojicu obranika postavljao knez. Obranici su odluke donosili jednoglasno, a u slučaju nesuglasnosti mogli su izabrati trećeg suca u kojem su slučaju odlučivali većinom glasova (D 10). Stranke su sporazumom utanačivale nadležnost obranika, obvezivale se poštovati njihovu odluku uz moguće predviđanje kazne za nepoštovanje te odluke. Odluka obranika bila je obvezujuća za stranke, a na stranku koja ne bi ispunila odluku knez je primjenjivao kaznu utanačenu sporazumom. Stranka koja je platila kaznu zatim je mogla potražiti zaštitu pred redovitim sudom, osim ako je sporazum to izričito isključivao (II, 35, 36). Dužnost obranika bila je besplatna, ali je odredbom Kaznenog statuta nastalom na temelju odluke Velikog suda propisana nagrada za obranike koji bi završili spor presudom, što je bilo obrazloženo dotadašnjom nemotiviranošću obraničkih sudaca i dugotrajnošću postupaka (VI 62). Ta odredba zapravo upućuje na slabo funkcioniranje institucije obraničkog suda pa ga se pokušalo pobuditi izvanjskom motivacijom.³³² Odredba je zanimljiva i zato što ju je donio sud u sudskom sporu, pa ona zorno upućuje na promjene običajnog prava i nastajanje statutarnog prava putem sudskih odluka — o pravom sudskom presedanu, dakako, nije riječ, što pokazuje i činjenica da je odluka uvrštena u Statut kao primarno pravno vrelo.

U suđenjima su kao pravni pomoćnici stranaka sudjelovali odvjetnici. Četiri komunalna odvjetnika osiguravala su pravnu pomoć članovima zajednice koji sami nisu imali dovoljno znanja. Pomoć odvjetnika sigurno je bila vrlo važna stanovnicima neupućenima u pravo³³³, kao i činjenica da ih se moglo lako angažirati. Naime, komunalni su odvjetnici bili neka vrsta javnih službenika čija je dužnost obuhvaćala da budu na sudu u sudbenim danima i pri-

³³² Na prvi pogled slabo funkcioniranje obraničkog suda i napor mletačkog kneza da ga oživi možda bi upućivali na zaključak da je bila riječ o institutu koji je uvela Venecija te ga nastojala i održati. S druge strane, Granić navodi da je još 1336. jedan od paških plemića bio sudac arbitar. Granić, *Blasone genealogico*, 55.

³³³ Usp. Šunjić, *Dalmacija u XV. stoljeću*, 140.

hvate svaki predmet, osim ako bi ocijenili da je on himbeno pokrenut te da uslugu naplate po propisanoj tarifi (I 8).³³⁴ Izabrani odvjetnici prisezali su da će stranke zastupati „pouzđano i odano“. Stranke su mogle izabrati i privatnog odvjetnika kojega su plaćale na drugi način (I, 8), ali je Statut zabranio ugovaranje nagrade odvjetnika u postotku od vrijednosti spora (IV, 26). Na taj bi, naime, način odvjetnici mogli steći prekomjernu korist neodgovarajuću uloženom trudu, što se kosilo s vjerskim i moralnim nazorima ondašnjeg društva.

Sudske presude u građanskim postupcima izvršavala su dvojica sudskih službenika koji su po nalogu suda proglašavali presude i predavali ih na izvršenje te su obavljali i druge poslove. Njihova izvješća i potvrde koji su se odnosili na Pašku općinu i sud trebalo je uzeti kao vjerodostojne (I, 6).

Iako Paški statut ne sadržava načelnu zabranu samopomoći, načelno on stoji na toj poziciji te, poput statuta drugih dalmatinskih gradova³³⁵, pruža jamstva razmjerno objektivnog i nepristranog suđenja. Istaknuli smo da već i proemij kao svrhu statutarnih propisa ističe da se „svakome dodjeljuje njegovo pravo“ te da sami prosuditelji budu moralno ispravni i u suđenju se rukovode pravnim pravilima, a presude donose na temelju raspravljenih dokaza i objektivno provedenog postupka. Dostupnost pravosuđa osiguravao je već i razmjerno razvijen sustav komunalnog sudstva i široke mogućnosti traženja sudske zaštite. Statut npr. jamči strankama u sporu dostupnost zaštite svojih prava u parničnom postupku pred knezom i sudom (II, 1), a u funkciji objektivnog suđenja je i propisivanje izuzeća suca u različitim slučajevima sukoba interesa između suca, stranaka i odvjetnika (I, 22; II, 13). Pravnu sigurnost štitila je i odredba o javnom dijeljenju pravde na uobičajenom mjestu i utvrđenim sudskim danima (I, 3, 7). Spomenuta služba komunalnih odvjetnika jamčila je kvalitetnu sudsku pomoć načelno dostupnu svim građanima (I, 8). I hijerarhija pravnih vrela definirana Statutom osiguravala je da svaki spor bude riješen jer je time bilo onemogućeno da sud rješavanje spora odbije pozivom na pravnu prazninu. Na načelni interes pravnog poretka da osigura dostupnost pune sudske zaštite svima upućuje i sudska prisega u kojoj se naglašava nepristranost te skrb za slabije (udovice i siročad) (I, 19). Objektivnosti i nepristranosti doprinosilo je i pravo na priziv, kao i mogućnost jeftinijeg prizivnog suđenja u Zadru (P 11).

No, Statut ipak dopušta i uskratru pravosuđa u slučaju tjeranja sa suda preljubnice koja bi zatražila povrat miraza (V, 43)³³⁶ te u slučaju duždeve zabrane odvjetničkog zastupanja optuženika za krađu u drugoj otočkoj komuni (P 1). Statut u nekim slučajevima dopušta i samopomoć. Tako smo već spomenuli da Statut daje pravo zemljovlasniku da usmrti svinju koja upadne na njegovo zemljište (VI, 10) i da na trg dovede tegleću životinju koje upadne na njegovo zemljište (VI, 5).

334 Usp. takvu situaciju s onom u Osoru gdje su odvjetnici u pravilu bili stranci koji su se često dogovarali s kancelarom o kočenju rješavanja nekog predmeta i njegovu prenošenju na novog kneza kako bi mogli što više naplatiti za uslugu. Beuc, „Osorska komuna“: 125.

335 Željko Radić, „Dalmatinsko statutarno pravo i pitanje uskrate pravosuđa“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 45 (2008): 346.

336 *Ibidem*: 350.

NA KONCU: PAŠKI STATUT I PAŠKI IDENTITET

Statut Paške općine
Statuta Communitatis Pagi

Iako je Pag priznanje gradskog statusa dobio znatno prije kodifikacije svojih statutarnih odredaba, tek su donošenjem Paškog statuta 1433. stvorene pune pretpostavke njegova komunalnog i urbanog identiteta zasnovanog na makar i ograničenoj autonomiji i samoupravi. Paški je statut bio osnova paškog pravnog poretka, kako po hijerarhijskom položaju među pravnim vrelima i „regulatornoj“ važnosti Statuta glede njihove primjene, tako i po simboličkoj važnosti s obzirom na nastanak tog akta unutar paške komune. Iako je utjecaj mletačke vlasti na oblikovanje statutarnih pravila, kao i kod mnogih drugih gradova pod mletačkom vlašću, bio nedvojben, već je i samo postojanje Statuta i donošenje njegovih izmjena bila legitimirajuća okosnica paškog političkog identiteta.

Sadržaj Statuta, kao i drugi slični akti, preplet je starije osnove i sustavno preuzetih cjelovitih dijelova pojedinih uzora (ponajprije Šibenskog statuta) te pojedinih normi, odnosno instituta različite pravno-kulturne provenijencije. To nimalo neuobičajeno preuzimanje drugih modela nije bilo ni znak slabosti ni težnje za brzom izradom propisa, već inkorporiranje razvijenije tradicije u svoju sredinu koja se na taj način i simbolički uzdizala. Racionalizacijom pravnog sustava praćenog spajanjem normativnih utjecaja iz najširih pravno-kulturnih okvira s lokalnim odrednicama paška je zajednica postala dionikom pravnog razvoja na širem mediteranskom i europskom području, potvrđujući pri tome i vlastiti subjektivitet i identitet. U tom je smislu Paški statut danas važan ne samo u sklopu istraživanja razvoja prava na dalmatinskom području, već i kao podsjetnik na ustrajnu borbu paške zajednice za slobodniji razvoj i puni vlastiti identitet zasnovan na otvorenosti i civiliziranju vlastite sredine, kao i težnji za dostizanjem razvijenijih sredina putem osuvremenjivanja i preuzimanja dobrih uzora.

Grb Paške općine. Marko Lauro Ruić, *Delle riflessioni storiche sopra l'antico stato civile, ecclesiastico della città, et isola di Pago, ò si dell'antica Cissa fatte a diversi autori, diplomi, privilegi, et altre carte pubbliche, e private. Raccolte da Marco Lauro Ruic, Tomo secondo. Pag 1779., str. 1, Znanstvena knjižnica u Zadru, 28264, Ms. 772/2.*